

Controverses rond de canon

Controverses rond de canon

*Maria Grever
Ed Jonker
Kees Ribbens
Siep Stuurman*

2006 Van Gorcum

© 2006, Koninklijke Van Gorcum BV, Postbus 43, 9400 AA Assen.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16 h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp www.reprorecht.nl).

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

NUR 688

ISBN 90 232 4284 X
978 90 232 4284 0

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt door financiële steun van de *Faculteit der Historische en Kunstwetenschappen* aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en het *Onderzoekinstituut voor Geschiedenis en Cultuur* aan de Universiteit Utrecht.

Grafische verzorging: Koninklijke Van Gorcum, Assen

Inhoudsopgave

Inleiding 1

Sotto Voce 4

Identiteit, burgerschap en de nationale canon

Ed Jonker

Nationale identiteit en historisch besef 29

De risico's van een canon in de postmoderne samenleving

Maria Grever

Van nationale canon naar wereldgeschiedenis 59

Siep Stuurman

Ruimte voor multiculturaliteit 80

De vaderlandse canon en de veranderende historische cultuur

Kees Ribbens

Het behouden huis 106

Een commentaar op *De canon van Nederland*

Maria Grever, Ed Jonker, Kees Ribbens, Siep Stuurman

Literatuur 117

Over de auteurs 122

Inleiding

De historische canon staat sinds enkele jaren hoog op de agenda. Dat is meer dan een elitaire culturele oprisping of een populistische politieke modegril. De belangstelling voor – materieel en immaterieel – historisch erfgoed, culturele identiteit en sociale eigenheid komt voort uit wezenlijke vragen.

Wat is, in een tijdperk van snelle veranderingen, de kern van onze gemeenschap of beschaving? Welke sociale en politieke instituties dragen die kern? Hoe zijn onze manieren? Aan welke omgangsvormen en gedragingen zijn wij gehecht? Waar kunnen we culturele continuïteit en historische inspiratie vinden? Wie zijn ‘wij’ eigenlijk?

Dit soort vragen wordt gesteld in samenlevingen waarin grote groepen zich in hun traditionele bestaan en leefwereld bedreigd voelen. De eigentijdse werkelijkheid wordt als veranderlijk en ongewis beschouwd. Om toch enig houvast te vinden wordt vaak een beroep gedaan op ‘het verleden’. Niet voor niets is het ontstaan van de moderne geschiedwetenschap en van de moderne historische cultuur verbonden met de breukervaring van de industriële en politieke omwentelingen rond 1800.

In de westerse samenleving is een vergelijkbare periode van onzekerheid waarneembaar aan het eind van de negentiende eeuw. Volgens de bekende these van Eric Hobsbawm en Terence Ranger kenden de jaren tussen 1880 en 1914 een ongekende bloei van *invention of tradition*. Historisch besef, geschiedkundige genootschappen, publicaties, tentoonstellingen, optochten en andere manifestaties buitelden over elkaar heen. De jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw kenden vervolgens een hausse in antropologische beschouwingen over de aard van cultuur en culturele eigenheid. Het is het geboortedecennium van de *American Studies* in de Verenigde Staten. In Europa leidde nostalgie naar het door de Eerste Wereldoorlog vernietigde emotionele erfgoed tot cultuurhistorische concepten als *deep England*, *la France profonde* en *Heimat*. De nasleep van de Tweede Wereldoorlog heeft niet een dergelijke historisering gebracht. Het maatschappelijke optimisme maakte dat men in de decenia daarna vol vertrouwen naar de toekomst keek en gaarne afscheid nam van het verleden. Af en toe werd daarbij nog eens over de schouder gekeken om, al dan niet met vertedering, te aanschouwen wat men achter zich had gelaten.

Inmiddels is een nieuwe ronde in deze zoektocht naar historische wortels aan- gebroken. Ook deze lijkt in eerste aanleg defensief geïnspireerd. Globalisering, schaalvergroting, normvervaging en de dreiging van fundamentalisme roepen de cultuurpessimistische vragen uit een eerder *fin de siècle* en uit – hopelijk toch het laatste – interbellum in herinnering. In die zin is de huidige roep om canons vergelijkbaar met eerdere voorstellingen van het ‘eigen’ verleden. Veel van de antwoorden wijzen ook in dezelfde richting van (her)bevestiging van culturele en emotionele zekerheden.

Er zijn natuurlijk ook verschillen. Al was het alleen maar omdat die vorige ron- des van canondebatten er zijn geweest. Die nostalgische episodes zijn lange tijd beschouwd als aanvallen van westerse *historitis* met onaantrekkelijke politieke gevolgen. Ze zijn dan ook op vakwetenschappelijk, politiek en moreel niveau aan heftige kritiek onderworpen. Het genoemde onderzoek van Hobsbawm en Ranger is een voorbeeld van die cultureel-antropologische en geschiedweten- schappelijke zelfkritiek. Een aantal van de destijds gebruikte concepten, dat van de natie voorop, is tengevolge daarvan nu ook niet meer onverkort bruikbaar. Dit compliceert het huidige debat. Het wordt er ook interessanter en minder voorspelbaar door. Temeer omdat niet alle nieuwe antwoorden louter verkrampt of defensief zijn. Er worden pogingen gedaan om ‘nieuwe canons’ te ontwikke- len, die niet alleen dienen om de eigen identiteit te ijken en te bevestigen, maar ook om een dialoog te starten met buitenstaanders. Zo kan het denken over politieke en culturele kernwaarden leiden tot het verkennen van de grenzen van tolerantie. Ook als didactisch instrument staat de canon weer volop in de belangstelling.

Op al deze niveaus – moreel, politiek, cultureel en didactisch – wordt opnieuw ge- keken in de richting van publieke geschiedbeschouwing, geschiedwetenschap en het geschiedenisonderwijs. Die zaken komen ook bijeen in de regeringsopdracht aan de Commissie Ontwikkeling Nederlandse Canon. Deze commissie heeft op 16 oktober 2006 haar eindrapport gepubliceerd.

De vraag is natuurlijk naar welke kant de balans in dit rapport is uitgeslagen. Hoe is men de problemen van canonvorming te lijf gegaan, welke keuzes wor- den gemaakt? Dat is voor ons aanleiding geweest om enkele actuele beschou- wingen bijeen te plaatsen. Het doel daarvan is om een aantal cultuurhistorische en geschiedfilosofische overwegingen handzaam in één bundel te verenigen, samen met een nieuw geschreven commentaar op het rapport Van Oostrom.

De hier opgenomen artikelen zijn eerder gepubliceerd in het *Tijdschrift voor Geschiedenis* en in *Kleio*. Voor deze bundel zijn ze bewerkt en geactualiseerd. Het oorspronkelijke onderzoek heeft plaatsgevonden binnen het kader van het NWO-programma ‘Culturele vernieuwing en de grondslagen van de geestes- wetenschappen’. Discussies binnen de FHKW-expertgroep van de Erasmus Universiteit en binnen de faculteit Geesteswetenschappen van de Universiteit Utrecht hebben stimulerend gewerkt.

De inhoud van deze bundel loopt van algemeen naar bijzonder. Die opzet ken- merkt ook de afzonderlijke bijdragen. Van algemene politieke filosofie via de

geschiedtheorie naar de praktische geschiedschrijving. Van de historische didactiek naar het geschiedenisonderwijs. Van het internationale debat naar discussies in Nederland.

Ed Jonker plaatst de historische canon in de context van het debat over culturele identiteit en burgerschap. Veel politici zien geschiedenisonderwijs als een vorm van burgerschapskunde. Daarom willen zij graag een vastgestelde officiële historische canon, die kan dienen als richtsnoer voor inburgering. Meestal komt dit neer op 'vaderlandse geschiedenis'. Aan de basis daarvan ligt het romantische natieconcept van Johann Gottfried von Herder. Valt dat te moderniseren en in overeenstemming te brengen met huidige normen voor sociaal en politiek fatsoen? Daarvoor zien geschiedtheoretici wel mogelijkheden. Wat blijft er van deze mooie voornemens over in de praktijk van de geschiedschrijving over de Nederlandse canon?

Maria Grever stelt, onder meer aan de hand van recente Franse voorbeelden, het probleem van staatsbemoeienis met het geschiedenisonderwijs aan de orde. Dit leidt tot een instrumentalisering van het verleden in dienst van het nationalisme. Het achterliggende idee is dat een sterke staat(sgeschiedenis) de sociale cohesie bevordert. Dit blijkt op drijfzand gebouwd. Grote groepen immigranten herkennen deze geschiedenis niet als de hunne. De staat kan zich beter afzijdig houden bij de productie en het uitdragen van voorstellingen van het verleden. Dit zal de culturele conflictstof verminderen en bovendien het niveau van het historisch bewustzijn ten goede komen. Hetzelfde geldt voor de didactiek en de schoolpraktijk van het geschiedenisonderwijs. Ook daar werkt dwang averechts.

Siep Stuurman maakt duidelijk dat het recente debat over een historische canon gedomineerd wordt door een neo-nationaal perspectief. Een nationale canon is evenwel niet het enige alternatief voor een gevreesde versplintering en vervaging van het historisch besef. Juist een wereldhistorische aanpak biedt goede kansen voor een levensvatbare historische 'canon' voor deze eeuw. Adequaat historisch inzicht is immers niet meer mogelijk zonder kennis van wereldwijde processen en interacties. Bovendien verdraagt het tijdvak van de universele mensenrechten zich slecht met een historisch perspectief dat eenzijdig is gebaseerd op nationale identiteiten. Binnen de kaders van een vernieuwd leerplan verdienen docenten en leerlingen het vertrouwen om zelfstandig keuzes te maken.

Kees Ribbens laat zien dat ook in recente Nederlandse debatten over de multiculturele samenleving meer dan eens het belang van historische kennis wordt benadrukt. Maar de traditionele geschiedenis die geacht wordt de Nederlandse identiteit te vormen en over te dragen, gaat goeddeels voorbij aan de herinneringen van het groeiende aantal allochtonen. In relatieve stilte ontwikkelt zich evenwel een multiculturele historische cultuur. Zal dat leiden tot gescheiden canons die voeding geven aan sociale, culturele en didactische segregatie? Wie daar niet in wil berusten, moet zich afvragen of de vertrouwde canon van de Nederlandse geschiedenis voldoende ruimte biedt voor de geschiedenis van zowel nieuwkomers als gevestigde ingezetenen.

Sotto Voce

Identiteit, burgerschap en de nationale canon

Ed Jonker

Het debat over culturele identiteit en inburgering wordt onder historici vaak gevoerd in termen van de wenselijkheid of onwenselijkheid van historische canons.¹ Vervolgens spitst de discussie zich al gauw toe op de aard van dergelijke, veelal nationale canons en de gevaren die er aan zijn verbonden. Als grootste gevaar wordt meestal dat van xenofobie en sociale uitsluiting gezien. De remedie daartegen wordt vaak gezocht in multiculturele oplossingen. Maar ditzelfde multiculturalisme heeft onder voorstanders van canonvorming weer een slechte roep, omdat het de vorming van een gemeenschappelijk waardepatroon, nodig voor inburgering, zou blokkeren.

Historici zijn niet de enigen die zich met deze vraagstukken bezighouden. Het lijkt dan ook goed om het gezichtsveld te verbreden tot het debat over cultuur en politiek zoals dat in de filosofie, de antropologie en de politieke wetenschappen is gevoerd. Het gaat in deze discussie om de verhouding tussen algemene rechten en culturele bijzonderheid, in vaktermen uitgedrukt om de tegenstelling tussen universalisme en particularisme. Ter overbrugging van deze kloof wordt aangedrongen op wederzijdse erkenning van cultuurverschillen. Daarbij duikt het probleem op dat de toekenning van culturele rechten op groepsniveau haaks kan staan op de uitoefening van individuele grondrechten. Dat is, in een notendop, het debat rond het multiculturalisme.

Dit dispuut is voor historici om een aantal redenen zeer relevant. Ten eerste valt op dat het romantische cultuurbegrip van Johann Gottfried Herder vanuit de hoek van sociaal-culturele studies scherp bekritiseerd wordt, terwijl het daarvan afgeleide historisme door geschiedtheoretici juist wordt aanbevolen als de multiculturele zienswijze bij uitstek. Dat geeft de laatstgenoemden een aparte positie in de debatten over culturele erkenning en inburgering. Historici worden door anti-historisten bovendien voor de vraag gesteld op welke wijze erfgoed-denken en canonvorming in overeenstemming te brengen zijn met hedendaagse eisen van tolerantie en intercultureel fatsoen. Daarvoor zijn door geschiedtheoretici weer methodologische voorstellen gedaan, die ook in de gedachtevorming onder Nederlandse historici een rol spelen. Deze inzichten blijken in de praktijk van de historische canonvorming slechts in beperkte mate terug te vinden.

Nederlandse koe in polderland

bron: TPG Post

Cultuur als morele opdracht

Het concept van het multiculturalisme blijkt problematisch. De erkenning van cultuurverschillen lijkt een mooi, vreedzaam ideaal, maar in de praktijk leidt het maar al te vaak tot het tegendeel: de sociale agressie wordt er door verhoogd. Dat komt omdat 'cultuur' in de multiculturalistische theorie een morele lading heeft gekregen. Dat is een erfenis van de cultuurtheorie van Herder die, zoals gezegd, in het debat over het multiculturalisme geen goede pers heeft. Zodra aan cultuur een morele lading wordt gegeven, krijgt deze een essentialistisch karakter en wordt ze gezien als onverenigbaar met andere culturen. De politieke filosoof Jacob T. Levy noemt dit de '*agonistic view*', die interne kritiek binnen een cultuur en onderlinge dialoog tussen culturen onmogelijk maakt. Dat verergert vaak conflicten die op zich oplosbaar zouden kunnen zijn door een praktijk van geven en nemen. Als voorbeeld noemt Levy het conflict tussen Israël en de Palestijnen. De strijdpunten zijn reëel genoeg: militaire macht, water, landbezit. Het wordt er niet beter op door er problemen van moraal en cultuur aan te koppelen

Die moralistische weeffout zit volgens hem in het hele debat over cultuur ingevlochten. Het euvel valt terug te voeren op de traditie van Herder, die op het eerste gezicht pluralistisch en tolerant lijkt. Herder meende immers dat afzonderlijke culturen een onvervreemdbaar bestaansrecht hebben. Culturele gemeenschappen mogen verwachten dat buitenstaanders uit andere groepen hun culturele activiteiten als waardevol erkennen en respecteren. Dat klinkt heel verdraagzaam, maar Levy signaleert twee punten die Herders opvatting tot een gevaarlijk richtsnoer maken voor de huidige multiculturele problematiek. Ten eerste is hij niet gelukkig met Herders moralisme. De dragers van culturen mógen niet alleen uiting geven aan hun cultuur, ze móeten dat ook doen. Met andere woorden, cultuur is een moreel goed en het onderhouden en uitdragen ervan is een morele opdracht. Het tweede probleem is de definitie van 'cultuur'.

Zoals bekend nam Herder als cultureel uitgangspunt vooral de gemeenschappelijk gesproken taal, een criterium dat in de praktijk neerkwam op het afbakenen van etnisch-nationale eenheden.

Het pluralisme van Herder beperkte zich dientengevolge in wezen tot de erkenning van verschillen tussen nationale culturen die elkaar over en weer hoorden te waarderen en respecteren. Maar binnen die naties bestond in zijn ogen eigenlijk geen differentiatie. Naties werden door hem opgevat als homogeen, als coherente culturele en morele eenheden. En dat is volgens Levy niet waar het in het multiculturele krachtenveld om gaat. De werkelijke cultuurverschillen trekken zich niets van nationale grenzen aan, ze spelen zich net zo hard binnen nationale eenheden af. Zo is de morele kloof tussen Nazi-Duitsland en de Bondsrepubliek groter dan die tussen 'Duitsland' en 'Frankrijk', net zoals de kloof tussen Vichy en de Vijfde Republiek relevanter is dan die tussen 'Frankrijk' en 'Duitsland'. De scheidslijnen waar wij nu mee te maken hebben zijn, meent Levy, vooral subnationaal: 'The moral diversity within cultures far exceeds the moral gaps between them.'²

Dezelfde redenering wordt gevolgd door de Britse politieke denker Bhikhu Parekh. Herder heeft volgens hem een grote prestatie geleverd door culturen te zien als apart en gelijkwaardig aan elkaar. Maar hij is volgens Parekh niet ver genoeg gegaan. Herder ziet namelijk de afzonderlijke culturen zelf als spanningsloze gehelen, hij is allergisch voor het idee van tegenstellingen binnen nationale culturen. 'He cherishes a cultural plural world, but not a culturally plural society.'³ Herders idee van de natie als een coherente culturele eenheid wordt door Parekh als een misvatting beschouwd.

In dit opzicht vertoont Parekh sterke verwantschap met recente stromingen in de antropologie. In een scherpe zelfkritiek hebben postmoderne antropologen elke gedachte aan coherente, afgebakende, autonome culturele eenheden ver van zich geworpen. Dit traditionele essentialistische cultuurconcept ontkent volgens hen de dynamiek van machtsverhoudingen en geeft geen ruimte aan culturele afwijkingen.⁴ Hoe moet een zinvolle multiculturalistische analyse er dan wel uitzien? Deze moet uitgaan van de *cultural embeddedness* van mensen. We worden gevormd door onze culturele omgeving, maar dat is iets anders dan dat we er door gedetermineerd zouden zijn. We moeten waken tegen verabsolutering en homogenisering van culturen, politieke systemen en ideologieën. We moeten de interne pluraliteit van elke cultuur erkennen en bediscussiëren. Dialoog is een wapen tegen de verstening van identiteiten.⁵

Erkenning

Hier doet zich een paradox voor. Om een dergelijk gesprek te kunnen voeren is toch weer een gemeenschappelijke basis nodig, een politieke gemeenschap die binding geeft. Dit brengt ons bij het debat over de zogenaamde *politics of recognition*.

De Canadese theoloog en filosoof Charles Taylor verbindt het probleem van de erkenning met de opkomst van de moderne identiteit. Het idee van erken-

ning is namelijk verbonden met het idee van de waardigheid van de autonome en authentieke persoonlijkheid. Dit moderne individu is een creatuur van de Verlichting en de Romantiek.⁶

Het moderne westerse denken over de politieke gevolgen van erkenning kent traditioneel twee stromingen. Beide zijn voor Taylor ontoereikend. Het democratische idee van gelijkheid in de traditie van Kant vindt uitdrukking in een politiek van egalitaire erkenning. Menselijke verhoudingen worden gedefinieerd in principes van gelijkwaardigheid. In dit universalisme worden mensenrechten gezien als neutraal, als blind voor verschillen. Dat lijkt mooi, zegt Taylor, maar de liberale rechtsstaat staat daarmee in wezen vijandig tegenover cultuurverschillen. Want ook het moderne liberalisme ziet de westerse wereld als intrinsiek liberaal en heeft dus geen oog voor (de legitimiteit van) tegenkrachten en afwijkingen van het rationele patroon. Religieuze groeperingen, conservatieven, radicale socialisten, etnische traditionalisten: ze horen er uiteindelijk niet bij. Kants model gaat namelijk uit van autonome persoonlijkheden die vrij zijn in het maken van redelijke afwegingen. Zonder een basis van culturele eensgezindheid gaat dat niet, het liberalisme vooronderstelt een homogene samenleving.⁷

Dit streven naar homogeniteit heeft in Taylors ogen maar al te vaak aanleiding gegeven tot intolerantie en totalitarisme. Voor deze denktraditie staat bij hem Rousseau model, met diens concept van de *volonté générale*. Bij Rousseau wordt publieke waardigheid bereikt door wederkerigheid. Iedereen betuigt elkaar respect, omdat men het eens is over de rol en het doel van individuen en van de gemeenschap. De generale wil verleent iedereen waardigheid in een gemeenschappelijk project. Hegel heeft dat uitgewerkt in zijn leerstuk van de wederzijdse erkenning onder gelijken in een samenleving met een gemeenschappelijke marsroute. Dit staat geen differentiatie toe, met als gevolg totalitaire ellende.⁸

Taylor sluit zich hier in wezen aan bij de inmiddels klassieke kritiek van denkers als Isaiah Berlin, Karl Popper en Jacob Talmon. Zijn reserves tegen Rousseau en Hegel wijken immers niet wezenlijk af van de bezwaren die deze critici van het totalitarisme al veel eerder hadden geformuleerd. Maar het alternatief kan dus voor Taylor niet gevonden worden in de Kantiaanse traditie van individuele vrijheid, want die schiet tekort in erkenning van cultuurverschillen en stelt uiteindelijk toch ook de eis van intellectuele homogeniteit.

Het alternatief voor beide vormen van gelijkheidsdenken wordt gezocht in een politiek van het verschil. Deze *politics of difference* gaat uit van de authenticiteit van cultuurverschillen. Niet universalisme, maar particularisme is het uitgangspunt. De eigenheid, de bijzondere culturele kwaliteit van personen en groepen staat centraal. De politiek van het verschil is open en verwelkomt cultureel onderscheid. Gelijkwaardigheid betekent niet alleen de erkenning maar ook het toejuichen en zelfs het aanmoedigen van verschillen. Om culturele diversiteit te ondersteunen zijn zelfs politieke maatregelen ter bevoordeling van groepen geoorloofd. Deze omgekeerde discriminatie of *affirmative action* wordt onder anderen door multiculturalisten als Will Kymlicka aanbevolen.⁹

Geen kritiekloze bewondering van eeuwigdurend erfgoed

Hoe sympathiek Taylor dit standpunt ook vindt, hij is niet naïef over de problemen die deze ruimhartige, gastvrije vorm van liberalisme met zich meebrengt. Het zal alleen werken op de voorwaarde dat het mogelijk is een neutrale ontmoetingsplaats te scheppen voor alle culturen en gezindten. Dit idee van een gemeenschappelijke, vreedzame plek voor dialoog en deliberatie kan niet samengaan met onoverbrugbare verschillen in overtuiging. Met andere woorden, ook multiculturalisme kan niet volledig neutraal zijn. Zelfs de gastvrije variant van het liberalisme moet een grens stellen waar basisrechten in het geding komen, zoals het recht op leven en op vrijheid van meningsuiting. Een goed voorbeeld daarvan is de Rushdie-affaire. Inmiddels kan daar de commotie rond de oorspronkelijk Deense Allah-cartoons aan toegevoegd worden. De echte uitdaging ligt in de verhouding met niet-liberale minderheden. Hoe tegemoet te komen aan hun gevoelens van marginalisering en vernedering zonder concessies te doen aan onze eigen basisprincipes?

Taylor en andere multiculturalistische liberalen stellen in dit verband twee beperkingen aan tolerantie en erkenning: een culturele en een temporele. Zij menen dat niet alle culturen altijd recht hebben op gelijke waardering en zij vinden dat niet alle culturen het eeuwige leven verdienen. Om te beginnen is het emotioneel onmogelijk om iedereen tegelijkertijd lief te hebben. Deze observatie komt van Levy en hij wil daarmee overspannen verwachtingen temperen. Het is simpelweg niet op te brengen om elke cultuur een waarachtige publieke bevestiging van de eigen waarde te bieden. Dat is geen excuus voor grof of arrogant gedrag: 'Non-cruelty, non-humiliation, and genuine tolerance are possible if not always easy.'¹⁰

Ook Taylor meent dat het teveel gevraagd is om positieve oordelen te verlangen voor elke cultuur. Het is niet redelijk te verwachten dat mensen van ganser harte deugden en handelwijzen zullen toejuichen die strijdig zijn met hun eigen opvattingen. Het oordeel over culturele opvattingen en gebruiken moet ook negatief kunnen uitvallen, net zoals we onderdelen van onze eigen cultuur kunnen afwijzen. Taylor vindt bovendien dat we vreemde culturen eigenlijk maar moeilijk kunnen begrijpen. Kritiekloze bewondering van andere culturen berust vaak op onbegrip, op oppervlakkige en dus neerbuigende en beledigende oordelen.

Als tussenweg tussen gemakzuchtige verwerping en kritiekloze vereenzelviging staat Taylor een veel technischer idee van erkenning voor. Hij presenteert dit standpunt als een gesecculariseerde versie van Herders idee van de goddelijke harmonie der afzonderlijke culturen. De emotionele afstandelijkheid is in deze nuchtere variant groot. Tolerantie is mogelijk, maar dat impliceert niet automatisch eerbiediging en waarachtige erkenning van vreemde culturen.

Een vergelijkbare aarzeling over de onbeperkte erkenning van culturen wordt zichtbaar in Taylors verwerping van het permanente bestaansrecht van culturen. Bestaande culturen hebben in zijn ogen niet *ipso facto* recht op oneindige voortzetting. Hij ziet geen verplichting van de kant van heersende meerderheids-

culturen of van de liberale samenleving om het voortleven van culturen in oneindige toekomstige generaties veilig te stellen. Op dit punt is hij het eens met de Duitse filosoof Jürgen Habermas, die zich kant tegen het kunstmatige behoud van verouderde culturen. Als een cultuur niet langer levensvatbaar is onder de condities van de huidige moderniteit, dan zal deze verdwijnen. Er bestaat geen morele verantwoordelijkheid om dergelijke niet levensvatbare culturen actief te ondersteunen. Habermas maakt bezwaar tegen de in dit verband wel gebruikte analogie met ecologische conservering. Voor hem is *cultural survival* niet vergelijkbaar met *species preservation*, omdat een cultuur bewust gewild moet worden door haar deelnemers. Mensen moeten de gelegenheid krijgen om hun cultuur niet langer te willen, ze moeten de vrijheid hebben om hun cultuur op te geven voor een andere.

Hier wordt duidelijk dat het in deze kwestie gaat om het klassieke en tegelijk actuele probleem van de verhouding tussen individu en gemeenschap. Zo verklaart, in ander verband, Anthony Appiah dat cultuurbehoud een prachtig ideaal lijkt, maar dat dit de autonomie van toekomstige individuele personen kan schaden. Hij vreest namelijk dat individuen gedwongen zullen worden om aan de eisen van 'hun' cultuur te voldoen. Dat ze *life-scripts* opgedrongen krijgen die door anderen voor hen geschreven zijn. Anders gezegd, als culturen tot essentialistische blokken worden gemaakt, vervaagt het onderscheid tussen een politiek van erkenning van collectief gedragen cultuurverschillen en een politiek van dwang tot conformisme binnen de 'eigen' cultuur.¹¹

Nette naties?

De spanning tussen de erkenning van culturele groepsrechten en de garantie van individuele vrijheid kan volgens veel multiculturalisten verzoend worden in de *civic nation*. De aanhangers van de civiele natie nemen afstand van de ouderwetse 'etnische natie'. De etnisch gedefinieerde natie is niet in staat om de hedendaagse problemen van migratie en inburgering het hoofd te bieden. Ze is essentialistisch, heeft moeite met het ontvangen van nieuwkomers en staat aan haar burgers geen recht van uittreding toe. De civiele natie is daarin veel flexibeler. Zij staat tussen kosmopolitisme en particularisme in.

Dat klinkt niet onsympathiek, maar de voorbeelden die deze 'nette nationalist' geven van 'reëel bestaande civiele naties' zijn nogal ondoordacht en gênant. Vaak wordt de Donaumonarchie van na de *Ausgleich* van 1867 genoemd en ook de Sovjetunie en zelfs vormen van koloniale overheersing figureren als min of meer succesvolle voorbeelden van het *managen* van religieuze en culturele diversiteit. Critici van dit concept van *civic nationalism* hebben dan ook terecht gewezen op het feit dat deze redenering de deur openzet voor de legitimatie van praktisch alle soorten van beheersingspolitiek, of het nu gaat om segregatie, interne repressie of het creëren van thuislanden. En dan worden zelfs apartheid en het Ottomaanse millet-systeem tot aanvaardbare oplossingen verheven.

De retoriek van het civiele nationalisme is dan ook volgens Anthony Smith, één van de bekendste criticasters, bedrieglijk. Pogingen om tot een '*sanitized natio-*

nalism' te komen zijn volgens hem gedoemd tot mislukken. Want een werkelijk geciviliseerd civiel nationalisme vereist een hoge mate van politieke tolerantie en voldoende politieke solidariteit om de verschillende etnische, regionale of religieuze segmenten van zo'n samenleving bijeen te houden. En dat blijkt in de praktijk erg moeilijk vol te houden. Zodra er tegenslagen zijn en bevolkingsgroepen zich miskend achten, wordt de onvrede volgens Smith toch in etnische categorieën vertaald.¹²

Een terugkeer naar het klassieke liberalisme is echter niet meer geloofwaardig. De pretentie van een werkelijk neutrale, kleurenblinde staat met een grondwet die los staat van elk cultureel uitgangspunt is in de debatten van de afgelopen decennia effectief gedeconstrueerd. De liberaal-democratische staat wordt niet langer gezien als etnisch en cultureel steriel. Taal, religie, geschiedenis en literatuur zijn niet uitsluitend privé-zaken. Een zekere mate van culturele, taalkundige en institutionele cohesie is een voorwaarde om te komen tot gemeenschappelijke politieke maatregelen. Voor aanhangers van dit multiculturele liberalisme staan collectieve cultuuruitingen niet in tegenstelling tot liberale rechtsregels of individuele vrijheid. Volgens theoretici als Will Kymlicka en Charles Taylor willen de meeste cultuurgemeenschappen deel hebben aan een liberale en democratische samenleving, maar dan liefst op hun eigen wijze. Het zoeken is naar een 'dunne' of 'lichte' vorm van gemeenschappelijke cultuur. Zo'n *thin common culture* maakt verscheidenheid mogelijk.¹³

Licht, dun en open

Het antwoord op het probleem van samenhang wordt dus toch gezocht in een nieuw mengsel van nationalisme en liberalisme. Het idee van de *civic nation* heeft, zoals we zagen, vele voetangels en klemmen. Het doet natuurlijk meteen denken aan de vroeg negentiende-eeuwse versies, waarin cultuur en politiek samensmolten in de liberale natie. Deze laat twintigste-eeuwse versie hanteert een open definitie van het begrip 'nationale gemeenschap', die niet gebaseerd is op ras, etniciteit of religie. Er is geen sprake van gedwongen lidmaatschap. Integendeel, de vrijheid van afwijkende opvattingen en gedragingen wordt gegarandeerd en zelfs afscheidingsbewegingen worden niet bestreden. De toetreding tot deze postnationalistische natie is gemakkelijk en het er uitstappen ook. Dit *thin nationalism* gaat gepaard met lichte voorwaarden voor het verwerven van burgerschap. Voorop staan aanvaarding van de nieuw gekozen nationale gemeenschap en voldoende beheersing van de standaardtaal, gevolgd door enige vertrouwdheid met haar instituties. Een beetje kennis van de cultuur en geschiedenis van de nieuwe gemeenschap mag ook nog gevraagd worden. Dat brengt ons naar de culturele en historische canon. Door de politiek en moreel beladen aard van het debat krijgen de als noodzakelijk minimum aangemerkte waarden al snel een onaantastbaar en onveranderlijk karakter. Ook een licht gedefinieerde vorm van gemeenschappelijke cultuur zal daar niet aan ontkomen. Dat in de publieke begripsvorming een zeker essentialisme optreedt, lijkt me op praktische gronden nog wel enigszins te billijken. Voor het

goed functioneren van het politieke systeem zijn stabiliteit en voorspelbaarheid nodig. Ook de betrouwbaarheid van de rechtsstaat is gebaat bij stabiele normen. Uit dien hoofde is zelfs een zekere verabsolutering van waarden in inburgeringprogramma's nog wel acceptabel.

Dat ligt naar mijn smaak anders in het onderwijs. Daar kan en mag niet zonder meer toegegeven worden aan de emotioneel begrijpelijke behoefte aan vastigheid. Die vindt vooral uitdrukking in de roep om een culturele en historische canon, die het gevaar in zich draagt van een gemakzuchtige en zelfgenoegzame verstening van 'onze' collectieve culturele identiteit. Vanuit een oogpunt van sociale en culturele cohesie is er bij veel politici en beleidsmakers behoefte aan een vaste canon, waarvan gehoopt wordt dat die ook een politieke consensus zal belichamen. En net als in het ruimere politieke debat over multiculturalisme hebben geesteswetenschappers, in dit geval voornamelijk historici, wel begrip voor deze wens. De meeste historici wijzen canonvorming dan ook niet principieel af en zien het zelfs als hun taak om er aan mee te werken.

Keukenattribuut als nationaal symbool

bron: TPG Post

Opvallend is dat dit gebeurt met een slecht geweten. Er heerst grote angst voor *Beifall der falschen Seite*. Men wil niet in het kamp van de vreemdelingenhaat of intolerantie getrokken worden. Bij historici en onderwijsgevendenden heerst een grote omzichtigheid bij het formuleren van een historische canon. Er mag vooral geen vaststaande canon gemaakt worden. Canons worden, enigszins paradoxaal, voorgesteld als flexibel en veranderlijk, onderhevig aan culturele en politieke veranderingen. Men wil ook beslist geen canon produceren die gericht is op uitsluiting. Toegegeven, een canon is bedoeld om enige collectieve identiteit te genereren, om een beetje houvast te geven. Een canon moet een gemeenschappelijke gespreksbasis opleveren. Tegelijkertijd moet ze toch vooral weer een open en tolerant karakter hebben en dus eigenlijk geen houvast bieden. We zijn ons bewust van het sociale en politieke nut van gemeenschap-

pelijke beeldvorming en we erkennen de emotionele behoefte aan culturele gemeenschap en collectieve identiteit. Maar tegelijkertijd bestaan er grote politieke, culturele en epistemologische reserves tegen canons, die gezien worden als het vervoermiddel van de *official memory*.

Geschiedtheorie: Herder revisited

Om aan deze bezwaren tegemoet te komen probeert men regels te stellen voor het op een ethisch en wetenschappelijk verantwoorde wijze vertellen van historisch gefundeerde én cultureel zinvolle verhalen. Met andere woorden, men wil komen tot een canonvorming, die naar vorm en inhoud correct is.

Een bekende gids op dit terrein is de Duitse geschiedfilosoof Jörn Rüsen.¹⁴ Hij probeert waarborgen te zoeken tegen etnocentrische geschiedschrijving. Het etnocentrisme dat veel traditionele historische voorstellingen kenmerkt berust volgens Rüsen op drie uitgangspunten. Het begint bij de gewoonte om asymmetrische oordelen te vellen, waarbij met twee maten wordt gemeten. De beoordeling van de eigen samenleving met haar zeden en gebruiken geschiedt met een welwillender maatstaf dan gehanteerd wordt voor vreemden. Dat resulteert in scherpe en ongefundeerde verdelingen tussen goed en kwaad, wij en zij, beschaving en barbarij.

Ten tweede wordt er een 'teleologische continuïteit' geconstrueerd, die dat onevenwichtige beeld moet bevestigen. Door de onontkoombaarheid en duurzaamheid van de eigen cultuurvorm aan te tonen krijgt die een vanzelfsprekende rechtvaardiging. Een hulpmiddel daartoe is het opstellen van een zo lang mogelijke culturele of nationale stamboom.

Dat wordt, ten derde, vergemakkelijkt door monocentrisme, niet alleen in culturele, maar ook in ruimtelijke zin. De geografische organisatie van etnocentrische geschiedbeelden plaatst het eigen volk in het centrum van de wereld. Van daar uit worden dan 'ontdekkingsreizen' gemaakt naar het vreemde Oosten of het verre Westen.

Tegen deze gevaren van het opstellen van etnocentrische historische canons kan men zich weren met behulp van een aantal methodische en inhoudelijke vuistregels. Hoe uitsluiting van anderen te voorkomen? Allereerst moeten historische voorstellingen gebaseerd zijn op het principe van gelijkheid, van wederzijdse erkenning van culturele verschillen. Wat daarbij helpt, is het opnemen van negatieve ervaringen uit het eigen verleden in de historische canon. Het aan de orde stellen van dergelijke schaduwzijden van de geschiedenis leidt tot een besef van verlies, van trauma, rouw en vergeving. Vervolgens moet gewerkt worden vanuit een besef van contingëntie. De discontinuïteit van het historische proces geeft oog voor de broosheid van ontwikkelingen en situaties. Dit wekt twijfel aan de vanzelfsprekendheid van bestaande (nationale) systemen en keert zich tegen teleologische voorstellingen waarin vigerende politieke en culturele organisatievormen gepresenteerd worden als de uitkomst van onvermijdelijke ontwikkelingen. 'Traditie' en 'continuïteit' zijn verdachte concepten, ze rieken teveel naar essentialisme. De canon, het geschiedverhaal, moet daarom

in dubbel opzicht meervoudig zijn. Ze moet multiperspectivistisch en policentrisch zijn, ze mag niet vanuit één gezichtspunt en plaats geschreven zijn. Rüsén wil komen tot interculturele vergelijkingen. Om een dergelijke vergelijking mogelijk te maken zijn allereerst antropologische *universals* nodig. Vanuit de vaststelling van algemeen menselijke eigenschappen en handelwijzen kunnen culturele verschillen gezien worden als variaties op één thema. Rüsén klinkt hier als een echo van Herder: 'This idea of humankind conceptualizes the unity of the human species as being manifest in a variety of cultures and historical developments.'¹⁵

Afzonderlijke culturen en tijdvakken worden dan eigenlijk beschouwd als speciale verschijningsvormen van algemene menselijke elementen. Ze zijn wel anders, maar niet wezensvreemd. We kunnen vreemde culturen dus begrijpen, omdat ze een bijzondere mengvorm vertegenwoordigen van elders, ook bij 'ons' voorkomende zaken. We hebben interculturele vergelijking dus eigenlijk nodig om tot een beter begrip van onszelf te komen.¹⁶

Door het erkennen van algemene kenmerken van menselijkheid kan de valkuil van het ethnocentrisme vermeden worden. Want als we geen universele culturele principes accepteren vallen we ten prooi aan relativisme. Dat is ook Rüséns bezwaar tegen het postmodernisme. Als we niet meer geloven in de mogelijkheid van wederzijds begrip dan zal dat leiden tot wanhoop aan de mogelijkheid om uiteenlopende culturele perspectieven met elkaar te verzoenen of tot een synthese te brengen. En dan spelen we niet alleen particularistische, essentialistische denkwijzen in de kaart, maar maken we concepten als de *clash of civilizations* à la Samuel Huntington tot werkelijkheid. Daarom hebben we een algemeen humanitair principe nodig van gelijkwaardigheid, dat wederzijdse erkenning van verschillen mogelijk maakt. Daaraan moet iedere culturele traditie gemeten worden.

Een historistische handelingstheorie?

Het is, zoals vaak in het debat over multiculturalisme, een bevlogen en sympathiek standpunt. Maar is het toch niet een tikje ethnocentrisch? Niet alleen het uitgangspunt van algemene menselijke waarden is sterk verwant aan de moderne westerse waarden van gelijkwaardigheid en mensenrechten. Ook de nieuwe vorm van universele geschiedenis is zwaar schatplichtig aan de Europese geschiedfilosofie. De zienswijze is in wezen Herderiaans en de methode van begrijpen is gebaseerd op de oude historistische hermeneutiek, zij het dan in een vorm die echte interculturele vergelijking mogelijk zou moeten maken.

Het is van belang om op deze culturele beperking te wijzen, omdat Rüsén aan zijn neo-historisme een complete historische handelingstheorie verbindt. Hij geeft een typologie van soorten van historisch besef. Het is een opklimmende reeks van vier. Traditioneel historisch besef zoekt naar eeuwige onveranderlijke waarden. Exemplarisch historisch besef haalt normen en waarden uit het verleden, zonder deze in een culturele context te plaatsen. Deze twee geschiedopvattingen zijn simpele, niet op de multiculturele samenleving toegesneden

vormen, die helaas een taai didactisch leven leiden. Een hogere vorm van bewustzijn is het kritisch historisch besef, dat zich keert tegen de gevestigde inzichten van traditionele en exemplarische geschiedschrijving. Maar de kritische historische methode is te uitsluitend negatief gericht. Rüsens noemt het werk van Marx en Nietzsche. Ik zou zelf geneigd zijn dat van de postmodernisten er aan toe te voegen.

Het genetische ontwikkelingsbegrip ten slotte, is de hoogste vorm van historisch besef omdat het veranderlijkheid, relativisme en wederzijdse erkenning combineert. Het is dé multiculturele denkwijze bij uitstek en geeft uitzicht op hoger honing. Het geeft toegang tot een: ‘...higher stage of moral consciousness: moral principles include their transformation within a process of communication.’¹⁷

Dit historisch besef geeft de bezitter ervan een *competence of orientation*, door het aanleren van een verfijnde ‘narratieve competentie’ waarmee historische inzichten ingezet kunnen worden voor zingeving in het heden.¹⁸

Het lijkt toch, dat hier een zekere bedrijfsblindheid op is getreden. Het beschikken over modern historisch besef wordt uitgeroepen tot de hoogste culturele en morele activiteit. Van het kritisch en genuanceerd nadenken over geschiedenis en geschiedschrijving – wat anders is narratieve competentie? – wordt wel erg veel maatschappelijk heil verwacht. Toch bevatten Rüsens bespiegelingen een nuttige checklist van de gevaren van traditionele canonvorming, zonder dat daarmee meteen elke poging tot historische zingeving moreel besmet wordt verklaard.

Deze historische handelingstheorie vertoont op het eerste gezicht verwantschap met het wat eenvoudiger onderscheid tussen publieksgeschiedenis en geschiedwetenschap. Dit verschil is uitgegroeid tot een standaardtegenstelling in het debat over ongereflecteerde, kritiekloze herinnering versus kritische geschiedwetenschap. Een kleine greep: Pierre Nora spreekt van het verschil tussen *mémoire* en *histoire*, David Lowenthal over *heritage* en *history*, John Tosh over *social memory* versus *historical awareness*.¹⁹ Er wordt duidelijk een hiërarchie aangebracht. De ongecompliceerde, ‘liturgische’ herinnering wordt met wantrouwen bejegend. Die wordt ingezet voor duistere, irrationele politieke rituelen. De kritische geschiedwetenschap, waarop uiteraard de professionele historici het patent hebben, wordt als heilzaam tegengif gepresenteerd.

Deze opvatting is verwant aan het standpunt van didactische hervormers die hun leerlingen géén nieuwe *narrative* willen aanleren, zelfs geen nette. Ook een mooi verhaal over Europese harmonie en de groei van de verzorgingsstaat is immers onkritisch en wordt onder sociale dwang aangeleerd en geëxamineerd. De kritiek is hier zelfs dat Rüsens superieure historisch besef niet meer is dan een opgepoetste variant van de negentiende-eeuwse natievorming, aangepast aan de politiek correcte concepten van de eenentwintigste eeuw. De gemoderiseerde vormen van eenheidsdenken mogen dan uit zijn op harmonie en verzoening door zich te richten op ‘de democratie’ of ‘de mensheid’, nog steeds is het doel een *unifying and legitimating historical discourse* te creëren.²⁰

In de ogen van didactische radicalen blijft dit aankweken van een gemeenschappelijk historisch besef toch een afkeurenswaardige vorm van *collective memory-enhancing indoctrination*. Het blijft conceptueel steken op het niveau van traditioneel historisch besef in dienst van maatschappelijke stromingen. Nodig is niet zozeer historisch besef als wel kritisch historisch denken. Het ideaal van didactici als de Britse geschiedenispedagoog Peter Lee is om leerlingen weerbaar te maken door ze methodisch toe te rusten tot het leveren van historische kritiek. Dat wordt gezien als een heilzaam tegenwicht tegen de ideologische verleiding van de publieksgeschiedenis.²¹

Dit loopt over in het debat over vaardigheden versus kennis, dat vaak verkeerdt gevoerd wordt, maar zeker raakvlakken heeft met dat over de historische canon. Meer daarover wordt gezegd in de bijdrage van Maria Grever aan deze bundel.²² Hier is van belang te constateren, dat het de didactici er toch eerder om gaat het proces van geschiedschrijving inzichtelijk te maken dan om de producten van die geschiedschrijving aan een volgende generatie over te brengen. Met andere woorden, zij stellen *historical awareness* boven andere vormen van historische kennis. Maar ook hier is een kentering waarneembaar. Men kwelt zich met de vraag of het niet arrogant, ja zelfs Eurocentrisch is om zo'n strikte hiërarchie aan te brengen tussen sociale herinnering en historische kritiek, tussen culturele kennis en wetenschappelijke vaardigheden. Leerlingen, studenten en burgers alleen maar vaardigheden en kritische technieken bijbrengen, dat schiet tekort. Misschien is deze werkwijze zelf ook eenzijdig en dwingend. Ze staat in ieder geval op gespannen voet met de multiculturele doelstellingen van wederzijdse erkenning en begrip.

De Canadese didacticus Peter Seixas zoekt in antwoord op die kritiek naar een vorm van historisch besef die insluitend is. Allerlei soorten van historisch begrip hebben bestaansrecht. Persoonlijke herinnering, collectief geheugen en professionele geschiedbeoefening produceren een breed spectrum aan geschiedbeelden die gezamenlijk het publieke geheugen vormen.²³ Ook Rösen doet een stap in die richting. Hij zet weliswaar zijn kaarten op een vorm van historisch besef die hoge eisen stelt aan het analytische vermogen van de gebruikers. Toch is hij wel degelijk geïnteresseerd in de inhoud van het verhaal dat daarmee gestalte kan krijgen: hij wil niet berusten in een tegenstelling tussen sociale cohesie en cognitieve coherentie. De narratieve competentie maakt het in zijn ogen mogelijk om zingevende beschouwing en historische kritiek te combineren in moreel handelen.²⁴ Dit is erg hoog gegrepen.

Multiculturalisme in Nederland?

Het debat over het multiculturalisme heeft relevantie voor de Nederlandse canondiscussie. De problematiek van erkenning van culturele groepen, het subtiel onderscheid tussen tolerantie, respect en kritiekloze herinneringscultuur en de roep om een historische fundering van publieke omgangsvormen: het komt allemaal langs.

In deze bundel buigt Kees Ribbens zich over deze kwesties. Hij hoopt dat we de ‘vaderlandse canon voorbij’ kunnen komen door een multiculturele ‘historische cultuur’ op te bouwen rond ‘gedeelde herinneringen’.²⁵ Ribbens noemt verschillende bezwaren tegen het onnadenkende gebruik van een vaderlandse canon. Ze vertonen verwantschap met de zojuist genoemde bedenkingen van Rüsen tegen primitieve vormen van historisch besef. Een dergelijke canon beperkt zich immers tot de geschiedenis van de dominante autochtone groep, waardoor buitenstaanders worden uitgesloten. Als integratiemiddel schiet zo’n officieel geschiedverhaal ook tekort. Door nieuwkomers ‘onze’ geschiedenis te leren, zouden ze deel krijgen aan ‘de’ Nederlandse identiteit.

In de praktijk wordt de nationale canon dan ingezet voor een gedwongen insluiting van afwijkingen. Dat zal niet werken, dit soort geschiedenisonderwijs is geen ‘maatschappelijk wondermiddel’ voor de culturele en politieke integratie. Daarvoor is namelijk een ‘overzichtelijke geschiedenis’ nodig. Dit is wat politici graag willen en ook van de historici verwachten, maar het is – zegt Ribbens terecht – niet de tendens van de hedendaagse historische cultuur.

Die tendens is er één naar veelvormigheid. Ten eerste melden buitenstaanders en marginalen zich met hun eigen invullingen van de geschiedenis. Mede daardoor raakt ook de interne coherentie van de bestaande vaderlandse canon zelf in het ongerede. Steeds meer wordt aandacht gevraagd voor tot nu toe onderbelichte historische onderwerpen als vrouwengeschiedenis, slavernij en homohistorie. Dat versterkt het besef dat ‘de’ autochtone cultuur en dus ook ‘de’ vaderlandse geschiedenis minder een eenheid vormen dan vaak wordt beweerd. Dat wisten we natuurlijk al wel, want we hadden vanouds immers de uiteenlopende verzuilde gezichtspunten. Die verzuiling wordt nu, enigszins anachronistisch, graag voorgesteld als een multiculturalisme *avant la lettre*, dat toch maar mooi onschadelijk is gemaakt. Het integratiemiddel is dan de laat-Fruiniaanse, wat paarsige moderniseringstheorie die na het afschudden van de ideologische veren van verzuiling en neo-marxisme een gemeenschappelijk kader bood. Nu worden er (opnieuw) gaten in dat verhaal over de pragmatische groei van de verzorgingsstaat geschoten. Het eenheidsbeeld versplintert. Er bestaan nieuwe en oude marginale groepen. De grachtengordel en de oude wijken, de nieuwkomers en de oudgedienden, Holland en de provincie: ze hebben niet dezelfde geschiedenis.

Peter Klein heeft uit dat gefragmenteerde verleden de conclusie getrokken dat de vaderlandse geschiedenis niet bestaat. Wat daaronder wordt verstaan is een door specifieke groepen gewenste versie, die ze aan anderen willen opdringen als de enige, ‘echte’ vaderlandse geschiedenis. ‘Hoog tijd dus een streng halt toe te roepen aan al degenen die van de vaderlandse geschiedenis verwachten of eisen dat zij de natie verenigt en samenbindt.’²⁶ De angst van Klein voor bevoogding en uitsluiting heeft twee uitlaatkleppen. De eerste is methodisch: geschiedwetenschap moet alleen maar vragen stellen, geen identiteit willen scheppen. De tweede is inhoudelijk. De vragen die gesteld moeten worden zijn voor Klein kennelijk altijd akelige vragen over negatieve elementen uit het niet bestaande vaderlands verleden. Dirk III was een roverhoofdman. Onze hutspot

is niet vaderlands of zelfs maar Leids. Landverraad bestaat niet. Poncke Princen is ten onrechte verketterd, Anton Mussert en Max Blokzijl hebben zich niet erger vergist dan destijds Daendels, Chassé en Schimmelpenninck. De laatste vormde niet voor niets een voorbeeld voor Mussert. Hoe zat het eigenlijk met de integriteit van Willem van Oranje zelf?

Ambivalenter is Henk Wesseling in zijn begeleidend schrijven bij de verschijning van het eerste deel van de Nederlandse serie *Plaatsen van Herinnering*. De bedoeling van de serie is niet om het vaderlandse verleden te verheerlijken. Net als in het Franse voorbeeld gaat het eerder om een familiealbum dan om een canon. 'De Nederlandse plaatsen van herinnering zijn niet bedoeld om het verleden te canoniseren, te heroïseren of te dramatiseren.' Maar het is nu ook weer niet nodig om het verleden te ridiculiseren of te demoniseren. En de canon is niet taboe. Wesseling hoopt dat de serie zal fungeren als '... een bijdrage aan de discussie over de historische canon, de Nederlandse identiteit en het vaderlandse verleden.'²⁷

Ad de Jong worstelt op het niveau van het populaire erfgoedmuseum ook met het probleem van de nationale identiteit. Het koesteren van erfgoed is niet afkeurenswaardig, maar musea moeten bij het leesbaar maken van het erfgoed wel 'verschillende perspectieven' laten zien. En het is geen oplossing om de natie in te wisselen voor Europa, het gaat om perspectieven op en uit de hele wereld. Het museum moet niet meer het centrum van een gedirigeerde herinnering willen zijn, maar veel meer fungeren als 'werkplaats van het geheugen'. Dit klinkt, net als het familiealbum van Wesseling, onschuldiger dan het begrip canon. De Jong bepleit een uitnodigende, inclusieve opstelling ten opzichte van alle bevolkingsgroepen. Daarbij wil hij niet vrijblijvend voor elk wat wils aanbieden. Het museum moet kritisch blijven staan tegenover de door al die groepen aangeboden folklore. Die lijkt misschien onschuldig, maar hoeft dat niet te zijn. Mede daarom staat hij een inbreng van contemporaine cultuur voor.²⁸

Maarten van Rossem neemt de stereotypen die over Nederlanders bij buitenlandse waarnemers bestaan op de korrel. Kloppen die impressionistische beelden? Gedeeltelijk. Maakt dat Nederland bijzonder? Een beetje, maar het lijkt ook erg op andere landen. Vooral moet bedacht worden dat die Nederlandse bijzonderheden niet blijvend zijn, identiteit is niet statisch. Een complexe samenleving blijft natuurlijk niet alsmat dezelfde eigenschappen vertonen. Nederland verandert voortdurend en is nu een normaal West-Europees, althans Scandinavisch land geworden. Van Rossem noemt het zelf niet zo, maar hij neemt hier afstand van het essentialistische cultuurdenken.²⁹

Dat lijkt onder weldenkende intellectuelen de norm. Ook een voorzichtig aanhanger van canonvorming als Maarten Doorman verwijt de Nederlandse culturele elite weliswaar koudwatervrees voor de canon, maar vervolgens ontmantelt hij het begrip zozeer dat het totaal onschadelijk wordt. De canon, zegt Doorman, is helemaal niet conservatief of essentialistisch. De canon hoeft niet tot heiligenverering te leiden en is ook al niet elitair. Dat zijn allemaal misvattingen van een beklemde linkse elite. Canons zijn veranderlijk, dynamisch en

open. Tenminste, als er maar genoeg over gediscussieerd wordt. Dan wordt de canon ook vanzelf multicultureel. Eigenlijk is er niet zozeer een canon, als wel een canondebat.³⁰ Ook verklaarde voorstanders van een Nederlandse historische canon als Jona Lendering en Jos Palm durven niet voluit te gaan. De canon bestaat niet echt, maar het is een waardevolle 'structurende mythe' en het is goed om 'oprecht te veinzen' dat we over een Nederlandse identiteit beschikken.³¹

De teneur onder Nederlandse historici is er op het eerste gezicht duidelijk één naar *history* en niet naar *memory*. Men wenst zich over het algemeen niet uit te leveren aan de grillen van de publieksgeschiedenis. Kritische geschiedwetenschappelijke vaardigheden worden gekoesterd, zowel als tegenwicht tegen de officiële geschiedenis als tegen de heiligverklaring van elke ongerefecteerde herinnering. We zien in deze bespiegelingen van Nederlandse historici veel elementen terug uit de eerder genoemde theorieën van Rüsén, Seixas en anderen. Een canoniek beeld van het verleden mag niet tot uitsluiting leiden. De historische ervaringen van anderen moeten erkend worden en hun beleving van het verleden verdient respect, zonder dat dit geschiedkundige kritiek uitsluit. Reflectie op de eigen, al te vanzelfsprekende aannames hoort plaats te vinden. Aandacht voor negatieve episodes uit het eigen verleden is daarvoor een goed hulpmiddel, net als internationale vergelijking en het niet alleen van binnenuit, maar ook van buitenaf kijken. Deze technieken sporen weer met Rüséns pleidooi voor interculturele vergelijking, multiperspectivisme en polycentrisme. Nederlandse historici tonen zich dus bewust van de politieke en epistemologische gevaren van canonvorming. Ze willen eigenlijk liever discussiëren over de canon dan deze vaststellen, lijkt het wel. Het intellectuele proces is voor veel historici alles, het politieke doel niets, of op z'n minst verdacht.

De test van de praktijk

Er zij wel meer twijfels. Karel Davids verbaast zich over wat de didacticus Peter Lee aan zou duiden als de 'methodische regressie' die in de geschiedwetenschap optreedt zodra de canon in beeld komt. In het vak als geheel is de trend al jaren weg van het eurocentrisme naar een globaal perspectief waarin zoveel mogelijk levensgebieden aan bod komen. Cultuur, staatsvorming, economie, milieu en medisch-biologische ontwikkelingen worden interdisciplinair onderzocht. Als het om de nationale canon gaat, wordt die trend door de historische auteurs verlaten. De Nederlandse canon wordt, meent Davids, bijna uitsluitend cultuurhistorisch gedefinieerd. Men beperkt zich tot bestudering van de Nederlandse culturele identiteit met weinig of geen internationale vergelijking. Davids spreekt van een Nederlandse geschiedenis in vacuüm. Niettemin meent hij dat historici toch maar wel mee moeten doen aan de huidige pogingen tot canonvorming, want anders gebeurt het toch – en dan zonder hen. De vraag is daarbij '... hoe een canon kan worden ontworpen die niet tot vermindering van de omvang van het blikveld leidt. Een canon die niet gefixeerd is op het eigen erfgoed, maar open staat voor uitwisseling met de buitenwereld.'³²

Joep Leerssen verwacht van zo'n aanpak niet veel. Hij meent dat canondenken in wetenschappelijk opzicht volstrekt onzinnig is. Het loopt altijd uit op gestolde nostalgie en op ontkenning van de onbereikbaarheid en vreemdheid van het verleden. Wij hebben nu eenmaal meer gemeen met één-en-twintigste-eeuwse Finnen, dan met zeventiende-eeuwse Hollanders. Historici weten dat volgens hem ook best, ze beseffen heel wel dat historische identiteit een constructie is die achteraf gemaakt wordt. Dat verhindert hen helaas niet om er in de praktijk maar wat op los te populariseren, zodat bijvoorbeeld Erasmus met terugwerkende kracht ingeburgerd wordt als een tolerante en toch openhartige Nederlander.³³

Is Leerssen hier te streng of bezondigen Nederlandse historici zich in de praktijk inderdaad aan ondoordachte, instrumentele geschiedenis? Zijn hun hoogstaande intellectuele reserves alleen maar vrome praatjes voor de zondag, die als de werkweek begint al weer vergeten zijn? Een kleine historiografische balans van de recente canonpublicistiek levert een gemengd beeld op.

De Utrechtse Domtoren – een canoniek Nederlands symbool – nagebouwd in themapark Huis ten Bosch Stad, Nagasaki 2001

bron: Barbara Visser, *A Day in Holland/Holland in a Day*, 2001 courtesy Annet Gelink Gallery

Nederland polderland

Er is natuurlijk wel degelijk een canon van de Nederlandse geschiedenis. Daar heeft Maarten Doorman terecht op gewezen. En, zeker, die canon is niet onveranderlijk, maar ze bevat overduidelijk een aantal hardnekkige ingrediënten.³⁴ Het belangrijkste onderdeel is het overbekende lied van het water en de dijken. Dat wordt verbonden met de saga van overleg en samenwerking, van burgerlijkheid en pragmatisme en van democratie en tolerantie. Natuurlijk zijn er allerlei verfijningen en uiteenlopende uitwerkingen van bedacht, maar dit is de basisstructuur. Zo zoekt Jona Lendering de wortels van de Nederlandse overlegcultuur in de strijd tegen het water. Hij legt het begin vóór de bouw van de dijken, bij de eerste verveningen en vertelt verder het verhaal van de vrije boeren, het ontbreken van feodaliteit en de noodzaak tot handel, vrij verkeer en overleg. Op dit punt vindt enige vergelijking plaats met de agrarische kolonisatie van gebieden in Frankrijk en in het oosten van Duitsland. Ook de stedelijke situatie in Vlaanderen en het noorden van Italië wordt genoemd. Nergens is echter de overlegcultuur zo diep geworteld geraakt als in Nederland. Bedreigingen kwamen van buiten. Erfvijanden van de overlegcultuur waren volgens Lendering de Spaanse soevereinen, de Franse bezetters en – heel eventjes maar – de Duitsers.

Het analysemodel is uiteindelijk culturalistisch van aard. Het uitgangspunt is weliswaar de sociaal-economische structuur, waaraan politieke en culturele gevolgen worden toegeschreven. Maar in de loop van dit proces keert de verklarende hiërarchie om: de culturele houding wordt tot oorzaak van het poldermodel. De Nederlandse identiteit is inderdaad een *overlegcultuur*: het gaat om aangeleerd gedrag. Die culturele invalshoek maakt het Lendering ook mogelijk om dubbel gelijk te halen. Ook als het verhaal niet waar mocht zijn, wordt het tot werkelijkheid, omdat het door voldoende mensen voor waar aangenomen wordt. Lendering spreekt over ‘...onze nationale stichtingsmythe, een mythe die zoals mythen plegen te doen, onze gedachten over het verleden structureert zonder dat ze per se waar of onwaar is.’ De sociaal-economische structuur heeft geleid tot een ‘Nederlandse culturele grammatica’. Die wordt gedomineerd door overleg.³⁵

Dezelfde redenering valt te vinden bij Herman Pleij. Waterschappen, handel, stadsbesturen, gilden en het kerngezin hebben overleg, democratie, consensus en tolerantie voortgebracht. Het poldermodel is dus al oud en de Nederlandse pragmatische methode van conflictbeheersing is uniek in de wereld. Door ‘eeuwenlange training’ hebben wij een ‘eigenzinnige combinatie van conflictbeheersing en consensusbereidheid’ weten te ontwikkelen. Ook hier wordt dus weer de verklaring gezocht in de kracht van het cultuurideaal. Pleij maakt er bijna een evolutietheorie van. Niet in de zin van Darwin, haast hij zich te zeggen, want dat zou wel eens racistisch kunnen zijn. Maar hij komt toch wel in de buurt van de Franse evolutionist Lamarck, die cultureel gedrag overerfbaar achtte. Als het poldermodel er eenmaal is, gaat men er naar leven. Natuurlijk wordt er door de eeuwen heen ook regelmatig ruzie gemaakt, maar zegt Pleij – en een Hollandser metafoor is niet denkbaar – dat ‘waait [altijd] wel weer

over'. Vanaf de zestiende eeuw is het polderen in onze culturele genen gaan zitten.³⁶

Opvallend is het actuele gehalte van deze verhandelingen. Lendering en Pleij zijn beiden warme voorstanders van het poldermodel. Lendering meent dat overleg altijd goed is en dat 'Europa' nog heel wat kan leren van de Nederlandse overlegcultuur. Ook Pleij houdt een heftig pleidooi voor het poldermodel, dat de laatste tijd onder druk staat. Kwalificaties als het Land van Ooit en de Nederlandse binnenkamer geven aan dat het zoeken naar consensus tegenwoordig beschouwd wordt als een brevet voor besluiteloosheid. Pleij vindt dat uitingen van Nederlandse zelfhaat. Hij is kennelijk van de school die vindt dat resultaten uit het verleden een garantie voor de toekomst bieden. Twijfel aan het poldermodel is onzinnig, net als in het verleden kan het ook nu sociale en culturele schokken uitstekend opvangen. Het enige geschilpunt is eigenlijk dat Lendering meent dat het calvinisme een grondlegend onderdeel is van de overlegcultuur vanwege de egalitaire kerkorde en het democratische zelfbestuur. Pleij meent van niet. Voor hem is het calvinisme een 'licht excentrieke minderheidsbeweging', die handig wist aan te haken bij de burgerlijk-pragmatische hoofdstroom.³⁷

Gewone, verstandige burgers

Dit leerstuk van de burgerlijkheid van Nederland is natuurlijk gevestigd door Johan Huizinga. Diens karakteristiek wordt dan ook veel als uitgangspunt genomen. Want de drager en veroorzaker van al het moois is de burgerij. We vinden deze opvatting bij Jos Palm, die spreekt over onze 'kalmte en gedisciplineerde voorvaderen' die toch vooral 'kleine gebaren' maakten. Het zijn verstandige burgers als Willem van Oranje (burger in de geest?), Johan de Witt, Rudolf Thorbecke en Willem Drees die de 'grondleggers van een tolerant, degelijk en sociaal land' zijn geworden.³⁸ Palm verkondigt hier de communis opinio van de door hem bevraagde Nederlandse historici. Want eigenlijk geeft hij een dubbele canon. Eén bestaat uit tijdperken, gebeurtenissen en personen. Met keurig een aparte rubriek van 'zwarte bladzijden'. De tweede canon is die van de historici die het bedacht hebben, de cultuurdragers die de mythe in het leven hebben geroepen, deze op onderdelen bekritiseerd hebben en haar uiteindelijk hebben bestendigd. Het rijtje is zeer klassiek. In min of meer chronologische volgorde gaat het om Robert Fruin, Johan Huizinga, Jan en Annie Romein, Pieter Geyl, L.J. Rogier, Jacques Presser, Loe de Jong, Ernst Kossmann, Hermann von der Dunk en Arie van Deursen. In de lijst van klassieke, canonicke werken duiken nog de auteurs Piet de Rooy en Jonathan Israel op. Het is de geschiedwetenschappelijke poldercanon. Alle zuilen zijn keurig vertegenwoordigd, de Tweede Wereldoorlog is niet vergeten en – gelukkig maar – er is toch nog één buitenlandse historicus vertegenwoordigd.³⁹

Hoewel Palms werkwijze aangeeft dat hij beseft dat het om een intellectuele constructie gaat, lijkt hij toch in het bestaan van een Nederlandse identiteit te geloven. Hij durft die ook, op gezag van het historische gilde, te definiëren. Nederland bestaat bij de kracht van de burgerlijke cultuur. Dat is de boodschap

Een 'klassiek' Hollands huis, nagebouwd in themapark Huis ten Bosch Stad, Nagasaki 2001
 bron: Barbara Visser, *A Day in Holland/ Holland in a Day*, 2001, courtesy Annet Gelink Gallery

die uitgedragen moet worden: 'Nederland moet opnieuw een vaderlandse geschiedenis krijgen, ontdaan van valse schaamte en valse superioriteit over het burgerschap...'⁴⁰

Wie zich nooit geschaamd heeft voor zijn geliefde liberale burgerij is Maarten van Rossem. Hoewel hij naar eigen zeggen geen vastomlijnde nationale identiteit kan vinden, is die er in zijn boekje toch. De ruggengraat van Nederland wordt gevormd door de pragmatische, tolerante, liberale, stedelijke burgerij, die 'gelukkig' het pleit heeft gewonnen van de calvinisten.⁴¹ Van Rossems redenering is analoog aan die van Pleij en, even afgezien van de rol van de calvinisten, die van Lendering. De sociaal-economische structuur van Holland was de afgelopen 500 jaar uniek. Verstedelijking en welvaart maakten dat 'de pragmatisch denkende burgers' de dienst uitmaakten, meer dan in Toscane en Vlaanderen. Dat heeft tot een bijzonder aangename samenleving geleid. Nederland is gemeten naar de criteria van de Verenigde Naties het beste land ter wereld. Wat Van

Rossem nog enigszins redt van het triomfalisme à la Pleij is zijn constatering dat Nederland vroeger bijzonder was, maar dat het in internationaal perspectief een steeds gewoner Noordwest-Europees land is geworden. En dat weliswaar de pragmatisch burgerlijke traditie de essentie van de natie vormt, maar dat die burgerij geen 'onveranderbare sociale formatie' is.⁴²

Geert Mak is iets minder gesteld op de burgerij, maar des te meer op de 'gewone Amsterdammers', die zich volgens hem 'niet gek laten maken'. Zelfs de Amsterdamse taxichauffeurs hebben bij hem een goede, tolerante inborst. Het gevaar komt van neo-populistische schreeuwers ('handelaren in angst'), waar ook de liberalen bij horen.⁴³ Nederland (buiten Amsterdam?) is even de weg kwijt. In Madrid is beschaafd gereageerd op de aanslagen, maar in Nederland was dat na de moord op Theo van Gogh niet het geval. Die Madrileense mythe kan overigens inmiddels bijgezet worden bij de legenden van de stoicijnse Londenaren en de kosmopolitische verdraagzaamheid in de Parijse voorsteden. Dat kon Mak misschien nog niet weten, maar iets meer scepsis tegenover de tolerante wereld buiten het bekrompen Nederland was overtuigender geweest. In ieder geval schetst hij als contrast een alarmerend beeld van de specifieke Nederlandse onverdraagzaamheid. Die uit zich onder meer in taalvervuiling. Taal kan werken als politiek gif en een vergelijking met Victor Klemperers *Lingua Tertii Imperii* moet het verband met de taal van het Derde Rijk aantonen. Dat brengt Mak op een vergelijking van het taalgebruik dat in de jaren 1930 tegen de Joden werd gebezigd met de bewoordingen waarin de islam nu gevat wordt. En dat leidt tot de gewraakte passage waarin de techniek van Theo van Goghs en Ayaan Hirsi Ali's film *Submission* wordt vergeleken met die van Goebbels' *Der ewige Jude*.⁴⁴

Tegelijkertijd spreekt Mak sussende woorden. In Nederland is de voedingsbodem voor nieuw rechts niet groot en '... de weinig spectaculaire, maar zeer effectieve Nederlandse ontwikkelingstraditie van studeren, polderen, tolereren, tegenhouden, tobben, pappen en nathouden' is ijzersterk. Als we die maar vasthouden komt het wel goed. In twee opzichten keert Mak dus terug naar de canon. De remedie voor maatschappelijke onrust is het inmiddels vertrouwde pacificeren en het inzetten van interculturele competentie, 'die in ons land altijd al behoorlijk groot was'. En de maatstaf voor goed en fout ligt in de Tweede Wereldoorlog: wie niet mee wil polderen is al gauw een gevaarlijke fascist.⁴⁵

De middelpuntzoekende kracht van die canon is zo sterk, dat ook wie zich er aan wil onttrekken, toch weer het centrum ingezogen wordt. Dat is Thomas van der Dunk overkomen in zijn eigenzinnige 'tweeduizendjarige wandeling door de vaderlandse geschiedenis'. Hoe tegendraads zijn alternatieve Nederlands Museum ook wil zijn, ook bij hem komen we de 'gewoonheid van Nederland' tegen. In de top vijf van nationale persoonlijkheden staan Willem van Oranje en Willem Drees. Inmiddels zal de museumdirectie Thorbecke ongetwijfeld weer zijn rechtmatige plaats als vernieuwer van het staatsbestel terug hebben gegeven, nadat die even aan Thom de Graaf was gegund. De geografische definitie van 'Nederland' is opvallend genoeg die van de oude Fruin en ook de indeling in tijdvakken lijkt sprekend op die van de 'echte' canon.⁴⁶

Achsenzeit en Gründerzeit

Die canonieke chronologie van de Nederlandse geschiedenis is overzichtelijk. In wezen is ze in vieren opgebouwd, met twee kernperiodes. Er is een voorgeschiedenis tot ruwweg 1500. Dan is er de Nederlandse *Achsenzeit*, de periode van de Opstand en de Gouden Eeuw. Daarna wordt het pas weer interessant in de negentiende eeuw, als Nederland opnieuw wordt uitgevonden in een tweede *Gründerzeit*. En de twintigste eeuw krijgt de aandacht die contemporaine periodes nu eenmaal opeisen. Het raamwerk is, zoals dat bij een canon te verwachten valt, licht finalistisch.

Palm spreekt letterlijk van een voorgeschiedenis. Die bestaat uit een samen-smelting van Oudheid en Middeleeuwen. Vervolgens breekt de Nederlandse kernperiode aan, de tijd van Opstand en Welvaart. Dan krijgen we als derde periode de modernisering in de negentiende eeuw. Ter afsluiting is er het tijdperk van Beproeving en Herstel. Thomas von der Dunk doet iets vergelijkbaars. Hij duidt de aanloopfase van de Nederlandse geschiedenis aan als het Voorgeborchte. In deze akelige locatie bergt hij de Bataven, de Roomse Kerk en het Roomse Rijk op. De zestiende en de zeventiende eeuw noemt Von der Dunk de Nieuwe Tijd en de regeneratie van de negentiende eeuw heet bij hem al de contemporaine geschiedenis.

De bekende tien tijdvakken van Jan Bank, Gijsbert van Es en Piet de Rooy wijken hier niet wezenlijk van af. De voorgeschiedenis gaat bij hen in grote temporele stappen. Vanaf 1500 wordt het menens, dan wordt gerekend in eeuwen. Dicht bij huis, in de twintigste eeuw, wordt gemeten in eenheden van vijftig jaar.⁴⁷ Het familiealbum van vader en zoons Blokker is in wezen hetzelfde ingedeeld. In de voorgeschiedenis gaat het om de Romeinse en Christelijke fundamenten van onze beschaving. Dan volgen de feodaliteit en de Bourgondiërs. De Blokkers volgen natuurlijk in grote lijnen Isings' canonieke halteplaatsen aan de hand van diens beroemde schoolplaten, met veel Republiek en Gouden Eeuw. Vervolgens leggen ze hun eigen accenten in de, grotendeels na Isings opgebouwde, canon van de negentiende eeuw. Ook in de door Els Kloek geredigeerde serie *Verloren Verleden* en bij de door haar in *Verzameld Verleden* opgenomen B-evenementen komen de meeste onderwerpen uit de zestiende en de zeventiende eeuw.⁴⁸

In alle voorstellingen ligt het zwaartepunt dus bij het tweede tijdvak, dat van de zestiende en zeventiende eeuw, de combinatie van Opstand, Gouden Eeuw en Republiek. Een goede tweede is de negentiende eeuw, een periode die als structurerend wordt gezien voor het Nederland van nu. De negentiende eeuw geeft als het ware een tweede start met als min of meer 'logische' uitkomst de huidige verzorgingsstaat.

Narratieve competentie?

Gemeten aan de standaard van Rüsens narratieve competentie komt de historische beroepsgroep er niet geheel zonder kleerscheuren vanaf. Inderdaad is een zekere methodische regressie of, vriendelijker gezegd, beperking van het historiografische register waarneembaar. De door Karel Davids geuite wens

om aansluiting te zoeken bij een methodisch veelzijdige geschiedschrijving die zoveel mogelijk invalshoeken combineert, wordt niet vervuld. De structuur van veel publicaties is sterk gericht op het politieke domein.⁴⁹ Die grote nadruk op staatkundige zaken en op het optreden van politici kan een technische reden hebben. Dramatische gebeurtenissen en grote persoonlijkheden laten zich goed presenteren als iconen en draaimomenten. De behandeling van de meer anonieme sociaal-economische achtergronden wekt daarentegen vaak de indruk van het afwerken van verplichte figuren. Behalve een verteltechnische achtergrond kan de nadruk op de politieke geschiedenis ook een inhoudelijke oorzaak hebben. Die kan gezocht worden in de enorme nadruk die in het recente debat gelegd wordt op politieke en culturele eisen voor inburgering. Op de achtergrond lijkt de angst mee te spelen dat Nederland als zelfstandige politieke en culturele eenheid zou kunnen verdwijnen.

Een tweede kenmerk van de nieuwe canon is het ontbreken van religie. Godsdienst komt alleen voor als deze aanleiding geeft tot politieke en sociale conflicten. Maar er is geen intrinsieke interesse in stromingen als katholicisme en calvinisme als vormende culturele krachten. De verzuiling komt niet meer prominent in de canon voor en geldt zeker niet als bepalend voor de aard van de Nederlandse samenleving. Ze wordt gezien als een verschijnsel dat we gelukkig succesvol hebben bestreden met behulp van het overlegmodel. De grondtoon van de Nederlandse natie is voor de overgrote meerderheid van de historici die van de gesecculariseerde burger.⁵⁰

Op het laatste punt vertoont de canonicke geschiedschrijving niet alleen een theoretische, maar ook een morele tekortkoming. Het tonen van respect voor 'anderen' geldt kennelijk niet voor religieuze atavismen, zelfs niet als die 'inheems' zijn. Echte vreemdelingen komen in de meeste publicaties weinig voor. Misschien is het genre van de canongeschiedenis inderdaad inherent etnocentrisch. De geschiedschrijving van de Nederlandse professionele historici is dat echter zeker niet openlijk. Ze sluit afwijkende groepen niet nadrukkelijk in, maar wijst ze zeker ook niet bewust de deur. Toch is de multiculturele historische cultuur waar Kees Ribbens een lans voor breekt nog ver weg. De enige uitzondering is misschien de koloniale Nederlandse erfenis. Aan de verwerking daarvan wordt duidelijk wel aandacht besteed. Dat blijft echter toch een Nederlandse erfenis.

De algemene internationale vergelijking is niet sterk aanwezig, globale geschiedenis in de zin van Davids levert het niet op. Ook geen interculturele vergelijking à la Jörn Rüsen. Want de culturele en politieke belangstelling is sterk gericht op Nederland zelf. Er zijn enkele uitzonderingen, het meest nadrukkelijk nog Thomas von der Dunk. Zijn Nederlands Museum voor de Politieke Geschiedenis is bedoeld '... voor elke onwetende allochtoon die moet inburgeren in Nederland, maar evenzeer voor elke onwetende autochtoon die nog steeds moet inburgeren in Europa.'⁵¹ In het algemeen worden de Nederlandse politiek en cultuur echter voorgesteld als endogeen, uit zichzelf voortkomend. Er wordt veel lippendienst bewezen aan Huizinga's beeld van de culturele ontmoeting en synthese als het Nederlandse geestesmerk bij uitstek. Maar in de praktijk beperkt men zich tot Nederlandse, Hollandse problemen.

Daarom is het verheugend dat de meeste historici zich op een ander punt niet aan versimpeling hebben bezondigd. De nieuwe nationale geschiedschrijving is niet *unverfroren* teleologisch of deterministisch. In praktisch alle publicaties wordt benadrukt dat het ook anders had kunnen lopen, dat het proces van natievorming contingent is. Het besef van de openheid van de geschiedenis kleurt de behandeling van de wording van Nederland op aangename wijze bij. Het maakt geboorneerde aanspraken op het bezit van de enige, echte, vaststaande Nederlandse identiteit onmogelijk. Anders gezegd, de verhalen zijn niet te groots en de canon is niet te rigide.

Dit leidt wel tot een paradox. Ondanks alle omzichtigheid is de canon naar zijn aard natuurlijk toch wel essentialistisch. De tolerantie in de polder, de democratische gezindheid, het streven naar consensus: dat hebben 'we' altijd al gehad, of in ieder geval al heel lang. Een dergelijke poging om de kern van Nederland vast te leggen heeft voordelen op het vlak van burgerschap. Voor een heldere oriëntering op publieke, gedeelde waarden loont het om binnen canons een onderscheid te maken tussen kern en franje. Vaak wordt namelijk heftig rumoer gemaakt over de cultuurhistorische inhoud van canons, terwijl het eigenlijk blijkt te gaan om morele kernwaarden en politieke gedragsregels, die soms beter benaderd kunnen worden zonder al te veel historische ballast. Het kan helderheid scheppen als de diepgaande dialoog beperkt wordt tot die kernthema's. Andere culturele uitingen kunnen dan nonchalanter benaderd worden als vormen van *diet, dress and dance*, om het eens antropologisch uit te drukken. Ongetwijfeld zal dit niet zonder slag of stoot gaan. Er zal een heftig debat ontstaan over wat wel en niet tot de kern behoort. En die discussie zal een blijvend karakter hebben, we kunnen niet voor eens en altijd vaststellen wat de kern van onze beschaving is. Toch kan het onderscheid tussen kern en periferie de verspilling van morele energie tegengaan.

Een fluistercanon

Kernthema's zullen ongetwijfeld culturele, politieke en ethische dimensies combineren. Te denken valt aan begrippen als rechtvaardigheid, solidariteit, tolerantie, loyaliteit, mededogen en beschaafd gedrag. We hebben hier overigens het gebied van de specifieke historische canon verlaten en zelfs dat van de algemenere culturele canon. We spreken in wezen over een ethisch gefundeerde omgangskunde. Onderwijs kan hier een ondersteunende rol vervullen. Het aanleren van een gemeenschappelijke taal kan helpen om de minimaal benodigde gemeenschappelijke identiteit aan te brengen, net als de vestiging van een collectief historische beeld dat elementen van trots en schaamte bevat.⁵²

Het is daarbij verstandig de lat niet te hoog te leggen en verwachtingen en emoties te temperen door de morele inzet van de canon niet onnodig aan te scherpen. Charles Taylor doet in dit verband de verstandige aanbeveling om het debat pragmatisch te voeren. Voorstellen om de canon te veranderen of uit te breiden behoeven volgens hem geen verheven motivatie om een bredere cultuur voor iedereen te scheppen. Het doel is vooral praktisch: het geven van erkenning en genoegdoening aan groepen, die er tot nu toe van uitgesloten

waren.⁵³ Om culturele vernedering en morele krenking te vermijden en geen nieuwe *culture wars* te stimuleren zijn de sleutelwoorden dun, licht en terughoudend. We kunnen het beste een canon maken op fluistersterkte.

Noten

- 1 Dit artikel is een licht bewerkte versie van Ed Jonker, 'Sotto voce. Identiteit, burgerschap en de nationale canon', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 119 (2006) 178-195. Het is een *off-spin* van mijn onderzoek binnen het NWO-programma 'Culturele vernieuwing en de grondslagen van de geesteswetenschappen'.
- 2 Jacob T. Levy, *The multiculturalism of fear* (Oxford 2000) 101-105, citaat op 102.
- 3 Bhikhu Parekh, *Rethinking multiculturalism. Cultural diversity and political theory* (London 2000) 73.
- 4 Vgl. hiervoor James Clifford and George Marcus ed., *Writing culture: the poetics and politics of ethnography* (Berkeley 1986); George E. Marcus, 'The redesign of ethnography after the critique of its rhetoric', in: Robert F. Goodman and Walter Fisher ed., *Rethinking knowledge. Reflections across the disciplines* (Albany 1995) 103-122; William H. Sewell, 'Three temporalities: toward an eventful sociology', in: Terence MacDonald ed., *The historic turn in the human sciences* (Ann Arbor 1996) 245-280; Adam Kuper, *Culture. The anthropologists' account* (Cambridge, Mass., London 2000).
- 5 Parekh, 337-342.
- 6 Klassiek is Charles Taylor, *Sources of the self. The making of the modern identity* (Cambridge 1989). Hier in Charles Taylor, 'The politics of recognition', in: Amy Gutmann ed., *Multiculturalism. Examining the politics of recognition* (Princeton 1994) 25-74.
- 7 Taylor, 'Recognition', 55-56, citaat op 56, Parekh, 112.
- 8 Taylor, 'Recognition', 50-51.
- 9 Taylor, 'Recognition', 43 (over Kymlicka en de zogenaamde 'reverse discrimination').
- 10 Levy, 32.
- 11 Taylor, 'Recognition', 41; Jürgen Habermas, 'Struggles for recognition in the democratic constitutional state', in: Gutmann, ed., *Multiculturalism*, 107-148, 130-131; K. Anthony Appiah, 'Identity, authenticity, survival. Multicultural societies and social reproduction', in: Gutmann ed., *Multiculturalism*, 149-163, 157-63. Vgl. Alan Ryan, 'The magic of "I" ', *New York Review of Books* LII (2005) nr. 7 (April 28, 2005) 35-37 (bespreking van Kwame Anthony Appiah, *The ethics of identity* (Princeton 2005)).
- 12 Anthony D. Smith, *The antiquity of nations* (Cambridge, Malden 2004) 243-253.
- 13 Will Kymlicka, *Politics in the vernacular. Nationalism, multiculturalism and citizenship* (Oxford 2001) 25.
- 14 Jörn Rüsen, 'How to overcome ethnocentrism: approaches to a culture of recognition by history in the twenty-first century', *History and Theory*, Theme Issue 43 (December 2004) 118-129.
- 15 Rüsen, 'Ethnocentrism', 118.
- 16 Rüsen, 'Ethnocentrism', 128.
- 17 Jörn Rüsen, 'Historical consciousness: narrative structure, moral function, and ontogenetic development', in: Peter Seixas ed.: *Theorizing historical consciousness* (Toronto, Buffalo, London 2004) 63-85, hier 78.
- 18 Rüsen, 'Historical consciousness', 69-70.
- 19 Pierre Nora, *Les lieux de mémoire* (Paris 1984); David Lowenthal, *The heritage crusade and the spoils of history* (Cambridge 1998); John Tosh, *The pursuit of history* (Harlow 1999 3rd ed.).
- 20 Christian Laville, 'Historical consciousness and historical education', in: Seixas, *Theorizing*, 165-182, hier 177.
- 21 Peter Lee, 'Understanding history', in: Seixas, *Theorizing*, 129-164, hier 155.
- 22 Oorspronkelijk verschenen als: Maria Grever, 'Nationale identiteit en historisch besef. De risico's van een canon in de postmoderne samenleving', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 119 (2006) 160-177.

- 23 Peter Seixas, 'Introduction', in: Seixas, *Theorizing*, 3-24, hier 7-10.
- 24 Rösen, 'Historical consciousness', 80.
- 25 Oorspronkelijk verschenen als: Kees Ribbens, 'De vaderlandse canon voorbij? Een multi-culturele historische cultuur in wording', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 117 (2004) 500-521.
- 26 Peter W. Klein, *1000 jaar vaderlandse geschiedenis* (Amsterdam 2004) 7.
- 27 H. L. Wesseling, *Plaatsen van herinnering. Een historisch succesverhaal* (Amsterdam 2005) 21 en 22.
- 28 Ad de Jong, *De dirigenten van de herinnering. Musealisering en nationalisering van de volkscultuur in Nederland 1815-1940* (Nijmegen 2001) 600-601.
- 29 Maarten van Rossem, *Typisch Nederland* (Diemen, Utrecht 2004). Normaal West-Europees land op 44, het anti-essentialisme op 8.
- 30 Maarten Doorman, *Kiekerak en Klotterbrooke. Gedachten over de canon* (Amsterdam 2004) 15.
- 31 Jona Lendering, *Polderdenken. De wortels van de Nederlandse overlegcultuur* (Amsterdam 2005). De structurende mythe op 7-8; Jos Palm, *De vergeten geschiedenis van Nederland. Waarom Nederlanders hun verleden zouden moeten kennen* (Amsterdam 2005). Het oprecht veinzen op 14.
- 32 K. Davids, *Global history en de 'canon' van de Nederlandse geschiedenis* (Amsterdam 2005). De Nederlandse canon als countertrend op 7-8, citaat op 11.
- 33 Joep Leerssen, 'Vroeger is een ander land. Nationaal narcisme vertroebelt de blik op het verleden', *De Academische Boekengids* 52 (september 2005) 13-14. De schuldige inzake Erasmus is Herman Pleij, *Erasmus en het poldermodel* (Amsterdam 2005).
- 34 Maarten Doorman, 'De canon bestaat allang', *de Volkskrant* 25 juni 2005.
- 35 Lendering, de mythe op 7-8, de grammatica op 134.
- 36 Pleij, de eeuwenlange training op 25-26, het overwaaien op 23.
- 37 Pleij, 33.
- 38 Palm, de voorvaders op 73, de grondleggers op 85.
- 39 Palm, de historici op 95-115, de klassieke werken op 93-94.
- 40 Palm, 85-86.
- 41 Van Rossem, 30-31.
- 42 Van Rossem, 59.
- 43 Geert Mak, *Gedoemd tot kwetsbaarheid* (Amsterdam, Antwerpen 2005). De Amsterdammers op 13-14, de handelaren op 43.
- 44 Mak, Klempere op 58, Goebbels op 69.
- 45 Mak, polderen etc. op 66, de interculturele competentie op 91.
- 46 Thomas von der Dunk, *Het Nederlands Museum. Een tweeduizendjarige wandeling door de vaderlandse geschiedenis* (Amsterdam 2005) 19-23.
- 47 Jan Bank, Gijsbert van Es, Piet de Rooy, *Kortweg Nederland. Wat iedereen wil weten over onze geschiedenis*, (Z.p.) 2005.
- 48 Jan Blokker, Jan Blokker Jr., Bas Blokker, *Het vooroudergevoel. De vaderlandse geschiedenis. Met schoolplaten van J.H. Isings* (Amsterdam, Antwerpen 2005); Els Kloek ed., *Verloren Verleden. Gedenkwaardige momenten en figuren uit de vaderlandse geschiedenis* (Hilversum, 24 delen vanaf 1998); Els Kloek ed., *Verzameld verleden. Veertig gedenkwaardige momenten en figuren uit de vaderlandse geschiedenis* (Hilversum 2004).
- 49 Anders dan Davids vreest is het niet zozeer de culturele ingang, maar vooral de politieke invalshoek die domineert. Vgl. Kees Fens, 'Welgemoed op de brandstapel. Drie Blokkers markeren de vaderlandse geschiedenis met halteplaatsen', *de Volkskrant* 4 maart 2005 (Cicero).
- 50 Fens; N.C.F. van Sas, 'Het vastgoed van de herinnering. De opmerkelijke keuzes in de Nederlandse herinneringsgeschiedenis', in: *NRC-Handelsblad* 28 oktober 2005 (Boeken).
- 51 Von der Dunk, 12-13.
- 52 Kymlicka, 300-307. Hij heeft hoge verwachtingen van dit soort onderwijs.
- 53 Taylor, 'Recognition', 65-66.

Nationale identiteit en historisch besef

De risico's van een canon in de postmoderne samenleving¹

Maria Grever

Op 27 oktober 2005, in de namiddag, ontvluchtten drie jongens in Clichy-sous-Bois bij Parijs een identiteitscontrole van de politie: Bouna Traoré uit Mauritanië (15), Zyed Benna uit Tunesië (17) en de Koerdische Muhittin Altun (17). Om aan de achtervolging door een tweede patrouille te ontkomen, verschansten ze zich op een hoge transformator bij een elektriciteitscentrale. Zich niet bewust van het gevaar, wachtten ze in de duisternis. Nadat iemand bevoog, flitste er plotseling een lichtboog om hen heen en werden ze op de grond gesmeten. Bouna en Zyed werden geëlektrocuteerd; de zwaar verbrande Muhittin overleefde ternauwernood.²

De dood van de twee jongens bracht een golf van geweld teweeg. Avond aan avond staken jongeren in de Parijse banlieue duizenden auto's in brand. Winkels, scholen, crèches en kerken gingen in vlammen op. Al snel verspreidde de onrust zich over heel Frankrijk. Ruim 4.700 mensen werden gearresteerd. De kinderen en kleinkinderen van immigranten, veelal uit Noord-Afrika, vochten zo hevig dat de oproerpolitie regelmatig bakzeil moest halen. Uitgeputte brandweerlieden maakten overuren. De felheid van 'het tuig', zoals minister Sarkozy van Binnenlandse Zaken de jongeren betitelde, werd beantwoord met weer nieuwe politieversterking.³ Na tien dagen hield president Chirac een crisisberaad met zijn nationale veiligheidsraad en uitte hij zich publiekelijk over de ongeregelde heden: het herstel van de openbare orde moest absolute prioriteit krijgen. Premier De Villepin, politiek rivaal van Sarkozy, kondigde de noodtoestand af met een uitzonderingswet uit de Algerijnse oorlog (1955). Maar het gezag werd nog niet herwonnen. Na veel aarzeling trokken enkele politici onder zware politiebescherming de wijken in om te praten met de bevolking. Pas begin december keerde de rust terug.

Net als in andere westerse landen veroorzaakt de toegenomen diversiteit van de bevolking in Frankrijk grote spanningen. Bij conservatief rechts overheerst de gedachte dat allochtone jongeren in de voorsteden apathisch zijn geworden door de sociale voorzieningen, maar er zijn ook analyses – vooral ter linkerzijde – die wijzen op de frustratie over de grote werkloosheid onder hen, de woede over de discriminatie bij het vinden van stages en werk, de uitzichtloosheid en armoede die nu tot een uitbarsting zijn gekomen.⁴ Volgens de socialist Jean-Marc Ayrault voelen al te veel in Frankrijk geboren jongeren met een Frans

identiteitsbewijs zich vreemdelingen in eigen land: ‘Omdat de samenleving hen verwijst naar hun oorsprong en verzuimt hun haar waarden van solidariteit en burgerzin bij te brengen.’⁵ Het is een typerende observatie voor de Franse politieke cultuur waarin het bestaan van etnische minderheden steeds ontkend wordt. Volgens de Republikeinse gedachte is immers iedere burger gelijk. Feit is dat er in Frankrijk de laatste decennia een tendens is om mensen op hun etnische identiteit vast te leggen en dat deze verstikkende etikettering het slechten van de scheidsmuren tussen groepen bemoeilijkt. Ayrault ziet de oplossing in een burgerlijke dienstplicht voor Franse jongeren. Als jongens en meisjes verplicht worden om enige tijd zieken en gehandicapten te verzorgen, zou dat een vermenging van sociale groepen bevorderen en zou Frankrijk volgens hem het ‘gevoel van broederschap’ hervinden. Het idee van een sociale dienstplicht als panacee voor desintegratie is al oud, net als die andere oplossing: meer geschiedenislessen over het glorieuze verleden van de natie. Op dat laatste terrein had de overheid ook haar maatregelen getroffen.

Op 23 februari 2005 had het parlement tijdens een slecht bezochte zitting op initiatief van de regeringspartij UMP een wet aangenomen waarin de inzet van de Harkis (Algerijnse soldaten in Franse dienst) voor de Franse natie meer erkenning kreeg.⁶ Aan deze wet werd een vierde artikel toegevoegd dat universitaire onderzoekers en leraren verplichtte om de geschiedenis van de Franse aanwezigheid in de koloniën, met name in Noord-Afrika, positief te belichten. Aanleiding vormden de discussies over de martelpraktijken van het Franse leger in Algerije die jarenlang waren doodgezwegen. De politici wilden met dit wetsartikel voorkomen dat jongeren alleen over deze ‘eenzijdige’ koloniale geschiedenis geïnformeerd zouden worden.⁷ Artikel 4 – een poging tot rehabilitatie van de *mission civilatrice* ideologie⁸ – riep een storm van protest op onder historici, leraren, Afrikaanse migranten en de bevolking in Algerije en de Franse Antillen. Op 25 maart publiceerden de historici Claude Liauzu, Gilbert Meynier en Gérard Noiriel in *Le Monde* een petitie ‘Colonisation: non a l’enseignement d’une histoire officielle’. Binnen drie weken hadden ze bij hun collega’s ruim duizend handtekeningen opgehaald.⁹ De kwestie kwam pas tijdens de herfstrevolte op de politieke agenda, toen de socialisten het controversiële wetsartikel in het parlement wilden afschaffen. De UMP bleef artikel 4 echter onverminderd steunen.

Het is opvallend hoe krampachtig Franse politici hun greep op de koloniale erfenis, vooral van de Algerijnse oorlog, willen behouden. De politicoloog Dominique Moïsi stelde: ‘Aangezien het een van Frankrijks grote taken in dit tijdperk van mondialisering is dat het zijn minderheden moet integreren, is het niet alleen een anachronisme maar ook een belediging om alle inwoners van Frankrijk, ongeacht hun herkomst, een eenzijdige lezing van het verleden op te leggen.’¹⁰ De controle over de identiteitspapieren van de twee omgekomen jongens heeft dus een pendant in de controle over de constructie van de Franse identiteit in het geschiedenisonderwijs. Nu is dat niet toevallig. Het Franse onderwijs – dat circa 16 miljoen leerlingen en studenten omvat¹¹ – kent van oudsher een centralistische aansturing die ook wat betreft de inhoud van het schoolcurriculum ver gaat.

Inmiddels heeft de president het wetsartikel per decreet laten schrappen met als formeel argument dat artikel 4 ‘reglementair’ van aard is en dus niet thuis hoort in een wet.¹² De eigenlijke reden was om een verdeeldheid zaaïend debat in het parlement te voorkomen. Veel historici reageerden verheugd. Maar het debat over de verhouding tussen wetgeving, geschiedenis en herinnering is nog niet afgesloten. Negentien historici onder aanvoering van de emeritus hoogleraar Liauzu eisen dat de Franse overheid ook drie andere wetsartikelen intrekt.¹³ Liauzu wil af van een door de staat ‘gecanoniseerde versie van het verleden’ die strijdig is met de vrije wetenschapsbeoefening. Hij bepleit meer onafhankelijk onderzoek naar het koloniale verleden. Tot nu toe heeft Chirac deze eis genegeerd, en als teken van verzoening én ter bestrijding van racisme de jaarlijkse herdenking van de afschaffing van de slavernij ingesteld.

Met hun interventies in de historische cultuur zijn de Franse politici op een helend vlak gekomen. Een historicus beweert zelfs dat de doos van Pandora nu is geopend.¹⁴ Toch is dit proces al langer gaande. Zo drukte president Mitterand een sterk stempel op de herdenking van de Franse Revolutie door zijn grote betrokkenheid bij de voorbereidingen van de bicentenaire in 1989.¹⁵ Ook in Nederland zien we een toenemende overheidsbemoeyenis met de historische cultuur, waarover later meer. Een dergelijke bemoeizucht door de politiek leidt al snel tot een instrumentalisering van het verleden in dienst van één (nationale) ideologie waardoor andere vormen van historisch besef minder ruimte krijgen. Aan deze cultuurpolitiek liggen twee – onbewezen – veronderstellingen ten grondslag: de creatie van een gemeenschappelijk nationaal verleden door de overheid versterkt de nationale identiteit; een sterke nationale identiteit bewerkstelligt sociale cohesie.

Mijn stelling is dat sociale cohesie en historisch besef vooral gebaat zijn bij een overheid die zich zo min mogelijk bemoeit met de *inhoudelijke* verwerking van het nationale verleden. Dat geldt zeker in de huidige, postmoderne samenleving waarin het geloof in de vooruitgang is ondermijnd, het gezag van de wetenschap onder druk staat en vertrouwde sociale kaders mede onder invloed van migratie en globalisering afbrokkelen.¹⁶ In deze bijdrage zal ik argumenten voor deze stelling aandragen. Voor de eerste paragrafen steun ik daarbij vooral op drie recente publicaties: een geschiedfilosofische bundel over historisch besef, een handboek dat verschillende didactische benaderingen presenteert maar kiest voor één type geschiedenisdidactiek, en een dissertatie waarin de uitkomsten van een onderzoek naar een computerondersteunde leermethode in het geschiedenisonderwijs worden gewogen.¹⁷ Hoewel deze studies qua genre en benadering sterk uiteenlopen bieden ze voor de gedachtevorming over een historische canon interessante aanknopingspunten.

De politieke dimensies van historisch besef

De bundel *Theorizing historical consciousness* (2004) onder redactie van de Canadese historicus Peter Seixas beoogt uiteraard de theorievorming over historisch besef te verdiepen, maar de redacteur wil de theorie ook confronteren

met de praktijk van het geschiedenisonderwijs, het collectieve herdenken en andere vormen van omgang met het verleden.

Seixas opent zijn inleiding met 'breaking news' als metafoor voor de post-moderne tijd, het verschijnsel dat begon met nieuwszender CNN die lopende programma's onderbreekt en het laatste nieuws uit de hele wereld live uitzendt terwijl op het tv-schermin informatie over parallele gebeurtenissen via tekstballen en kleine filmpjes door blijft stromen. Diverse historici hebben gewezen op de effecten van de snelle en grootschalige maatschappelijke veranderingen in de moderne tijd. Met name Reinhart Koselleck wees in een bekend essay op het uiteenvallen van de ervaringsruimte en de verwachtingshorizon sinds het einde van de achttiende eeuw en de problemen voor de moderne mens om verleden, heden en toekomst met elkaar te verbinden.¹⁸ Deze desoriëntatie is met de ongekeerde toepassingen van de nieuwe media – zoals het *sound-bite/multiple fast pictures* model – alleen maar toegenomen. Overigens, digitale bronnen of 'chatten' via internet bieden ook nieuwe mogelijkheden om historisch besef te versterken.

Seixas noemt nog twee andere oorzaken voor de desoriëntatie. Terwijl de geschiedwetenschap met haar nationaal georiënteerde geschiedschrijving lange tijd richtinggevend en zingevende functies kon vervullen, zijn dit type vooruitgangsverhalen na Auschwitz en de val van de Muur voor velen onhoudbaar geworden. Daarnaast, zo vervolgt hij, heeft de geschiedfilosofische kritiek op de pretenties en de organisatie van de geschiedwetenschap het gezag van historici verder aangetast. Niettemin, een gemeenschappelijk verleden, gesteund door instituties en tradities, blijft volgens hem belangrijk voor elke samenleving.¹⁹ Vandaar misschien dat de menselijke behoefte aan positionering in de tijd inmiddels zelf een populair onderzoeksobject is geworden, zoals uit de vele memory studies blijkt. Om de relatie tussen historisch besef en collectieve herinneringen te verduidelijken, schetst Seixas de opvattingen van enkele invloedrijke filosofen en historici.

Hans-Georg Gadamer beschouwt de doorbraak van historisch besef als een van de grootste revoluties van de moderne tijd, omdat daarmee de traditie als ijkpunt definitief onderuit werd gehaald. Historisch besef duidt volgens hem op het bewustzijn van de historiciteit van alles wat ons omringt en op de betrekkelijkheid van visies. Peter Novick plaatst historisch besef als uitvloeisel van de kritische benadering van de geschiedwetenschap voornamelijk tegenover collectieve herinneringen.²⁰ Terwijl het eerste begrip duidt op het besef van de historiciteit van gebeurtenissen, staat bij collectieve herinneringen niet zozeer het verleden van objecten maar hun tegenwoordigheid centraal. Seixas vindt dat Novick zijn definitie van historisch besef te sterk koppelt aan de opkomst van de geschiedwetenschap, waardoor het begrip een Eurocentrisch vooruitgangsmodel lijkt te veronderstellen waarbij het westen 'al' historisch besef heeft bereikt en de rest van de wereld 'nog' niet. Ook de complexe verwevenheid van geschiedenis en herinnering komt bij Novick niet tot zijn recht. Om de theorievorming over historisch besef verder te brengen presenteert Seixas daarom vijf agendapunten voor nader onderzoek:

- 1 de verhouding tussen academische en populaire geschiedenis;
- 2 de balans tussen theorie, empirie en praktijk;
- 3 het belang van de vergelijkende aanpak;
- 4 de waardebetrokkenheid bij de bevordering van historisch besef;
- 5 het historiseren van het historisch besef zelf.

Vooral het vierde punt staat momenteel in de schijnwerpers door de debatten over een historische canon. Hoewel Seixas bepaald niet bekend staat als een aanhanger van een canon, waarschuwt hij ervoor dat brede referentiekaders met een grote variëteit aan benaderingen van het verleden effecten kunnen opleveren die de vrije gedachtewisseling juist tegenwerken.²¹ Daarom mogen benaderingen die de open en democratische maatschappij ondermijnen, niet genegeerd worden. Het dilemma voor beleidsmakers op het terrein van onderwijs en erfgoed is dat globalisering en nieuwe communicatietechnologieën openheid voor veranderingen en acceptatie van migranten vergen, terwijl deze eisen moeilijk te verzoenen zijn met de herinneringspraktijk van groepen die vaste identiteiten creëren op basis van biologische verschillen of morele codes uit ge-canoniseerde teksten. Uiteindelijk zijn waardebetrokkenheid en standpuntbepaling onvermijdelijk. Daar komt bij dat bepaalde vormen van historisch besef binnen relatief homogene culturen wellicht goed hebben kunnen functioneren, maar in de postmoderne, multiculturele samenleving zijn ze volgens Seixas een obstakel voor culturele interactie en aanpassing aan snelle veranderingen.

Na deze introductie volgen drie delen die elk door Seixas ingeleid worden: I historiografie en historisch besef; II geschiedenisonderwijs en historisch besef; III de politiek van historisch besef.

Chris Lorenz presenteert in het eerste deel een theoretisch raamwerk voor een vergelijkende historiografie. Een centraal concept is volgens hem historische identiteit, omdat het een brug slaat tussen geschiedschrijving en maatschappij. Identiteit en verschil worden als relationele begrippen besproken: een 'ik' veronderstelt een 'ander', net als een 'wij' ten opzichte van een 'zij'. Om het eigene te articuleren worden andere identiteitspresentaties gemarginaliseerd of ontkend; in die zin is er een negatieve relatie tussen identiteiten. Lorenz stelt dan dat historische identiteit slechts één type identiteit is naast andere: 'Individuals, for instance, can also be identified through their biological identity, that is, their DNA profile'.²² Kenmerkend voor historische identiteit is volgens hem de ontwikkeling in de tijd. Deze temporaliteit veronderstelt een 'worden', maar ook een mate van gelijk blijven. De historische identiteit van personen en collectieven heeft dus een paradoxale eigenschap: er is sprake van continuïteit én verandering.²³

De afbakening van biologische identiteit ten opzichte van historische identiteit als een ontwikkeling in de tijd wekt enige verbazing. Elke identiteitsvorming voltrekt zich in de tijd. Temporaliteit is in die zin een overkoepelend begrip. De betekenisgeving van identiteiten is steeds historisch en contextueel bepaald. Voor biologische factoren geldt bovendien dat zij beïnvloed kunnen worden door sociaal-culturele omstandigheden.²⁴ In zijn bekende handboek

De constructie van het verleden wijst Lorenz zelf in een helder betoog over identiteit en geschiedschrijving op de historische dimensie van het begrip identiteit: 'Mensen en groepen vinden hun identiteit niet in een kant en klare vorm in "de" feiten, maar vormen hun identiteit in een reconstructie van het verleden vanuit hun visie op het heden en met het oog op de toekomst.'²⁵

Daarnaast is het van belang dat we ons realiseren dat identiteiten meervoudig en dynamisch zijn, verbonden met de verschillende kaders waarin mensen participeren (familie, buurt, dorp, land enzovoorts) die elk een, deels overlappend, verleden hebben. De nationale identiteit is een van die kaders, in historisch opzicht – dus vanuit een lange termijn perspectief – een tamelijk recent fenomeen, maar in politiek opzicht zeker niet de minst belangrijke. Ondanks de globalisering is namelijk nog steeds een groot deel van het politiek, maatschappelijk en cultureel leven in de wereld georganiseerd via natiestaten. Wel ervaren burgers en overheden deze situatie in toenemende mate als een problematische spanning tussen grootschalige politieke en markteconomische verbanden enerzijds (migratie van kennis en arbeid; vrijhandel; Europa) en afzonderlijke belangen van natiestaten anderzijds (sluiten van grenzen; behoud van pensioenstelsels; versterking van de 'eigen' cultuur). De globalisering versnelt het tempo van de maatschappelijke verandering, waardoor het verleden zich steeds sneller van ons lijkt te verwijderen.²⁶ Is de binding met het verleden minder vanzelfsprekend, dan wordt de behoefte aan geschiedenis groter en krijgen identificatieprocessen meer nadruk.

Omdat collectieve identiteiten (naties, regio's, cultuurgroepen) dikwijls gecreëerd worden door gemeenschappen die voor gelijke rechten strijden, kunnen politieke belangen volgens Lorenz in het spel zijn; dat geldt ook voor de gekozen representaties die vaak in het verleden verankerd worden.²⁷ Historisch besef binnen deze collectieve kaders heeft voor de betrokkenen daarom bijna altijd een politieke dimensie. De recente debatten in Frankrijk over de omgang met het koloniale verleden illustreren dit overduidelijk.

Terecht stelt Lorenz dat historici naast hun wetenschappelijke taken óók de opdracht hebben om de achtergronden van politieke issues te verhelderen. Historici kunnen bijdragen aan identificatie en integratie van uiteenlopende perspectieven. Empathie en wederzijds begrip kunnen alleen bereikt worden door geschiedenis te presenteren als een debat tussen verschillende, soms conflicterende representaties. Deze benadering geldt ook voor het geschiedenisonderwijs. Lorenz moet toegeven dat deze visie voor hem nieuw is, omdat hij vaak had gehoord dat jonge kinderen beter eerst één beeld van het verleden aangereikt kunnen krijgen.²⁸ Deze bijgestelde zienswijze is interessant, omdat die indruist tegen het principe van een canon. In plaats van leerlingen eerst één dominant beeld te presenteren en ze daarna kennis te laten maken met mogelijke kritieken daarop, wordt nu de meerstemmigheid van het verleden het beginpunt.

Narrativiteit en identiteit

Ook in de bijdrage van James Wertsch is het zoeklicht gericht op de natiestaat, maar de invalshoek is nu het narrativisme. Volgens Wertsch bezit elke vorm van historisch besef een narratieve structuur.²⁹ Mensen worden ingeleid in een cultuur door middel van verhalen, mythen en overleveringen. Er circuleren oude verhalen die mensen geleidelijk aan een beeld geven van de gemeenschap waarvan ze deel uitmaken, waar ze hun identiteit aan ontlenu. Omdat moderne staten op grote schaal collectieve herinneringen hebben geproduceerd en vorm gegeven, verdienen ze volgens Wertsch speciale aandacht. Moderne staten verschaffen hun burgers niet alleen officiële interpretaties van het verleden, ze controleren ook het gebruik van die verhalen en bewaken in wisselende mate de toegang tot alternatieve versies.

Wertsch maakt een onderscheid tussen specifieke verhalen en narratieve sjablonen of *narrative templates*. Specifieke geschiedverhalen staan in schoolboeken of worden doorverteld. Ze hebben betrekking op een concrete regio in een bepaalde tijd met historische hoofdrolspelers die handelen. Ze bestaan uit, wat Paul Ricoeur in *Time and narrative* heeft genoemd, episodische en configuratieve dimensies.³⁰ Het episodische verwijst naar de chronologie en de tijdsvolgorde die kenmerkend zijn voor het verhaal in zoverre het is opgebouwd uit gebeurtenissen. De tweede dimensie heeft betrekking op 'emplotment', het proces waarin gebeurtenissen worden omgevormd (geconfigureerd) tot een samenhangend verhaal: een temporeel geheel met een plot.

Narratieve sjablonen zijn eigenlijk abstracte plots die samen een groter patroon of referentiekader construeren dat ten grondslag ligt aan deze specifieke verhalen. Om dit onderscheid te illustreren analyseert Wertsch teksten die twee generaties van Russische leerlingen schreven over de rol van hun vaderland in de Tweede Wereldoorlog. De ene generatie deed dat nog in de tijd van de Sovjet-Unie, de andere generatie daarna.³¹ Naast verschillen bleken er opvallende overeenkomsten te bestaan die verwezen naar een onderliggend plot van 'triomf over vreemde krachten'. Dit sjabloon bevat ingrediënten die in wisselende combinaties met verschillende hoofdpersonen en situaties kunnen terugkeren. Zo komt Wertsch ertoe om collectieve herinneringen niet te zien als een voorraad losstaande verhalen, maar als bouwstenen van *narrative templates* waarmee specifieke verhalen verteld worden.³² Een Nederlands *template* lijkt me bijvoorbeeld 'klein land dat dapper zijn vrijheden bevecht', dat verhalen ondersteunt als de Opstand, de strijd tegen het water, Het verzet in de Tweede Wereldoorlog, of Nederland in de jaren 1960 als progressief gidsland.³³ Waarschijnlijk behoren deze narratieve sjablonen tot oudere, vaak dominante tradities in een samenleving die als magneten telkens specifieke verhalen met bepaalde hoofdrolspelers aantrekken en andere specifieke verhalen afstoten. Het is een metafoor voor een intrigerend onderscheid dat wellicht antwoord kan geven op de vraag waarom bepaalde historische canons zo hardnekkig zijn.

Maar waarom oefenen juist verhalen over de natiestaat zo'n grote aantrekkingskracht uit op inhoud en vorm van het historisch besef? Voor een mogelijk antwoord biedt het betoog van Rüsen een goede ingang. Volgens hem functioneert historisch besef als een specifieke oriëntatie in de tijd: het helpt ons de actualiteit uit het verleden te begrijpen om hedendaagse gebeurtenissen te kunnen vatten. Historisch besef bevordert het leggen van verbanden tussen verleden en heden op een wijze die de hedendaagse actualiteit een toekomstperspectief verleent. De impliciete verwijzing naar de toekomstige tijd zit in de historische interpretatie van het heden die het ons mogelijk maakt te handelen met het oog op de toekomst.³⁴ De oriënterende functie van historisch besef strekt zich uit over twee levenssferen: op extern niveau verduidelijkt het de tijddimensie van het praktische leven, het besef van de tijdelijkheid van door mensen gecreëerde omstandigheden; op intern niveau openbaart het de tijddimensie van de menselijke subjectiviteit, waarbij zelfbegrip en bewustzijn zich ontwikkelen tot een historische identiteit. Door deze identiteit kan het 'zelf' uitgebreid worden tot over de grenzen van geboorte en dood. Het individu is namelijk steeds deel van een geheel dat groter is dan zijn of haar persoonlijk leven. Een bekend voorbeeld van deze 'temporele onsterfelijkheid' is nationale identiteit.³⁵

Het door Rüsen beschreven proces kan als volgt geconcretiseerd worden. Omdat een individu participeert in verschillende sociale groepen en gemeenschappen, zich daarbinnen manifesteert en zichzelf leert kennen via de identificatie met mensen en instituties die deel zijn van deze kaders, kan hij of zij uitstijgen boven het eigen – in tijd en ruimte begrensde – leven. Het individu is dus in die zin meer dan zichzelf, omdat het opgenomen is in een groter geheel. Toen bijvoorbeeld na de Franse Revolutie in de westerse wereld de egalitaire op merite gebaseerde maatschappij gestalte kreeg, verminderde het belang van geboorterecht en familie als grondslag voor identificatie en kwamen ook andere invloedrijke kaders op. De moderne natiestaat verzekerde in potentie alle inwoners van burgerrechten en van een nieuw kader waarmee ze zich in principe – ongeacht hun afkomst – konden identificeren. Om dit proces te bevorderen en af te schermen ten opzichte van concurrerende collectieve identiteiten (standen uit het ancien regime, religies of sociale bewegingen), stelde de elite alles in het werk om de nationale identiteit inhoud en vorm te geven. Sinds de negentiende eeuw hebben natiestaten om die reden historische monumenten opgericht, oude tradities uitgevonden, bronnenuitgaven geïnitieerd, leerstoelen vaderlandse geschiedenis ingesteld en scholen verplicht tot het geven van onderwijs in de vaderlandse geschiedenis.

Hoezeer in de westerse wereld de natie op een voetstuk werd gezet blijkt uit het eerbetoon aan 'de onbekende soldaat', een ritueel dat de identificatie van alle mannelijke burgers met de natie moest stimuleren. Tijdens de theatrale bijzetting van het stoffelijk overschot van de onbekende soldaat op 11 november 1922 in Brussel sprak koning Albert I de veelzeggende woorden:

*Nous ne nous préoccupons pas de savoir s'il est bourgeois, ouvrier ou paysan, s'il est Flamand ou Wallon; nous l'honorons parce qu'il personnifie à nos yeux toutes les plus solides qualités de notre race, parce qu'il est le symbole tangible de la défense de notre indépendance retrempe par à l'épreuve de notre unité, gage des destinées immortelles de la Patrie.*³⁶

Met zijn toespraak articuleerde de koning een collectieve identiteit waarbij het etnische en het culturele samenvielen: Vlaamse en Waalse mannen schraagden de Belgische ('witte') identiteit. De postume opname in dit onsterfelijk kader vormde de beloning voor de vele soldaten die in 1914-1918 hun leven hadden gegeven om de continuïteit van België te garanderen.

Natiestaten hebben dus op grote schaal controle uitgeoefend over de opbouw van het collectieve geheugen van een land waarmee specifieke verhalen werden gecreëerd. Omdat de oriënterende functie van historisch besef zich voltrekt in het vertellen van een verhaal en de natiestaat door zijn drang om de collectieve herinnering exclusief voor zich op te eisen een belangrijke producent van verhalen is, zijn historisch besef en nationale identiteit nauw met elkaar verbonden en resonanceert de nationale canon nog sterk in de hedendaagse historische cultuur.

Bijzetting van de onbekende soldaat, symbool van de Belgische nationale eenheid, Brussel 11 november 1922

bron: www.geocities.com/wolfke38/OnbSoldaat.html

De aantrekkingskracht van een nationale canon wordt ook veroorzaakt doordat deze vanuit zichzelf naar de weg van de minste weerstand leidt. Het bekritisieren van deze canon wordt al snel in politieke termen geïnterpreteerd – gebrek aan vaderlandsliefde, politieke correctheid, ‘canonangst’ – waardoor het voeren van een open debat bemoeilijkt wordt. In het verlengde van deze gepolitiseerde atmosfeer is er nog een andere, pragmatische reden: de grote druk waaronder veel docenten in het primair en secundair onderwijs moeten werken. Door deze omstandigheden zijn ze geneigd terug te vallen op traditionele werkwijzen en gebruiken ze geschiedverhalen die steunen op oude narratieve sjablonen.³⁷ Mede om die reden beklemtoont Peter Lee in zijn betoog het belang van de didactiek. De toepassing van didactische vaardigheden in het geschiedenisonderwijs is volgens hem niet bedoeld om leerlingen op te leiden tot minihistorici maar om ze inzicht in de aard van de historische discipline bij te brengen. Waarom zou dat voor het vak geschiedenis niet mogen en bijvoorbeeld wel voor scheikunde? Historici vergeten vaak dat historische begrippen als ‘feodaliteit’ en ‘handelskapitalisme’ niet eenvoudiger zijn dan metahistorische begrippen (*second order concepts*) als ‘bewijs’ en ‘interpretatie’.³⁸

In andere bijdragen komen de politieke hangijzers van geschiedenisonderwijs aan bod, zoals fundamentalistische vormen van historisch besef. Met name Christian Laville waarschuwt voor indoctrinatie van het collectieve geheugen vanuit de politiek.³⁹ John Torpey besluit de bundel met een polemisch betoog waarin hij de intensieve en vaak wraakzuchtige omgang met het verleden verklaart als reactie op de immense sociale veranderingen in de wereld en de ineenstorting van de toekomst.⁴⁰ Kenmerkend voor de huidige tijd is zijn ‘post-ness’, het in de wereld zijn na de tijd van de toekomstgerichte projecten – socialisme en nationalisme – die in de afgelopen twee eeuwen een grote mobiliserende uitwerking hebben gehad. Het verlies van vooruitgangsidealen heeft een wijd verspreide stemming van ‘enlightened bewilderment’ met zich meegebracht. In deze toestand van algemene verbijstering wordt de betekenis van het verleden zozeer uitvergroot dat de zoektocht naar een betere toekomst irrelevant lijkt te worden. De afrekening met het afschuwelijke verleden verschaft het idioom waarmee de toekomst wordt gearticuleerd.⁴¹ Nooit eerder is zoveel intellectueel en politiek vuurwerk gestoeld op de geschiedenis als een slagveld van politieke strijd en een veld van academische exploratie.

De algemene boodschap van de bundel lijkt vooral een waarschuwing te zijn aan het adres van verantwoordelijke politici: interventies in de historische cultuur, zeker in het geschiedenisonderwijs, kunnen politieke en sociale verschillen eerder aanwakkeren dan overbruggen; ondersteun daarom vooral de inhoudelijke en didactische scholing van docenten. Een van de grootste verdiensten van *Theorizing historical consciousness* is dan ook dat via de reflectie op historisch besef het maatschappelijk belang van geschiedenisdidactiek in de schijnwerpers wordt gezet.

De revival van de didactiek

Ook in Nederland is recentelijk meer aandacht gekomen voor de didactiek van de kant van universitaire historici. De presentatie van het geïllustreerde handboek *Geschiedenisdidactiek* (2004) van Arie Wilschut, Dick van Straaten en Marc Riessen tijdens een symposium in Amsterdam getuigt daar van.⁴² De laatste jaren zijn ook andere interessante didactische methoden geschreven. Zo verscheen van de hand van Nijmeegse didactici het boek *Actief historisch denken* met activerende opdrachten en werkvormen zodat leerlingen diverse aspecten van historische kennis, vaardigheden en besef zich eigen kunnen maken (begrippen, inleving, chronologie, causaliteit, analyse en interpretatie van afbeeldingen en schema's).⁴³ Maar toch, het isolement van didactici binnen de geschiedwetenschap is nog steeds opvallend. Vroeger gaven hoogleraren eerst enkele jaren les op een gymnasium of HBS, waarna ze later soms betrokken raakten bij de ontwikkeling van schoolboeken. Dat gebeurt zelden meer. In Nederland is zelfs nog nooit een leerstoel in de didactiek van de geschiedenis opgericht in tegenstelling tot vakken als natuurkunde en geografie.⁴⁴ In de jaren 1960 en 1970 is een grote kloof tussen het middelbare en universitaire geschiedenisonderwijs ontstaan. Zo kon bij de invoering van de mammoetwet het schoolvak geschiedenis tamelijk geruisloos tot *keuzevak* in de bovenbouw gedegradeerd worden. Met het oog op de kwaliteit van het geschiedenisonderwijs is meer contact tussen didactici, universitaire historici en leraren, én tussen lerarenopleidingen en universitaire afdelingen geschiedenis gewenst. Overigens heeft de vakdidactiek – ook de oudere didactische studies – op haar beurt voor de reflectie op de historische discipline veel leerzaams te bieden. In 1982 verscheen het invloedrijke handboek *Geschiedenis op school* van Leo Dalhuisen, Joop Toebes en Doky Verhagen.⁴⁵ Dalhuisen en Toebes vertegenwoordigden twee typen didactiek uit respectievelijk Engeland en Duitsland die tegenover elkaar kwamen te staan; beiden hebben hun visie daarna in schoolmethoden verwerkt: Dalhuisen in *Sprekend verleden* en Toebes in *Vragen aan de geschiedenis*. Dalhuisen richtte zich op historische vaardigheden met structuurbegrippen als 'continuïteit en verandering' of 'bedoelde en onbedoelde gevolgen'; Toebes stelde een vernieuwende inhoud op basis van bepaalde leerstofcriteria centraal. Wilschut, de geestelijk vader van het rapport *Verleden, heden en toekomst* van de commissie De Rooy en bedenker van het referentiekader met de tien tijdvakken, stond in eerste instantie het dichtst bij Dalhuisen. Ook hij bepleitte lange tijd de toepassing van structuurbegrippen in het geschiedenisonderwijs; in zijn methode *Sporen* heeft hij deze visie concreet uitgewerkt. Het nieuwe handboek *Geschiedenisdidactiek* combineert nu beide richtingen, aangevuld met andere didactische inzichten. De auteurs besteden ook aandacht aan het gebruik van audiovisueel materiaal en ICT; musea en omgevingsonderwijs komen eveneens aan bod. Hoewel op de lespraktijk gericht, bevat dit handboek tal van geschiedtheoretische beschouwingen. Opvallend is dat historisch besef geen onderwijsdoel meer is, terwijl dat centraal stond in het

rapport *Verleden, heden en toekomst*. De term ontbreekt zelfs in de index. De invalshoek is nu 'historisch denken'. De reden voor deze omslag heeft Wilschut elders uitgelegd. In navolging van Sam Wineburgs studie, *Historical thinking and other unnatural acts*, vat hij historisch denken op als een vorm van geschoold historisch besef.⁴⁶ Wineburg stelt dat historisch denken neerkomt op de verzoening van twee tegengestelde posities: aan de ene kant vormen onze denkkaders een onvermijdelijke erfenis waarmee we de werkelijkheid benaderen; aan de andere kant moeten we proberen van deze kaders los te komen, willen we niet vervallen tot presentisme. De vraag is dan hoe om te gaan met de spanning tussen het vertrouwde in het verleden en het vreemde ervan.⁴⁷

Voor Wilschut c.s. betekent historisch denken vooral een besef van temporaliteit, zodat mensen hun actuele handelen kunnen plaatsen in een langdurig tijdsverloop. De auteurs willen drie aspecten van geschoold historisch denken stimuleren: realiteitsbewustzijn (feitelijk versus fictief), historiciteitsbewustzijn (statisch versus veranderlijk), en waardebewustzijn (goed versus kwaad).⁴⁸ Let wel, drie maal wordt het woord 'bewustzijn' gebruikt. Hoe deze term zich verhoudt tot 'besef' en 'denken', blijft in het ongewisse. Dit onderdeel verdient geen schoonheidsprijs. Maar het moet gezegd, in dit handboek zijn belangrijke bouwmaterialen van de geschiedenisdidactiek bij elkaar gebracht, gekoppeld aan cultuurhistorische en theoretische noties, en dit alles op een toegankelijke manier beschreven. Dat is geen geringe prestatie.

Wat vervolgens 'echt' historisch denken is, wordt vooral duidelijk uit wat het *niet* is. In het handboek passeren pregnante voorbeelden van finalistische redeneerwijzen de revue, zoals 'de Romeinen hadden *al* huizen met centrale verwarming' of 'in het interbellum was de samenleving *nog* verzuild'.⁴⁹ Er zijn ook andere, veel voorkomende voorbeelden te bedenken van 'onecht' historisch denken. Anachronistische projecties van nationaal besef zoals het denkbeeld dat Nederland er *al* was in de tijd van de Romeinen en uitdrukkingen als 'Wij waren in de zeventiende eeuw een tolerant volk' of 'Onze jongens hebben zich kranig geverd in de Engelse oorlogen'. De auteurs streven ernaar dat historisch denken vertaald wordt in zinvol geschiedenisonderwijs voor leerlingen.⁵⁰ Om dat te bereiken is een ingenieus didactisch drieslagstelsel uitgedacht, bestaande uit een referentiekader van oriëntatiekennis, enkele sleutelbegrippen en redeneerwijzen.

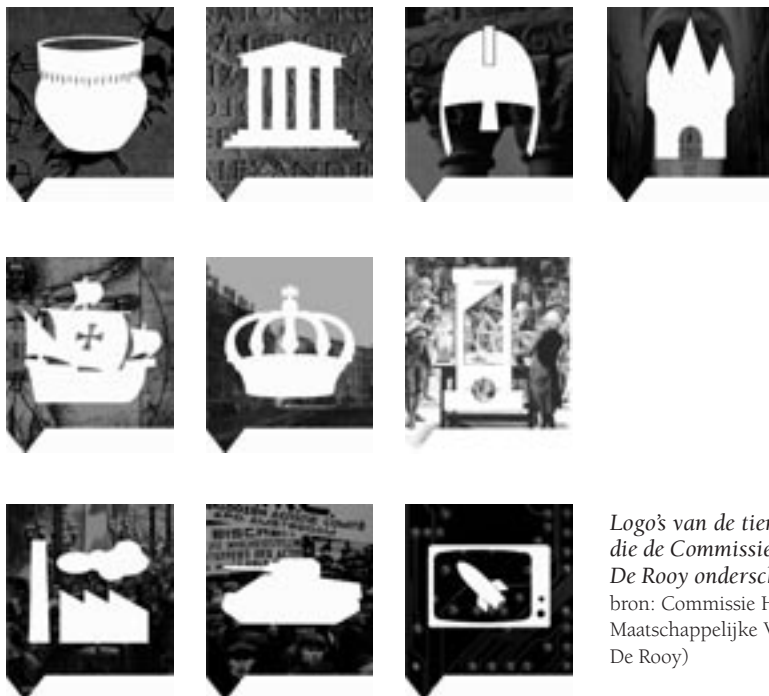
In het rapport *Heden, verleden en toekomst* van de commissie De Rooy wordt het referentiekader met de tien tijdvakken gepresenteerd als didactisch hulpmiddel.⁵¹ Een belangrijke inspiratiebron voor deze opzet is de theorie van de Amerikaanse ontwikkelingspsycholoog J.S. Bruner. In zijn boek *The process of education* (1960) stelt deze dat leerlingen het beste leren als ze zo vroeg mogelijk een enigszins compleet beeld krijgen van de structuur en de basisbeginselen van een vak.⁵² In het nieuwe handboek is het oriënterende referentiekader van de commissie De Rooy integraal overgenomen. De auteurs hebben dus met de inhoudelijke kritiek op de tien tijdvakken met beeldmerken en karakteristieken, de nadruk op West-Europa en de blindheid voor gender en etniciteit, sinds de publicatie van het rapport in 2001 niets gedaan.⁵³ Dat is vreemd en

vooral jammer, maar vanuit de optiek van Wilschut c.s. wel weer begrijpelijk. Hun veronderstelling is namelijk dat dit kader geen inhoud weergeeft.⁵⁴ De auteurs benadrukken de didactische motivatie: het referentiekader is een hulpmiddel dat een leerling moet kunnen gebruiken, geen keurslijf van kennis. Met dit didactisch instrument kunnen leerlingen min of meer duurzame historische kennis en inzichten verwerven, dat wat Christine Counsell ‘residu knowledge’ heeft genoemd in tegenstelling tot ‘fingertip knowledge’, kennis die je tijdelijk nodig hebt voor een speciaal onderwerp.⁵⁵ Wel moet het ‘bij voortduring uit het hoofd gekend worden’, onder meer omdat het zonder zo’n kader heel moeilijk wordt om bepaalde detailkennis op te zoeken:

Om historisch te kunnen denken moet iemand beschikken over een enigszins ‘complete’ referentiekader van oriëntatiekennis. Dat betekent niet dat zo veel mogelijk feiten moeten worden onthouden, maar wel dat de oriëntatiekennis een indruk moet geven van het geheel van het tijdsverloop van de menselijke geschiedenis en de daarin te onderscheiden perioden en tijdvakken.⁵⁶

Er zijn twee opmerkelijke kanten aan deze hele redenering. Ten eerste: de didactiek lijkt hier de inhoud te bepalen in plaats van andersom, een uitgangspunt dat me aanvechtbaar lijkt, zeker in het licht van de huidige canondiscussie waar juist de inhoud centraal staat. De kwestie is wélke stof gedoceerd moet worden en wat de criteria voor leerstofkeuze zijn. Diverse politici, historici en opinieleiders bepleiten meer aandacht voor de Nederlandse geschiedenis. Ten tweede: anders dan de auteurs beweren is het referentiekader inhoudelijk geen lege huls. Het gaat wel degelijk om inhoud en waarden. Het ‘enigszins complete referentiekader’ impliceert een groot verhaal of narratio, afgebakend in ruimte en tijd. Ik kom hier nog op terug.

Terwijl *Geschiedenisdidactiek* diverse didactische theorieën presenteert, heeft Jannet van Drie voor haar dissertatie *Learning about the past with new technologies* (2005) bepaalde aspecten van ‘geschiedenis leren’ onderzocht vanuit een sociaal-constructivistisch perspectief. Uitgangspunt is dat leren een actief en sociaal proces is, bemiddeld door taal en artefacten. In haar studie vat Van Drie ‘geschiedenis leren’ daarom niet op als het memoriseren van feiten, maar als het redeneren over deze feiten. Deze – wat stroef geschreven – studie staat haaks op de huidige opvattingen over een historische canon en past in de veel bekritiseerde trend van het ‘nieuwe leren’ waarin de rol van de docent gemarginaliseerd wordt. Desondanks is dit een nuttig boek. Van Drie verheldert de mogelijkheden en beperkingen van het gebruik ICT-methoden in het geschiedenisonderwijs. Daar wordt veel vrijblijvends over geschreven, maar deze auteur heeft er werkelijk onderzoek naar gedaan. Belangrijk is voorts dat zij getracht heeft om te achterhalen hoe historisch redeneren bij leerlingen bevorderd kan worden. *Learning about the past* is een gedegen onderzoek naar samenwerkend leren in een computerondersteunde omgeving. Leerlingen van 5 VWO bekeken met het softwareprogramma Virtual Collaborative Research Institute ge-

Logo's van de tien tijdvakken die de Commissie De Rooy onderscheidt
bron: Commissie Historische en Maatschappelijke Vorming (Cie. De Rooy)

selecteerde historische bronnen, gingen chatten, brachten de informatie in een schema bij elkaar en verwerkten de gegevens in een gemeenschappelijke tekst. Een eerste conclusie is dat computerondersteund leren vooral werkt in een context van actief en zelfstandig leren. Een tweede conclusie is dat het samen werken aan een schrijftaak op basis van de bestudering van verschillende bronnen met gebruik van een evaluatieve vraagstelling geschikt is om historisch redeneren 'te ontlocken' bij computerondersteund leren.

In hoofdstuk twee ontvouwt Van Drie haar visie op de geschiedtheoretische ontwikkelingen. Het is de basis voor de rest van haar betoog. Volgens Van Drie weerspiegelt het geschiedenisonderwijs de geschiedwetenschap omdat in de lespraktijk de historische verklaring en de beoordeling en vergelijking van bronnen worden toegepast.⁵⁷ Maar de geschiedwetenschap heeft in de laatste twintig jaar diverse kanttekeningen geplaatst bij een sociaal-wetenschappelijke benadering die focust op causale verklaringen. In de geschiedfilosofie vond een herwaardering van de hermeneutiek plaats, terwijl de *linguistic turn* historici gevoeliger maakte voor veranderende betekenissen van woorden en beelden. Vanuit deze achtergrond worden soms verschillende perspectieven op de geschiedenis in het betoog zelf opgenomen. In deze culturalisering van de geschiedenis hebben de kentheoretische opvattingen van Hayden White en Frank Ankersmit een grote rol gespeeld; in Nederland vond een herbezinning plaats op de ideeën van Huizinga.⁵⁸ Terwijl Van Drie de nadruk legt op de argumentatieve kanten van de geschiedbeoefening, waardeert de geschiedwetenschap de laatste jaren meer de beeldende elementen.

Desondanks is in dit hoofdstuk veel interessante informatie bij elkaar gebracht over historisch besef, historisch denken en redeneren, en de leereffecten van diverse werkvormen in het geschiedenisonderwijs. Volgens Van Drie verwijst historisch besef meer naar een attitude, bij de begrippen historisch denken en redeneren staan activiteiten van leerlingen centraal. Om historisch redeneren te kunnen traceren, is een model ontwikkeld met zes componenten⁵⁹:

- 1 argumenteren;
- 2 bronnengebruik;
- 3 beschrijven van historische veranderingen;
- 4 geven van historische verklaringen;
- 5 contextualiseren;
- 6 gebruik van historische begrippen.

Bij de vijfde en zesde component ontbreekt het belangrijke aspect van de beeldvorming. Voor het contextualiseren geldt dat leerlingen zich enigszins een beeld moeten kunnen vormen van de *vreemdheid* van de andere tijd en cultuur. Op basis van historische kennis ontwikkelen ze het vermogen om zich in te leven, een hermeneutische stap die cruciaal is in het leerproces van het geschiedenisonderwijs. Verder zijn historische begrippen als renaissance, industriële revolutie of interbellum in hun beeldvorming vooral metaforisch en colligerend van aard. Maar bij Van Drie staat de logica van het argumenteren centraal, niet de perceptie en toeëigening van historische beelden. Daardoor mist ze de aansluiting bij het rapport *Verleden, Heden en Toekomst* waarin beeldvorming in het leerproces een prominente rol speelt.⁶⁰

Het waardevolle aan deze studie is de mogelijkheid om met meerstemmige digitale bronnen en een dialogische onderwijsvorm (chatten) een ander, eigentijds model van kennisverwerving in het geschiedenisonderwijs binnen te brengen. Als we historisch besef willen bevorderen, zullen we meer moeten weten over oude en nieuwe vormen van kennisverwerving. Argumenten vóór of tégen het klassikaal leseven en het 'nieuwe leren' kunnen mede uit dit proefschrift geput worden. De torenhoge verwachtingen die deelnemers in het publieke debat over inburgering hebben van een historische canon, kunnen in elk geval zonder deze informatie niet ingelost worden.⁶¹

Voorgescreven of voorgestelde canon

Wat bedoelen we nu met een 'historische canon'? Een dergelijke canon vat ik op als een selectie van historische feiten en interpretaties die binnen een gemeenschap erkend wordt als wezenlijke kennis over het gemeenschappelijke verleden, een min of meer afgerond verhaal over het verleden dat geacht wordt de continuïteit te belichamen tussen degenen die als leidende figuren worden opgevoerd in deze representatie én degenen die de canon als *gedeeld interpretatiekader* beschouwen.⁶² Het gaat zowel om een gecanoniseerde interpretatie van het verleden als om de dominante positie die deze interpretatie inneemt in de historische beeldvorming van een gemeenschap waar ook andere perspectieven

op het verleden bestaan. Het begrip ‘de-canonisering’ duidt op de ontmanteling van een canon, het proces waarin de vanzelfsprekende betekenis van historische kennis (personen, objecten, tijdvakken en perspectieven) ter discussie komt te staan. Net als de totstandkoming van de historische canon, vindt ook de ontvangst ervan plaats tegen de achtergrond van de bredere historische cultuur waar verschillende sociale groepen uiting geven aan de omgang met het verleden in de vorm van romans, herdenkingen, optochten, audiovisuele media en websites.⁶³

In dit verband is het ook van belang om een onderscheid te maken tussen een canon als een *voorstel* van professionele historici en didactici om verwerving van bepaalde historische kennis en inzichten in de educatieve sector te bevorderen enerzijds en een canon die vanuit een gezaghebbende instantie (overheid of schoolbestuur) wordt *voorgeschreven* om specifieke inhoud en daadwerkelijk te onderwijzen anderzijds. In het eerste geval kunnen de uitvoerders – de docenten – in principe kiezen óf en in hoeverre zij gebruik maken van de canon; in het tweede geval zijn ze verplicht om bepaalde kennis en daarmee ook interpretaties te onderwijzen. In Nederland voltrekt de inhoudelijke aansturing van het onderwijs zich via centraal vastgestelde, tamelijk globale kerndoelen (basisonderwijs; onderbouw voortgezet onderwijs) en de meer specifieke eindtermen (bovenbouw voortgezet onderwijs). De mate waarin een canon wordt voorgeschreven is bepalend voor de uniformerende functie die hij bij cultuuroverdracht kan vervullen. Of uniforme historische kennis de sociale cohesie bevordert, valt nog te bezien.

Zoals gezegd, het referentiekader met tien tijdvakken en oriëntatiekennis van de commissie De Rooy is meer dan een didactisch hulpmiddel. Het is een groot narratief raamwerk met bepaalde markeringen in tijd en ruimte dat leerlingen steunt én stuurt om op samenhangende wijze bepaalde historische kennis en inzichten te verwerven. Dat verhaal heeft een begin, midden en einde met handelende hoofdpersonen, waarin processen en ontwikkelingen opkomen en voorbijgaan.⁶⁴ Ook de auteurs van *Geschiedenisdidactiek* vergelijken dit referentiekader met een verhaal. Oriëntatiekennis moet een indruk geven van het geheel van het tijdsverloop: ‘Men moet de “lengte van het verhaal” en de diversiteit van de “hoofdstukken” (de tijdvakken dus, MG) ervan enigszins weten in te schatten.’⁶⁵ De ruimte is grotendeels West-Europa, de tijd beslaat vooral de geschiedenis vanaf de christelijke jaartelling. Om het memoriseren van dit referentiekader te vergemakkelijken zijn de tien tijdvakken aan de hand van ronde – betekenisloze – jaartallen afgebakend; elk tijdvak heeft een karakteristiek plus bijbehorend logo en drie of vier kenmerken. Naarmate de geschiedenis dichterbij komt, zijn de tijdvakken kleiner. Evenals de *narrative templates* van Wertsch figureert het tijdvakkenkader als een abstract temporeel geheel met een – zij het impliciet – plot. Onduidelijk is in hoeverre dit kader oudere *templates* revitaliseert; duidelijk is wél dat het specifieke, traditionele verhalen oplevert.

De publicatie van de canon van de vaderlandse geschiedenis, ‘Wat iedereen moet weten’, in *NRC Handelsblad* in 2004 door Jan Bank en Piet de Rooy – een

lijst met vet gedrukte namen van personen en gebeurtenissen volgens het tijdvakkenstramien dat het hart van dit referentiekader vormt – bevestigt deze stelling.⁶⁶ Bank en De Rooy hebben in de kern het bekende verhaal van Nederland uit de oudere schoolboeken gereproduceerd: de politieke geschiedenis over de opkomst en bloei der Nederlanden in West-Europese context, bevochten door witte mannelijke helden. En dat was ook hun bedoeling, hoezeer Wilschut dit zelf ook betreurt.⁶⁷ Maar Bank en De Rooy staan niet alleen. De roep om een nationale canon is de afgelopen jaren sterk toegenomen met als voorlopige climax de installatie van een canoncommissie door de minister van Onderwijs. Volgens hetzelfde stramien publiceerde Henk Wesseling enige tijd later zijn verhaal van de wereldgeschiedenis in maar liefst 17 tijdvakken, wat in feite neerkwam op het klassieke overzicht van de Westerse geschiedenis.⁶⁸ Ook hier een traditioneel verhaal. Akkoord, kennelijk hechten deze historici veel waarde aan dit type kennis. De kernvraag is of het referentiekader ook alternatieve verhalen kan opleveren. En dat blijkt nauwelijks het geval te zijn.

Het referentiekader met de tien tijdvakken is weliswaar helder maar ook hermetisch omdat er weinig verschillende perspectieven in te ontdekken zijn. Het kader zelf is de uitkomst van een bepaalde interpretatie. Twee kleine voorbeelden. De kenmerken van de Griekse stadstaat in het tweede tijdvak die betrekking hebben op een ontwikkeling naar meer democratisch denken, kunnen niet toegepast worden op Sparta; men heeft kennelijk Athene op het oog gehad. Toch wordt, ten onrechte, de suggestie gewekt dat ‘de Griekse stadstaat’ van toepassing is op meer voorbeelden. Bij slavenarbeid in het zevende tijdvak wordt impliciet de zwarte slavernij bedoeld; de koelies op Sumatra en de ‘contractarbeiders’ uit Nederlands-Indië die in Suriname slavenarbeid verrichtten, passen niet bij de kenmerken.⁶⁹

De omslagpunten in de tijd en de kenmerken van de tijdvakken stellen over het algemeen een politieke evenementiële geschiedenis van exploitatie, oorlog en geweld op de voorgrond. Omslagen die langer doorwerken in de geschiedenis kunnen er moeilijk in geplaatst worden: bijvoorbeeld demografische en economische transities of verschuivingen in mentaliteiten. Ook een ander type minder zichtbare gebeurtenissen is moeilijk inpasbaar: zoals ingrijpende medische uitvindingen (de antiseptische methode waardoor de kraamvrouwensterfte drastisch daalde) of technische ingrepen (de aanleg van waterleidingen). Ten slotte, de impact van gebeurtenissen en processen in de niet-westerse wereld blijft zo goed als buiten beeld.

Wilschut heeft de canoniciteit van zijn tijdvakkenkader onderschat. Het is niet toevallig dat dit kader door velen wordt opgevat als de vanzelfsprekende basis voor een *nationale* canon. Het is ook naïef om te veronderstellen dat het aanbrengen van cesuren in de tijd, ook al gaat het om ‘ronde’ jaartallen, geen interpretatie van het verleden zou zijn. Periodiseren is heel iets anders dan het registreren van een chronologie. Het is vorm geven aan de tijd (configureren), zoals Piet Blaas heeft beklemtoond.⁷⁰ Historici bakenen tijdvakken af aan de hand van begin- en eindpunten in de tijd; vanuit het eindpunt brengen ze samenhang aan in een op zichzelf contingent en diffuus historisch proces.

Dit 'achteraf vooruitzien' biedt de historicus het noodzakelijke *perspectief* voor het aanbrengen van samenhang. Langs deze weg wordt een narratief raamwerk opgebouwd met zinvolle tijdseenheden die een ontwikkeling aanduiden. Het referentiekader configureert zodoende de objectief (lege) chronologische tijd tot historische (betekenisvolle) tijd. Omdat leerlingen om didactische redenen dit kader volgens de auteurs van *Geschiedenisdidactiek* bij voortduring uit het hoofd moeten leren, krijgen ze bijgevolg bepaalde interpretaties van het verleden opgelegd. Kortom, het referentiekader neigt naar één canoniëk verhaal.

Krijgen leerlingen door het gebruik van dit kader nu ook meer chronologisch besef, één van de doelstellingen van het rapport De Rooy? Chronologisch besef omvat in mijn optiek zowel ordinale, metrische als configuratieve tijd. Ordinale tijd verwijst naar het vóór en ná; metrische tijd drukt beweging in vergelijkbare intervallen uit (data en jaartallen); configuratieve tijd heeft betrekking op een historische samenhang, uitgedrukt door middel van colligerende begrippen zoals Oudheid of Renaissance.⁷¹ Ordinale en metrische tijd kunnen leerlingen zich via dit referentiekader wel eigen maken. Problematisch zijn de gesuggereerde coherentie van het kader en de rigide synchronische benadering van elk tijdvak. De configuratieve tijd is namelijk steeds binnen de metrische tijd van elk tijdvak geperst. Omdat de karakteristieken bij het ene tijdvak lijken op te houden als een ander tijdvak begint – na 'Regenten en vorsten 1600-1700' komt 'Pruiken en revoluties 1700-1800' – wordt de diachronische lijn niet duidelijk en komt ook het verschijnsel van de gelijktijdigheid van het ongelijktijdige – het temporele contrast tussen snel opeenvolgende evenementen en geleidelijk aan veranderende structuren – niet tot zijn recht.⁷² Diachronische tijd komt alleen in de speciale thema's voor de schoolonderzoeken in de bovenbouw van havo en vwo aan bod.⁷³ Omdat het tijdvakkenkader is verankerd in de bijgestelde kerndoelen (basisschool en onderbouw) en sterk wordt gepropageerd in andere educatieve sectoren (erfgoedhuizen en museumwereld), blijft de andere tijdbenadering tamelijk marginaal. In een grimmig betoog stellen Leo Dalhuisen en Jan van der Dussen dat de tien tijdvakken hooguit resulteren in een invuloefening. Niks chronologisch besef, laat staan actief historisch denken.⁷⁴

En toch, het uitgangspunt van Wilschut om het geschiedenisonderwijs te ondersteunen met een referentiekader is zeker waardevol. Op deze manier kunnen docenten en andere betrokkenen ideeën opdoen voor de opzet van hun geschiedenislessen of historische exposities. Alleen, maak het referentiekader wel dynamischer. Dat is een lastig karwei. Om tot een zinvol en werkbaar kader te komen is het nodig om een permanente cultuurpedagogische discussie te organiseren.⁷⁵

Een onafhankelijk forum van deskundigen (universitaire historici, didactici en docenten) kan in dialoog met betrokkenen uit de erfgoedsector en de museumwereld en andere organisaties een document met richtlijnen en uitgewerkte voorbeelden als *advies* samenstellen. Op deze manier formuleert de beroepsgroep in een open debat de maatstaven voor de kwaliteit. En laten we wel

wezen: goed geschiedenisonderwijs kan niet tot stand komen zonder enthousiaste en ervaren docenten die hun leerlingen weten te boeien. De huidige tendens om alles te canoniseren en te 'vertijdvakken' laat weinig ruimte voor hen over. Het verontrustende is echter dat de bevoegdheidsregeling voor de vakbekwaamheid bij wet is afgeschaft. Docenten zijn nu multi-inzetbaar. Het 'nieuwe leren', met grote kracht bepleit tijdens de invoering van de Tweede Fase, is de onderwijskundige legitimatie van deze kostenbesparende maatregel. Terwijl de overheid overweegt om 'gebrekig historisch besef' onder jongeren tegen te gaan door een top-down invoering van een nationale canon, worden docenten steeds minder beschouwd als vakdeskundigen en steeds meer als uitvoerders en procesbegeleiders.

Reconstructie van de tuin van Huis ten Bosch, themapark Huis ten Bosch Stad, Nagasaki 2001

bron: Barbara Visser, *A Day in Holland/Holland in a Day*, 2001, courtesy Annet Gelink Gallery

De discussie over de toekomst van geschiedenisonderwijs en erfgoededucatie zal zowel over de didactiek als over de inhoud gevoerd moeten worden. Voor de keuze van leerstof kunnen globaal drie criteria onderscheiden worden: de stand van de geschiedwetenschap, de actuele maatschappelijke ontwikkelingen en de samenstelling van de leerlingenpopulatie met de daarbij behorende leerpsychologische en pedagogische inzichten.⁷⁶ Bij dit derde criterium zijn leeftijd, onderwijsniveau, schooltype, sociale en culturele achtergronden van belang. Zo is de leerlingenpopulatie in Nederland drastisch veranderd. Op havo en vwo zitten veel meer meisjes dan vroeger; in de twee maatschappijprofielen van de bovenbouw waar geschiedenis als verplicht vak is opgenomen, zijn ze zelfs in de meerderheid. Uit onderzoek blijkt bovendien dat meisjes andere historische interesses hebben dan jongens.⁷⁷ Maar de grootste verandering wordt veroorzaakt door de migratie. Er leven nu 16,3 miljoen mensen in Nederland, van wie 3,1 miljoen allochtonen (19 %): 1,4 miljoen westerse allochtonen en 1,7 miljoen niet-westerse allochtonen.⁷⁸ Wat moeten al deze Nederlanders – inclusief de tweede en derde generatie niet-westerse migranten – weten over het verleden? Nederland is ook hún land.⁷⁹ Net als autochtone leerlingen zullen ook zij identificatiepunten moeten kunnen vinden in de geschiedenis van een geglobaliseerd Nederland dat steunt op oude en recente migratiegolven. Om daarover meer te kunnen zeggen voeren we aan de Erasmus Universiteit een internationaal vergelijkend onderzoek uit naar leerlingen (15-18 jaar) die geschiedenisonderwijs volgen.⁸⁰

Momenteel is een groot aantal leerlingen in Nederland (eerste en tweede generatie) afkomstig uit Marokko, Turkije, Suriname en de Antillen. Zij brengen – in termen van Wertsch – specifieke verhalen mee die voortkomen uit andere *narrative templates*. Betekent dit nu dat Marokkaanse of Turkse geschiedenis op dezelfde wijze als Nederlandse geschiedenis gedoceerd moet worden? Dat lijkt me niet. Deze aanpak stimuleert culturele segregatie en belemmert het zicht op een samenhangende geschiedenis van de moderne samenleving voor allochtone én autochtone jongeren. Het opleggen van een nationale Nederlandse canon zal echter ook weerstanden oproepen, te meer daar deze aanpak rechtsextremisten in de kaart kan spelen. Zij zijn dol op trainingen in ‘nationalisme’ en ‘vaderlandse geschiedenis’.⁸¹ Zinvoller is om te onderzoeken of een fusie mogelijk is tussen *narrative templates*, zodat specifieke verhalen van diverse groepen een natuurlijke plaats kunnen krijgen in geschiedenisonderwijs, erfgoededucatie en museale exposities.⁸² Er kan over vier typen, deels overlappende historische inhoud nagedacht worden; tussen haakjes staan enkele voorbeelden:

- 1 verbindings-, contactzones en passages op multilokaal en translokaal niveau (de Limes; de Hanze; de Levanthandel; de mediterrane havenstad-samenleving);
- 2 wederzijdse relaties tussen Nederland en herkomstlanden van migranten op het gebied van politiek, handel en wetenschap (Rangaku of ‘Hollandkunde’ in Nagasaki; het Ottomaanse rijk als handelspartner van de Republiek; de diplomatieke betrekkingen tussen Marokko en de Nederlanden);

- 3 buitenperspectieven op Nederland (de Tachtigjarige Oorlog in de ogen van Spanjaarden; de Belgische blik op de afscheiding van 1830);
- 4 transnationale en wereldhistorische confrontaties en contacten (migratie van mensen en tradities; transatlantische en andere vormen van slavenhandel; het aandeel van mensen uit de koloniën in de geallieerde oorlogsvoering tijdens de wereldoorlogen; de media- en internetrevolutie).

Er bestaat een groeiende hoeveelheid literatuur over deze onderwerpen. Het punt is dat docenten de gelegenheid moeten krijgen om dit materiaal te integreren in een samenhangend curriculum. Maar misschien is het beter om helemaal niets voor te schrijven. Voordat een kerndoel of eindterm wordt aangepast, zijn we zo weer tien jaar en twee ministers verder. Relevante of wenselijke aanpassingen vinden dan al die tijd niet plaats, laat staan dat een heel ander kader wordt overgenomen. Een verplicht referentiekader functioneert bovendien al snel als een verplichte canon, zo is inmiddels gebleken, met alle risico's op ongewenste neveneffecten voor sociale cohesie.

Contingentie en pluraliteit

Gecanoniseerde interpretaties van het verleden komen vaak voort uit ongeschreven tradities en vanzelfsprekende routines die in grote en kleine gemeenschappen bestaan. Ze worden gedragen en verdedigd door groepen die cultureel kapitaal vertegenwoordigen. Een min of meer impliciete canon is steeds de uitkomst van maatschappelijk ontwikkelingen waarin wisselende groepen zich als culturele voorhoede opwerpen en een bepaalde erfenis doorgeven. Dat is tot op zekere hoogte een noodzakelijk proces. Zonder traditie worden immers geen ervaringen doorgegeven waaraan oordeelscriteria ontleend kunnen worden. In een samenleving die alle tradities overboord zet, is historisch besef en daarmee ook zingevend handelen zelfs onmogelijk.⁸³ Het ontbreken van oriëntatiepunten in de tijd blokkeert identificatieprocessen – de keuzemogelijkheden van mensen met wie en wat zij zich willen vereenzelvigen – en bemmert de kansen op zelfinzicht.

Vergelijkbare effecten kunnen echter ook optreden bij het expliciet *opleggen* van een historische canon.⁸⁴ Deze canon is de uitkomst van een strijd over de identiteit van een gemeenschap die minder vanzelfsprekend is dan voorheen, een machtsstrijd over de vraag wie het dominante vertoog kan (blijven) bezetten. Omdat een voorgeschreven historische canon veel verder gaat dan een verplichte boekenlijst voor Nederlandse literatuur – het gaat om *body of knowledge* (historische figuren, gebeurtenissen en ontwikkelingen met interpretaties, perspectieven en waarden) – kan de invloed ervan op de samenleving heel groot zijn. Zo'n canon levert wel een identificatiekader op, maar reduceert tegelijkertijd de pluraliteit aan perspectieven. Om een werkbaar document te kunnen maken, zal de lijst met historische feiten immers noodgedwongen beperkt blijven en wordt bijgevolg ook de ruimte voor verschillende perspectieven klein. Geen enkele canon zal er in slagen om een redelijke afspiegeling te zijn van de hele gemeen-

schap. Daarbij komt nog dat een voorgeschreven historische canon nooit zichzelf kan ondergraven, want dan is het geen canon meer. Formeel gesproken, kan een canon ook nooit wezenlijk pluriform zijn. Een referentiekader van oriëntatiekennis heeft die potentie wel. Het mogelijke risico van een *voorgeschreven* canon is een blikvernaauwing die in een globaliserende wereld gevaarlijke (onbedoelde) consequenties kan hebben.

Willen we in Nederland dezelfde weg op gaan zoals in Frankrijk, waar de centrale overheid zich vergaand bemoeit met het geschiedenisonderwijs en de publieke herdenkingen? Dat een regering bepaalde visies op het verleden oplegt? De vraag is dan waar inhoudelijke grenzen getrokken worden en wie deze gaan bepalen. De holocaust bijvoorbeeld wél als verplicht onderdeel van een kern-doel in het basisonderwijs, maar niet de transatlantische slavenhandel of de gelegaliseerde vrouwenhandel in de negentiende eeuw? De nota die staatssecretaris Clémence Ross van Volksgezondheid, Welzijn en Sport in februari 2006 publiceerde over het herdenkingsbeleid rond de Tweede Wereldoorlog lijkt die kant uit te gaan. Zij vindt dat de scholen op inhoudelijk gebied een te grote beleidsvrijheid hebben ten aanzien van geschiedenskennis en dat het ministerie zich minder afstandelijk moet opstellen. Andere facetten van de Tweede Wereldoorlog zouden belicht moeten worden, zoals kinderen van 'foute' ouders, dwangarbeid, Sinti en Roma. De bewindsvrouw wil daarmee niet alleen een ander soort kennis maar ook een '*ander soort bewustzijn*' creëren: 'Het betreft niet alleen de oorlog, maar vooral ook de inkleuring'.⁸⁵

Het expliciet canoniseren van het verleden ondergraaft niet alleen de pluraliteit aan perspectieven, intrigerend genoeg wordt daarmee ook de realiteitswaarde van historische feiten verminderd. In een canon lijken historische feiten een gedetermineerde opeenvolging van gebeurtenissen, terwijl in het verleden andere wendingen met andere uitkomsten mogelijk zouden zijn geweest. Het historisch proces is immers een open proces met een principieel onvoorspelbaar karakter.⁸⁶ Het vastleggen van historisch 'essentiële personen en gebeurtenissen' in een canon zoals die verwacht wordt van de commissie Van Oostrom in september 2006,⁸⁷ spoort niet met de gedachte dat Nederland, Europa of de wereld er ook anders uit hadden kunnen zien. Verschillende perspectieven vergroten en verdiepen juist het inzicht in het verleden omdat dan een discussie kan ontstaan over de interpretatie van contingente gebeurtenissen en de beoordeling van waarden die in verhalen, betogen of schema's tot uitdrukking zijn gebracht. Zo maakten de strijdige visies van katholieken, protestanten en liberalen op de Opstand en de daarbij behorende conflicten in de tijd van de verzuiling dat feiten als de Slag bij Heiligerlee of de moord op Willem van Oranje aan zeggingskracht wonnen.⁸⁸

De realiteitswaarde van historische feiten is *afhankelijk* van de pluraliteit van perspectieven om drie redenen. Ten eerste, historische gebeurtenissen en processen zijn per definitie contingent, daarom moeten ze als feit geïnterpreteerd en intersubjectief vastgesteld worden want op zichzelf zijn ze min of meer betekenisloos. Ten tweede, een *gecanoniseerde interpretatie* is altijd eenzijdig omdat

ze slechts één perspectief tot uitdrukking brengt: het gecanoniseerde. Ten derde, hoewel het ontbreken van elk perspectief geen enkel inzicht in het verleden verschaft, pakt één, gecanoniseerd, perspectief negatiever uit dan een pluraliteit van perspectieven omdat in dat laatste geval het verleden van verschillende kanten wordt belicht waardoor meer zichtbaarheid en werkelijkheidswaarde wordt bereikt. De perspectieven hoeven niet te harmoniëren, integendeel, conflicten en contrasten maken de belichting gevarieerd en het belichte verleden inzichtelijk. Het ene gecanoniseerde perspectief, daarentegen, is als één heel sterke schijnwerper op een object: die verblindt evenzeer als hij onthult.⁸⁹

Conclusie

Als we de debatten in de media moeten geloven, is er momenteel een dringende behoefte om 'de' Nederlandse identiteit opnieuw uit te vinden en historisch te schragen. Dat is natuurlijk niet toevallig. Nooit eerder zijn de tegenstellingen tussen wat men 'allochtonen' en 'autochtonen' noemt, zo sterk benadrukt. Er zijn 'zwarte' en 'witte' wijken, 'zwarte' en 'witte' scholen. Met 'zwart' wordt steeds vaker de islamitische cultuur bedoeld, een cultuur die hecht en eenvormig lijkt maar zeer divers is. Er wonen bijna een miljoen moslims van 26 denominaties in Nederland; bij de jongeren is bovendien sprake van een secularisatietrend.⁹⁰ Intussen is het aantal christenen sterk gedaald en zijn veel kerkgebouwen afgebroken.⁹¹ De christelijke cultuur is in zekere zin een nostalgische cultuur geworden.

Het versterken en herdefiniëren van een nationale identiteit door een historische canon is niet meer van deze tijd. Die samenleving is voorbij.⁹² Het opleggen van een canon uit angst of onder invloed van een neo-nationalistische politieke agenda zal op lange termijn niet levensvatbaar blijken. Dan ontstaat een situatie waarbij in de klas het oude knusse nationale verhaal wordt verteld, terwijl buiten de boze globaliserende wereld regeert. Die benadering bereidt jongeren niet voor op hun toekomst. Werkelijk inzicht in het verleden wordt er ook niet mee bereikt. Historici weten heel goed dat natievorming een zaak is van 'aanpraten, aanleren en wijsmaken',⁹³ en dat de nationale identiteit steeds vager wordt. Dat laatste ondervond ook Pierre Nora met zijn serie *Les lieux de mémoire*. Niet voor niets heet het laatste deel uit 1993 *Les France*: Frankrijk als een meerduidelijk concept. Gaan we het geschiedenisonderwijs desondanks een nationale canon opleggen om didactische en/of morele redenen, dan verliest het onderwijs het contact met de wetenschap en blijft een ideologisch aftreksel over.⁹⁴

In een belangrijk overzichtsartikel uit 1992 stelt Willem Frijhoff dat voor zinvol en genuanceerd cultuurhistorisch onderzoek naar de identiteit van een land, volk of cultuur de volgende elementen betrokken moeten worden: verbeelding van kenmerken en attributen van een groep of cultuur; benoeming van een identiteit in een vertoog over dat beeld; herkenning, receptie of toeëigening van

Een molen – een caniek Nederlands symbool – nagebouwd in themapark Huis ten Bosch Stad, Nagasaki 2001

bron: Barbara Visser, *A Day in Holland/ Holland in a Day*, 2001, courtesy Annet Gelink Gallery

dat vertoog; terugkoppeling naar handelen (maatschappelijke praxis). Historici moeten volgens Frijhoff elke vorm van reductionisme tot een eenheidsbeeld vermijden.⁹⁵ Juist de verscheidenheid aan perspectieven van groepen met tegenstrijdige belangen en verschillende zelfbeelden zijn de ingrediënten die in de loop der tijd een groepsidentiteit kunnen vormen, maar die ook steeds ter discussie kunnen staan.

We doen er daarom verstandig aan om het document van de commissie Van Oostrom te beschouwen als een nuttig advies aan leerkrachten en didactici. Ten aanzien van extreme interpretaties van het verleden geldt dat historici 'mans' genoeg zijn om via het open debat met argumenten de strijd aan te gaan. Alleen zo kunnen we komen tot wat Wilschut een zinvol, leerbaar en haalbaar referentiekader van historische oriëntatiekennis noemt. Een kader dat voortbouwt op

tradities, resterende gemeenschappelijke interpretatiekaders en veranderingen in de Nederlandse samenleving. Dan kunnen we wellicht bereiken wat hierboven is gesteld naar aanleiding van de bijdrage van Lorenz: empathie en wederzijds begrip door geschiedenis te presenteren als een debat tussen verschillende en soms conflicterende voorstellingen. Kortom, hoor- en wederhoor met rationele argumenten (het credo van Robert Fruin), beeldvorming én inlevingsvermogen, dát stimuleert een vruchtbare en duurzame omgang met het verleden bij geschiedenisonderwijs en erfgoededucatie. De substitutie van contingentie, onvoorspelbaarheid en tegenstrijdigheid door een vaste keten van historische feiten als een systeem van absolute of noodzakelijke waarheden leidt tot versterking en vervlakking.

Een door de overheid voorgeschreven historische canon uniformeert kennis en verschaft duidelijkheid voor alle Nederlanders, inclusief nieuwkomers. Dat wel. Maar deze aanpak brengt enkele risico's met zich mee. Deze canon zal voor de sociale cohesie contraproductief uitpakken, omdat de pluraliteit aan perspectieven op het verleden van verschillende groepen uit de samenleving wordt ingeperkt. Het is immers onvermijdelijk dat groepen worden uitgesloten. Het resultaat is een ééndimensionale blik op historische feiten die vanwege hun statische positie de band met een onderzoekbare historische realiteit dreigen te verliezen. De geschiedenis neemt dan de gestalte aan van een relikwie in plaats van uitdrukking te zijn van een dynamisch en meerstemmig verleden. Ten slotte, het geschiedenisonderwijs en meer algemeen de historische cultuur worden er kwetsbaarder door, want afhankelijk gemaakt van de grillen van de politieke actualiteit. De doos van Pandora is dan geopend.

Noten

- 1 Dit artikel is eerder verschenen in het *Tijdschrift voor Geschiedenis* 119 (2006) 160-177 en komt voort uit het onderzoek 'Paradoxes of de-canonization. New forms of cultural transmission in history' dat binnen het NWO-programma 'Culturele vernieuwing en de grondslagen van de geesteswetenschappen' aan de EUR is uitgevoerd samen met Kees Ribbens en Siep Stuurman. Voor deze bundel is de tekst bewerkt, uitgebreid en geactualiseerd.
- 2 Ariane Chemin, 'Témoignages. Bouna Traoré et Zyed Benna: "L'électricité, c'est plus fort que toi"', *Le Monde*, 14 december 2005.
- 3 'Onlusten in Parijs slaan over naar provincie', *NRC Handelsblad*, 7 november 2005, p. 1 en 5. Zie ook Alex Duval Smith, 'We're not germs or louts. Sarkozy should have said sorry', *The Observer*, 6 november 2005.
- 4 Zie voor beide visies de artikelen 'France' riots. An underclass rebellion' en 'France's failure. The biggest lesson of the French riots is that more jobs are needed', *The Economist*, 10 november 2005, en 'Immature thrill-seekers', *The Economist*, 2 februari 2006.
- 5 Jean-Marc Ayrault, 'Frankrijk moet de wijken in. Problemen in banlieue zijn een afspiegeling van nationale crisis', *NRC Handelsblad*, 7 november 2005.
- 6 Het was vooral de aanhang van de UMP (Union pour un Mouvement Populaire, de partij van president Chirac) uit Zuid-Frankrijk die de opname van dit wetsartikel had aangevoerd. Daar wonen veel pied noirs (voormalige Franse kolonisten in Algerije) en Harkis (Algerijnse soldaten die meevochten aan de kant van de Fransen tijdens de koloniale oorlog van 1954-1962).

- 7 Laetitia Van Eeckhout, 'Des historiens fustigent une lois prônant un enseignement positif de la colonisation', *Le Monde*, 15 april 2005. De letterlijke tekst luidde: 'Les programmes de recherche universitaires accordent à l'histoire de la présence française outre-mer, notamment en Afrique du Nord, la place qu'elle mérite. Les programmes scolaires reconnaissent en particulier le rôle positif de la présence française outre-mer, notamment en Afrique du Nord, et accordent à l'histoire et aux sacrifices des combattants de l'armée française issus de ces territoires la place éminente à laquelle ils ont droit.' Voor de wets-tekst zie LOI n° 2005-158 du 23 février 2005 portant reconnaissance de la Nation et contribution nationale en faveur des Français rapatriés (1), www.admi.net/jo/20050224/DEFX0300218L (9 maart 2006).
- 8 Frankrijk annexeerde grote delen van Afrika onder het mom van de mission civilatrice: vanuit een superieur geachte beschaving wilde men in de koloniën de inheemse bevolking 'verheffen', vergelijkbaar met de Britse notie 'the white man's burden' en de ethische politiek van Nederland. Alice B. Conklin, *Mission to civilize. The Republican idea of empire in France and West Africa, 1895-1930* (Stanford 1997); Nicolas Bancel, Pascal Blanchard et Françoise Vergès, *La République coloniale. Essai sur une utopie* (Paris 2003).
- 9 Van Eeckhout, 'Des historiens fustigent'. Ook het jongerencollectief Devoirs de Mémoires, eind 2004 opgericht door de Frans-Senegalese Leila Dixmier, voerde actie tegen het wetsartikel.
- 10 Dominique Moisi, 'Een volwassen natie erkent haar verleden', *NRC Handelsblad*, 13 december 2005.
- 11 In 2002-2003 telde Frankrijk inclusief de overzeese gebiedsdelen: 14.940.900 leerlingen en studenten, bestaande uit 6.529.000 leerlingen in primair onderwijs, 5.596.000 in secundair onderwijs en 2.209.000 in hoger onderwijs. Uiteraard studeren niet alle studenten geschiedenis. Zie Eurydice, *the information network on education in Europe*, 'France', www.eurydice.org/Eurybase/frameset_eurybase (9 maart 2006).
- 12 Dat gebeurde op 25 januari 2006. Zie Béatrice Gurrey en Jean-Baptiste de Montvalon, 'Colonisation: Chirac évite un débat au parlement', *Le Monde*, 27 januari 2006.
- 13 Het gaat om het verbod op de ontkenning van de holocaust (1990 'Lois Gayssot'); de gelijkstelling van de moord op de Armeniërs met genocide (2001); de erkenning van de slavenhandel als een misdaad tegen de menselijkheid (2001).
- 14 Aldus René Rémond. Hij trekt wel een grens bij de plicht tot herdenking van de holocaust omdat: 'le dessein criminel nazi a une portée universelle: c'est sur toute l'Europe que les Juifs ont été déportés'. René Rémond, *Quand l'État se mêle de l'histoire. Entretiens avec François Azouvi* (Paris 2006) 105.
- 15 Patrick Garcia, *Le bicentenaire de la révolution française: pratiques sociales d'une commémoration* (Paris 2000), vooral hoofdstuk 3 'François Mitterand chef de l'État, commémorateur et citoyen', 61-75.
- 16 Voor een heldere en nuchtere uiteenzetting over de postmoderne samenleving zie David Harvey, *The condition of postmodernity. An enquiry into the origins of cultural change* (Oxford 1990).
- 17 Peter Seixas ed., *Theorizing historical consciousness* (University of Toronto Press 2004); Arie Wilschut, Dick van Straaten en Marcel van Riessen, *Geschiedenisdidactiek. Handboek voor de vakdocent* (Bussum 2004); Jannet van Drie, *Learning about the past with new technologies. Fostering historical reasoning in computer-supported collaborative learning* (dissertatie Universiteit Utrecht 2005).
- 18 Reinhart Koselleck, "Erfahrungsraum" und "Erwartungshorizont" – zwei historische Kategorien', in idem, *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten* (Frankfurt am Main 1979) 349-375.
- 19 Seixas ed., 'Introduction', in idem, *Theorizing historical consciousness*, 3-20, 5.
- 20 Novick volgt hiermee de opvattingen van Gabrielle Spiegel. Zie haar artikel 'Memory and history: liturgical time and historical time', *History and Theory* 41 (2002) 149-162.
- 21 Seixas, 'Introduction', 15.

- 22 Chris Lorenz, 'Towards a theoretical framework for comparing historiographies: some preliminary considerations', in Seixas ed., *Theorizing historical consciousness*, 25-48, 31.
- 23 Idem, 31-32.
- 24 Zo wordt de onvruchtbaarheid van vrouwen in sommige culturen veroorzaakt door systematische ondervoeding als gevolg van hun lage sociale status. Zie Willy Jansen, 'De vele gezichten van genus. Een agenda voor onderzoek naar de culturele constructies van vrouwelijkheid en mannelijkheid', in Margret Brüggmann, ed., *Vrouwen in opspraak. Vrouwenstudies als cultuurkritiek* (Nijmegen 1987) 46-62; Donna Haraway, *Primate visions: gender, race, and nature in the world of modern science* (New York & London 1989).
- 25 Chris Lorenz, 'Geschiedenis en identiteit' in idem, *De constructie van het verleden. Een inleiding in de theorie van de geschiedenis* (Amsterdam 1987, 1e druk) 255-262, aldaar 258.
- 26 Jan van der Dussen, 'De tijd in perspectief. Zoeken naar een oriëntatie in de geschiedenis', in: Maria Grever en Harry Jansen eds., *De ongrijpbare tijd. Temporaliteit en de constructie van het verleden* (Hilversum 2001) 17-34.
- 27 Lorenz, 'Towards a theoretical framework', 38.
- 28 Idem, 39.
- 29 James V. Wertsch, 'Specific narratives and schematic narrative templates', in Seixas ed., *Theorizing historical consciousness*, 49-63, 50.
- 30 Paul Ricoeur, *Time and narrative I* (Chicago 1989) 66.
- 31 Wertsch, 'Specific narratives', 53-54.
- 32 Idem, 57.
- 33 Voor een soortgelijk voorbeeld van een Nederlands template zie Jos van der Lans, 'Eigenaardig Nederland', in: Joost Divendal ed., *Klein woordenboek van de Nederlandse identiteit* (Amsterdam 1998).
- 34 Jörn Rüsen, 'Historical consciousness: narrative structure, moral function, and ontogenetic development', in Seixas ed., *Theorizing historical consciousness*, 63-85, 66-67.
- 35 Idem, 68.
- 36 Getypte tekst toespraak van koning Albert I: Brussel. Archief Koninklijk Paleis. Verzameling toespraken van koning Albert I (*Roi Albert. Discours 1898-1933. – getypt. 4 vol., s.d.; Vol. II, p. 370-371*). Voor een parafrasering van dit citaat zie 'De Belgische onbekende soldaat', *NRC Handelsblad*, 11 november 1922: 'Laat ons niet vragen of deze soldaat burger, arbeider of boer geweest is, Vlaming of Waal. Wij zullen hem eeren, want hij personifieert de eigenschappen van ons ras. Hij is het zinnebeeld van onze nationale eenheid en waardigheid.' Ik dank Gustaaf Janssens en Martin Kraaijestein voor hun hulp bij het vinden van deze bronnen.
- 37 Jocelyn Létourneau and Sabrina Moisan, 'Young people's assimilation of a collective historical memory: a case study of Quebeckers of French-Canadian heritage', in Seixas ed., *Theorizing historical consciousness*, 109-128.
- 38 Peter Lee, 'Understanding history', in Seixas ed., *Theorizing historical consciousness*, 129-164, 139.
- 39 Christian Laville, 'Historical consciousness and historical education: what to expect from the first for the second', in Seixas ed., *Theorizing historical consciousness*, 165-182.
- 40 John Torpey, 'The pursuit of the past: a polemic perspective', in Seixas ed., *Theorizing historical consciousness*, 240-255, 241.
- 41 Idem, 251.
- 42 Voor een beschrijving van de lezingen en discussies zie Arie Wilschut ed., *Zinvol, leerbaar, haalbaar. Over geschiedenisonderwijs en de rol van de canon daarin* (Amsterdam 2005).
- 43 Jan de Vries ed., *Actief historisch denken. Opdrachten voor activerend geschiedenisonderwijs* (Boxmeer 2004); Harry Havekes ed., *Geschiedenis Doordacht* (Boxmeer 2005). De opdrachten in deze boeken zijn onder meer gebaseerd op David Leat and Adam Nichols, *Mysteries make you think* (Sheffield 1999); Peter Fisher and Ian Wilkinson, *Thinking Through History* (Cambridge 2002).
- 44 Maria Grever, 'Opvattingen en misvattingen over het geschiedenisonderwijs', in Pim den Boer en G.W. Muller ed., *Geschiedenis op school. Zes voordrachten over het geschiedenisonderwijs* (Amsterdam 1998) 27-48.

- 45 L.G. Dalhuisen, J.G. Toebes en D.H. Verhagen, *Geschiedenis op school* deel I (Groningen 1982) en deel II (Groningen 1983). Deze delen zijn een grondige bewerking en uitbreiding van L.G. Dalhuisen, P.A.M. Geurts en J.G. Toebes, *Geschiedenis op school in theorie en praktijk* (Groningen 1976), het eerste Nederlandstalige handboek voor de didactiek van het geschiedenisonderwijs op scholen van het voortgezet onderwijs. Na 1983 verschenen nog tal van andere didactische boeken. Bedoeld voor andere schooltypen zijn bijvoorbeeld: Fokko Dijkstra, *Didactiek van geschiedenis* (Leiden 1988); Cees van der Kooij, *Verleden, heden, toekomst: geschiedenis en maatschappelijke verhoudingen en didactiek. Basisboek* (Leiden 1986; vijfde herz. druk Groningen 2005). Een andere meer praktisch gerichte publicatie is afkomstig van de Werkgroep Implementatie Eindexamen Geschiedenis (Ronald Donk, Joke van der Leeuw, Ineke Veldhuis en Doky Verhagen), *Wat is geschiedenis?* (Baarn 2000).
- 46 Arie Wilschut, 'Historisch besef als onderwijsdoel', *Nieuwste Tijd* (december 2002); gebruik is gemaakt van de uitgebreide tekst op de website van het IVGD (www.ivgd.nl). Historisch redeneren is in het rapport De Rooy wel een integraal onderdeel van historisch besef: *Heden, verleden en toekomst. Advies van de commissie Historische en maatschappelijke beeldvorming* (Enschede 2001) 18.
- 47 Sam Wineburg, *Historical thinking and other unnatural acts* (Philadelphia 2001) 12 en 17.
- 48 Wilschut, Van Straaten en Van Riessen, *Geschiedenisdidactiek*, 18.
- 49 Idem, 22.
- 50 Idem, 29.
- 51 *Heden, verleden en toekomst*, 20; Instituut voor Geschiedenisdidactiek (IVGD), *Dit is geschiedenis. De toekomst van geschiedenis in de onderbouw van het voortgezet onderwijs* (Amsterdam 2004) 4. De aanleiding voor deze brochure zijn de nieuwe kerndoelen in de onderbouw van het voortgezet onderwijs.
- 52 J.S. Bruner, *The process of education* (Cambridge Mass. 1960).
- 53 Voor kritieken op het rapport De Rooy zie de website van de Vereniging van docenten Geschiedenis en staatsinrichting in Nederland www.vgnkleio.nl (8 maart 2006).
- 54 Wilschut, 'Historisch besef als onderwijsdoel', 7.
- 55 Christine Counsell, 'Historical knowledge and historical skills: a distracting dichotomy', in J. Arthur and R. Phillips eds., *Issues in history teaching* (London/New York 2000) 54-71.
- 56 Wilschut, Van Straaten en Van Riessen, *Geschiedenisdidactiek*, 49-50.
- 57 Van Drie, *Learning about the past*, 7.
- 58 Hayden White, *The content of the form: narrative discourse and historical representation* (Baltimore and London 1987); Wessel Krul, *Historicus tegen de tijd. Opstellen over leven en werk van J. Huizinga* (Groningen 1990); Frank Ankersmit, *De historische ervaring* (Groningen 1993).
- 59 Van Drie, *Learning about the past*, 9-17.
- 60 Het is overigens onbegrijpelijk dat Van Drie de onderzoeksgroepen niet gespecificeerd heeft naar sekse. We weten uit onderzoek dat meisjes en jongens anders werken in een leeromgeving. Zie Geert ten Dam e.a., *Sekseverschillen in het onderwijs: curriculum, didactiek en organisatie* (Groningen 1991); Joel Cooper and Kimberlee D. Weaver, *Gender and computers: understanding the digital divide* (Mahwah 2003); Paul Jungbluth, *De ongelijke basisschool: etniciteit, sociaal milieu, sekse, verborgen differentiatie, segregatie, onderwijskansen, en schooleffectiviteit* (Nijmegen 2003).
- 61 Zie voor de hoog gespannen verwachtingen ook Ed Jonker, 'Sotto voce. Identiteit, burgerschap en de nationale canon', *Tijdschrift voor geschiedenis* 120 (2006) 150-175.
- 62 Maria Grever en Kees Ribbens, 'De historische canon onder de loep', *Kleio* 45 (2004) nr. 7, 2-7. Voor een historisering van het begrip canon zie de bijdrage van Siep Stuurman in deze bundel.
- 63 Over de historische cultuur zie Kees Ribbens, *Een eigentijds verleden. Alledaagse historische cultuur in Nederland 1945-2000* (Hilversum 2002).

- 64 Zie voor de invloedrijke rol van afbakeningen in tijd en ruimte in de geschiedbeoefening Grever en Jansen ed., *De ongrijpbare tijd* en Maria Grever, *De encenering van de tijd* (Rotterdam 2001).
- 65 Wilschut, Van Straaten en Van Riessen, *Geschiedenisdidactiek*, 50.
- 66 Jan Bank en Piet de Rooy, 'Een canon van het Nederlandse verleden. Wat iedereen móet weten van de vaderlandse geschiedenis', *NRC Handelsblad* 30 oktober 2004.
- 67 Arie Wilschut, 'Canon of referentiekader? Wat iedereen zou moeten weten van onze geschiedenis', *Didactief* (november 2005) nr. 9, 2-4.
- 68 H.L. Wesseling, 'Wat iedereen moet weten van de wereldgeschiedenis', *NRC Handelsblad*, 28 mei 2005. Zie voor een andere benadering Siep Stuurman, 'Een wereldhistorisch perspectief', *Kleio* 46 (2005) nr. 4, 36-40.
- 69 *Verleden, heden en toekomst*, bijlage 2 vanaf p. 170. De hier bedoelde kenmerken zijn bedoeld voor Basisvorming-plus en de Tweede Fase (bovenbouw) van Havo en VWO.
- 70 Piet Blaas, 'Vormgeven aan de tijd. Over periodiseren', in Grever en Jansen ed., *De ongrijpbare tijd*, 35-48.
- 71 Grever, *De encenering van de tijd*, 11.
- 72 Koselleck, 'Darstellung, Ereignis und Struktur', in idem, *Vergangene Zukunft*, 144-151, m.n. 149 en Harry Jansen en Maria Grever, 'Inleiding', in Grever en Jansen ed., *De ongrijpbare tijd*, 7-16. Zie ook Robbert-Jan Adriaansen, Canon, tijdvakken en geschiedenisonderwijs (ongepubliceerd essay FHKW EUR 2006).
- 73 Jansen en Grever, 'Inleiding', 11.
- 74 Leo Dalhuisen en Jan van der Dussen, 'Wat moeten leerlingen weten en wie mogen dat bepalen? www.vgn.kleio.nl/d/react-de-rooy-dus-dalh.dOc (8 maart 2006).
- 75 Zoals bepleit in Piet van der Ploeg, Jan Dirk Imelman, Wilna Meijer en Henk Wagenaar, *De overheid als bovenmeester* (Baarn 1999).
- 76 Er is veel geschreven over criteria voor leerstofkeuzen in het geschiedenisonderwijs door vakdidactici. Voor een eerste oriëntatie in deze problematiek zie J.G. Toebes, 'Geschiedenisonderwijs in de moderne samenleving', in: Dalhuisen, Toebes en Verhagen, *Geschiedenis op school I*, 26-48.
- 77 Magne Angvik and Bodo von Borries ed., *Youth and History. A comparative European survey on historical consciousness and political attitudes among adolescents* vol. A (Hamburg 1997) 221 en 349-351; Maria Grever, "'Pivoting the Centre". Women's History: a Compulsory Examination Subject in all Dutch Secondary Schools in 1990 and 1991', *Gender and History* 3 (1991), 65-80.
- 78 CBS, *Allochtonen in Nederland* (Voorburg 2004) 17. Zie ook Gabriël van den Brink ed., *Culturele contrasten. Het verhaal van de migranten in Rotterdam* (Amsterdam 2006).
- 79 Willem Frijhoff, 'Pruiken of slaven?', *Spiegel Historial* 37 (2002) nr. 9, 371.
- 80 In opdracht van de WRR schrijven Kees Ribbens en ik een studie over de betekenis van nationale identiteit voor jongeren in relatie tot historisch besef. Na een theoretisch deel volgen de resultaten van een vergelijkend onderzoek naar leerlingen van 15-18 jaar die geschiedenisonderwijs volgen in Rotterdam, Londen en Arras (Lille). Een eerste studie naar de beleving van het geschiedenisonderwijs door jongeren is van de hand van Angvik and Von Borries ed., *Youth and History*.
- 81 Patrick Pouw, 'Zomerkamp voor rechtsextremisten' en 'Zomercursus nationalisme', *Algemeen Dagblad*, 27 juni 2006.
- 82 Meer onderzoek in deze richting is gewenst, juist om fragmentatie van geschiedenis-methoden en curricula te voorkomen.
- 83 Hannah Arendt, *Between past and future. Eight exercises in political thought* (New York 1977) 35 en 94. Over zingeving zie met name Ton Nijhuis, *Structuur en contingentie. Over de grenzen van het sociaal-wetenschappelijk verklaringsideaal in de Duitse geschiedschrijving* (Assen 1996) 79-86.
- 84 Zie ook Nico Maarsen, 'De verloren canon', *Kleio* 23 (1982) nr. 8, 7-10. Volgens hem kun je een canon niet 'maken'. Hij suggereert dat deze moet groeien als een bovenpersoonlijk proces.

- 85 Bijlage 1 van de VWS nota van staatssecretaris Clémence Ross, 'Raak de juiste snaar'. Voorlichtingsbeleid herdenking WO II in de periode 2006 tot en met 2010, 2 en 4. Cursivering MG. Zie ook Robin Gerrits, 'Kennisscholier van WO II te vrijblijvend', *de Volkskrant*, 27 februari 2006.
- 86 Idem, 243 en 257. Zie ook Nijhuis, *Structuur en contingentie*, 68 en Joke J. Hermsen, 'Hannah Arendt en Emmanuel Levinas. Over alteriteit en pluraliteit', in Antoon van den Braembussche en Maurice Weyembergh ed., *Hannah Arendt. Vita activa versus vita contemplativa* (Budel 2002), 123-136.
- 87 Commissie Ontwikkeling Nederlandse Canon, *Tussenrapportage* (2 februari 2006), www.canonvannederland.nl (8 maart 2006).
- 88 P.C.M. Blaas, 'Tussen twee herdenkingsjaren (1884-1933). Het beeld van Willem van Oranje in de wetenschappelijke geschiedschrijving rond 1900', in E.O.G. Haitsma Mulier en A.E.M. Janssen ed., *Willem van Oranje in de historie 1584-1984. Vier eeuwen beeldvorming en geschiedschrijving* (Utrecht 1984), 137-160; M.-A.D. Delen, M.J.M. Hageman, C.G. Weijers, 'De Prins is dood. Leve de dode Prins! De Oranje-herdenking van 1884', in Haitsma Mulier en Janssen ed., *Willem van Oranje*, 108-136; Albert van der Zeijden, *Katholieke identiteit en historisch bewustzijn. W.J.F. Nuyens (1823-1894) en zijn 'nationale' geschiedschrijving* (Hilversum 2002) 242-249.
- 89 Arendt, *Between past and future*, 258. Ik dank de leden van de Nijmeegse theorieclub voor hun commentaren op deze kwestie, in het bijzonder Veronica Vasterling.
- 90 Zie Karen Phalet ed., *Moslim in Nederland* (Den Haag 2004), een reeks rapporten van het Sociaal en Cultureel Planbureau.
- 91 'Nederland los van kerk en bijbel. Nog maar een derde van de Nederlanders rekent zich tot een kerkgenootschap', *Trouw* 21 oktober 2004. Samenvatting van het onderzoek van Hijme Stoffels in opdracht van het Nederlands Bijbelgenootschap, de NCRV, de Vrije Universiteit en *Trouw*.
- 92 Vgl. ook Wijnand Mijnhardt, 'De zinloosheid van een nationale canon', in Wilschut ed., *Zinvol, leerbaar, haalbaar*, 11-20, 12.
- 93 Pim den Boer en Willem Frijhoff ed., *Lieux de mémoire et identités nationales* (Amsterdam 1993); N.C.F. van Sas ed., *Waar de blanke top der duinen en andere vaderlandse herinneringen* (Amsterdam/Antwerpen 1995); Maria Grever, 'Visualisering en collectieve herinneringen. "Volendams meisje" als icoon van de nationale identiteit', *Tijdschrift voor geschiedenis* 117 (2004) 207-229.
- 94 Vgl. ook Maria Grever, 'Wat doen we met de canon?', in Wilschut ed., *Zinvol, leerbaar, haalbaar*, 21-30.
- 95 Willem Frijhoff, 'Identiteit en identiteitsbesef. De historicus en de spanning tussen verbeelding, benoeming en herkenning', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 107 (1992) 614-634, 633-634.

Van nationale canon naar wereldgeschiedenis

Siep Stuurman

De discussie over de historische canon is boeiend, maar het is niet altijd duidelijk waar hij precies over gaat. Nu eens lijkt het te gaan over historische kennis en inzicht, dan weer over een mengsel van nationalisme en nostalgie naar de tijd toen we allemaal nog wisten van watergeuzen, stadhouders en Jan Pieterszoon Coen. In het eerste geval is geschiedenis een vak met een cognitieve opdracht, in het tweede geval heeft het vooral een ideologische en moraliserende doelstelling. In de praktijk van het geschiedenisonderwijs gaan die twee perspectieven meestal vloeiend in elkaar over. Historisch inzicht (cognitief) en identiteitsvorming (ideologisch en ethisch) zijn twee resultaten van de kennismaking met geschiedenis. Daar is niets mis mee, maar er is ook nog niet zoveel mee gezegd. Wat voor historisch inzicht, wat voor beelden van identiteit en wat voor ethische noties historisch onderricht de leerlingen bijbrengt, hangt uiteraard af van het soort geschiedenis dat onderwezen wordt, maar ook van het culturele en ideologische klimaat waarin scholieren en studenten zich onderdelen van de geschiedenis eigen maken.

Het recente debat over een historische canon is gedomineerd door een neonationaal perspectief. Globalisering, Europese integratie en migratie hebben geleid tot een vaag gevoel van angst en bedreiging. Bij velen heeft de mening postgevat dat een beroep op de nationale identiteit het enige alternatief is voor anomie en desintegratie. In de discussie over het geschiedenisonderwijs leek het soms alsof een nationale canon het enige alternatief was voor een totale versplintering en vervaging van het historisch besef. De werkelijkheid is anders. Een nationale historische canon is niet de enige optie. Als we ons beperken tot de mogelijke geografische kaders, strijden drie opties om de voorrang: nationale geschiedenis, Europese geschiedenis, en wereldgeschiedenis. Daarnaast zou men ook nog kunnen kiezen voor lokale of regionale geschiedenis, of voor een thematische aanpak. De stelling die ik in dit artikel zal verdedigen is dat een wereldhistorische aanpak de beste kansen biedt voor het een levensvatbare historische 'canon' voor de eenentwintigste eeuw.¹ Zowel cognitief als ethisch past een wereldhistorisch perspectief bij het tijdperk waarin wij nu leven. Cognitief, omdat adequaat historisch inzicht niet meer mogelijk is zonder kennis van wereldwijde processen en interacties. Ethisch, omdat het tijdvak van de universele mensenrechten zich slecht verdraagt met een historisch perspectief dat

eenzijdig is gebaseerd op nationale of Europese identiteiten. Natuurlijk zijn nationale identiteiten historisch reëel en betekenisvol, en hetzelfde geldt voor Europese identiteiten (meervoud!). Maar een goed begrip van de ontwikkeling en de aard van naties en van Europa is niet mogelijk zonder ze in een wereld-historische context te plaatsen.

Een simpel voorbeeld kan verduidelijken wat ik bedoel. Wanneer we over de Nederlandse natie spreken, bedoelen we dan het grondgebied Nederland, of hebben we het over de Nederlanders? Het lijkt me duidelijk dat het tweede antwoord het juiste is. Zonder de Nederlanders met hun specifieke cultuur en herinneringen is er aan de delta van Rijn en Maas weinig 'Nederlands' te herkennen. Maar als we vervolgens de historische vraag stellen waar zich, zeg, rond 1850, Nederlanders bevonden, is het antwoord niet uitsluitend 'in Nederland.' Er waren toen ook Nederlanders in Indonesië, Suriname, de Antillen, Zuid-Afrika en op Deshima in Japan. Verder woonden kleinere groepen Nederlandse emigranten en kooplieden in alle werelddelen. De categorie 'Nederlanders' verwijst dus zowel naar een klein Europees territorium als naar een wereldomspannend netwerk. Wanneer we dezelfde vraag stellen over 'Chinezen' krijgen we eveneens een wereldomspannend netwerk, maar met een andere structuur en andere zwaartepunten. Als we dit gezichtspunt op 'Europa' en de 'Europeanen' toepassen, springt de *global connection* nog meer in het oog. Er is bijna geen grondgebied in de wereld waar in de negentiende eeuw geen Europeanen te vinden zijn. Ik kom nog terug op de visie op de wereldgeschiedenis die hieraan ten grondslag ligt.

Is een canon na de Verlichting nog mogelijk?

Voordat we verder ingaan op de wereldhistorische optie is het misschien goed iets over het veel gebruikte begrip canon te zeggen. Hoewel het gebruik van de term canon ter aanduiding van de maatgevende literaire teksten van een samenleving van het eind van de achttiende eeuw dateert, hadden de Grieken in derde en de tweede eeuw voor onze jaartelling er al een term voor: 'hoi enkrithentes', 'zij die zijn toegelaten'. De Romeinen drukten hetzelfde idee uit met de term *classicus*, hetgeen letterlijk betekende 'behorend tot de hoogste categorie van de burgers.'² De canon hield in dat een geleterd man (bij uitzondering een vrouw) de klassieken diende te kennen. Welke auteurs en teksten de status van klassieken hadden, stond in grote trekken vast. De kern van de canon waren de Griekse auteurs van Homerus en Hesiodes tot Plato, Aristoteles en de grote dichters en tragedieschrijvers. Later kwam daar een select gezelschap Hellenistische en Romeinse schrijvers bij.

Het feit dat teksten uit het verleden betekenis hebben in het heden is het uitgangspunt voor een canon, maar een canon is meer dan een lijstje auteurs en titels. De substantie van een canon wordt gevormd door de interpretaties, commentaren, toespelingen en discussies die om de gecanoniseerde teksten heen gesponnen worden. Een canon is niet statisch. De klassieke teksten worden steeds opnieuw gelezen en geïnterpreteerd zodat hun betekenis, binnen zekere

grenzen, in de loop der tijd verandert. Ook kan het gebeuren dat de onderlinge hiërarchie van de gecanoniseerde teksten verandert, en kunnen er auteurs en boeken worden toegevoegd, terwijl andere teksten langzaam kunnen worden vergeten. Dat neemt echter niet weg dat een canon berust op de notie van een gezaghebbende traditie.

Nu is het gezag van de traditie een premodern idee. In de Europese geschiedenis heeft de Verlichting 'gezag' en 'traditie' onherroepelijk van elkaar losgekoppeld. Op intellectueel gezag kan sedertdien nog slechts bogen wat rationeel en overtuigend beargumenteerd kan worden. Een traditie kan houdbaar en overtuigend zijn, maar niet omdat het de traditie is. *De Verlichting produceerde een intellectuele cultuur waarin de status van een canon per definitie betwistbaar is.* Men kon natuurlijk proberen de Verlichting zelf te presenteren als een nieuwe canon. De grote *Encyclopédie* van Diderot en D'Alembert, waarvan het eerste deel in 1751 verscheen, was een poging tot codificatie van de nieuwe kennis die de 'mensheid' zich sedert het midden van de zeventiende eeuw eigen had gemaakt. Maar een halve eeuw later was een groot deel van de *Encyclopédie* al weer verouderd. Het onderzoeksprogramma van de Verlichting maakte kennis tot een dynamisch begrip. Kennis had nog altijd een groot prestige, maar iedere vorm van menselijk weten werd 'voorlopig' in een intellectuele cultuur die het kritische onderzoek als norm geaccepteerd had. De Verlichting geloofde in zichzelf, maar achttiende-eeuwse auteurs waren zich goed bewust van de grenzen en de vergankelijkheid van de nieuwe gecanoniseerde wijsheid: 'Viellicht heisen unsre Zeiten noch einmal die finstern', schreef de Duitse geleerde Lichtenberg spottend in 1772.³

De status van 'klassieken' bleef hoog, maar het werd moeilijker teksten eeuwigheidswaarde toe te kennen. Het is geen toeval dat de eerste fase van de Verlichting samenviel met de 'querelle des anciens et des modernes' in Frankrijk (late zeventiende eeuw) en de 'battle of the books' in Engeland (vroeg achttiende eeuw).⁴ In beide gevallen stelden de 'modernen' dat de Europese wetenschap en literatuur een niveau hadden bereikt dat de klassieke oudheid overtrof. Met andere woorden, Europa kon nu bogen op een eigen canon, die de canon van de Grieks-Romeinse klassieken in de schaduw stelde. In de praktijk waren de resultaten gemengd: de natuurwetenschappelijke kennis van de oudheid verdween grotendeels uit wetenschap en onderwijs, terwijl in de kunst en de literatuur een soort gewapende vrede tot stand kwam. Homerius en Vergilius bleven belangrijk maar zij moesten Shakespeare, Racine en andere 'moderne' auteurs naast zich dulden. Het resultaat was een intellectuele cultuur waarin verschillende soorten 'klassieken' en 'tradities' nog altijd een groot prestige hadden, maar waarin het harde filosofische fundament van een 'canon' was vernietigd.

In het tijdperk dat uit de Verlichting is voortgekomen, en waarin wij nog steeds leven, heeft de canon onvermijdelijk het karakter gekregen van een *conventie* die in beginsel open staat voor kritiek. Een canon is niet langer een onbetwistbaar fundament, maar veeleer een voorlopig resultaat, de uitkomst van conflicten en compromissen. In de hedendaagse discussies over de canon is dat

goed te merken. In Amerika worden de polemieken over de canon aangeduid als de *culture wars*. De verdedigers van de traditionele canon roepen het beeld op van een belegerde veste, bestormd door feministen, postmoderne cultuurrelativisten en andere ‘moderne barbaren’. De critici portretteren op hun beurt de canon als een verouderd wereldbeeld dat in stand wordt gehouden door de beruchte DWEM’s (acroniem voor ‘Dead White European Males’). In Europa is het niet anders. Alle partijen in het debat zijn het er *de facto* over eens dat de canon een intellectuele constructie is, en dat politieke factoren en machtsverhoudingen een rol spelen in processen van canonisering en decanonisering. Dat laatste blijkt misschien nog het duidelijkst uit de poging van sommige groepen om ‘hun’ canon van overheidswege te laten sanctioneren.

Kan er onder deze omstandigheden nog wel een canon bestaan? In het recente canon-debat in Nederland hebben nogal wat voorstanders van een nieuwe nationale canon de indruk gewekt dat het hen te doen is om een lijstje weetjes, of een verplichte literatuurlijst. Een echte vitale canon is echter zowel meer als minder dan dat. De christelijke canon is een goed voorbeeld: de kern ervan was de Bijbel, een tekst die zijn enorme kracht ontleende aan de traditie van commentaren, uitleg en morele lessen die er omheen gewoven waren, en die door iedere generatie weer opgepakt, opnieuw geïnterpreteerd en dus ook veranderd werd. Zonder kennis van de Bijbel kon iemand de codes van een christelijke samenleving niet begrijpen. Wie de Schrift niet kende was een intellectuele en morele analfabeet. De commentaren en polemieken die er van generatie op generatie omheen gesponnen werden, bevestigden de centrale positie van de

Nederlandse versie van de christelijke canon: de Statenbijbel in een editie uit 1729.
Jezuïetencollectie, Universiteitsbibliotheek Maastricht

Foto: Franco Gori/Hans van Dijk

Bijbelse tekst, zelfs in de gevallen waarin ze de waarheid van de christelijke openbaring in twijfel trokken. Net zo was het met de canon van de klassieke oudheid. De kern ervan was niet een lijst van belangrijke gebeurtenissen en auteurs, maar de overtuiging dat de erfenis van de oudheid een onmisbaar onderdeel van onze cultuur was. Neem die overtuiging weg, en wat overblijft is een lege huls van weetjes.

Nu zal niemand ontkennen dat onderdelen van de christelijke en de antieke canon nog altijd van betekenis zijn. Maar in onze hedendaagse cultuur zijn ze vermengd geraakt met onderdelen van de moderne Europese cultuur, en met fragmenten van de intellectuele cultuur van andere werelddelen. Bovendien zijn we ons meer bewust geworden van de heterogeniteit van de oude canons. Het overgrote deel van de Bijbel bestaat bijvoorbeeld uit joodse religieuze teksten, en het is niet meer overtuigend om het Oude Testament (de christelijke naam voor deze verzameling joodse boeken) te interpreteren als een verzameling anticipaties en allegorische aankondigingen van de komst van Christus. Het wegvallen van een christelijk leergezag en de groei van de onkerkelijkheid hebben de Bijbel gemaakt tot een open verzameling cultureel materiaal waarmee eenieder naar eigen goeddunken kan werken, of niet kan werken.

De pluraliteit en meerduidigheid van teksten is voor ons bijna een tweede natuur geworden. Dat maakt het moeilijk een canon te ontwerpen die door iedereen als waardevol en bindend wordt ervaren. Tegenover een docent Nederlands die meent dat er een vaste lijst boeken is die iedere leerling gelezen moet hebben, staat altijd een andere docent die vindt dat leerlingen zich juist de competentie eigen moeten maken zelf te kiezen uit een breed aanbod. Vrijwel iedereen accepteert dat het onderwijs in de geschiedenis een leerplan moet hebben, maar over de inhoud en de mate van keuzevrijheid lopen de meningen ver uiteen. Het wordt vaak betreurd dat het zo moeilijk is over dit soort kwesties overeenstemming te bereiken. *Wat men zich minder vaak realiseert is dat deze moeilijkheid een onvermijdelijk gevolg is van het type intellectuele en morele cultuur waarin wij leven.* De Verlichting heeft de vaste interpretatiekaders van het christendom en de klassieke oudheid vernietigd. Wat er voor in de plaats is gekomen, is geen nieuw vast kader, maar een gefragmenteerd intellectueel landschap. De fragmentatie van onze cultuur is geen uitvinding van boosaardige postmodernisten, maar een rechtstreeks gevolg van de Verlichting. In deze situatie kan men natuurlijk nog altijd keuzes maken voor een bepaald leerplan of een verplichte boekenlijst. Maar zulke keuzes zijn altijd contingent en voorlopig. Bovendien verschijnen ze in onze post-Verlichtingscultuur veel nadrukkelijker als keuzes, met alle politieke en morele problemen van dien.

Onder deze omstandigheden lijkt het me verstandig de term 'canon' niet meer te gebruiken. Hij wekt verwachtingen die niet ingelost kunnen worden en hij suggereert een zekerheid die er niet meer is, en die ook niet zal terugkeren. Als ik in dit artikel een wereldhistorisch perspectief voor het geschiedenisonderwijs aanbeveel, pleit ik dus niet voor een nieuwe canon. Ik presenteer slechts een aantal overwegingen over de stand van het historisch onderzoek,

de behoefte aan historische kennis en inzicht bij de generaties die opgroeien in het begin van de eenentwintigste eeuw, en de praktische mogelijkheden om geschiedenis te onderwijzen met de middelen die ons thans ter beschikking staan. Aan het slot van dit stuk zal ik nog iets zeggen over twee groepen mensen die bij alle discussies over de inhoud van het vak geschiedenis wel eens vergeeten worden, te weten de leraren en de leerlingen.

Waarom een wereldhistorisch perspectief wenselijk is

Waarom dient geschiedenisonderwijs eigenlijk? Historische kennis heeft een unieke status. Het is geen kennis over de wereld zoals zij is, maar over wat mensen in het verleden gedaan en gedacht hebben. Kennis over het verleden is dus niet direct instrumenteel waardevol, zoals bijvoorbeeld talenkennis, geografische kennis of natuurwetenschappelijke kennis. Het object 'verleden' is immers niet voorhanden zodat kennis erover geen directe gebruikswaarde heeft. Waarom is historische kennis dan toch zinvol en noodzakelijk? Wat bedoelen we wanneer we zeggen dat het heilzaam is de opgroeiende generaties historisch inzicht bij te brengen? Ik denk dat daar vier goede redenen voor zijn. Historische kennis en inzicht zijn nodig:

- 1 Om de culturele codes van de moderne wereld, die zichzelf definieert in termen van 'herinnering' en 'geschiedenis', te leren begrijpen, en er zinnig commentaar op te kunnen geven.
- 2 Om inzicht te verkrijgen in oorzaken en gevolgen van continuïteit en verandering in de ontwikkeling van menselijke samenlevingen.
- 3 Om te onderkennen welke rol historische kennis, historische voorbeelden en historische redeneringen spelen in maatschappelijke en politieke oordelen.
- 4 Om te begrijpen dat vroegere samenlevingen en culturen in meerdere opzichten wezenlijk 'anders' waren dan onze eigen cultuur (hierin is de geschiedenis verwant aan de antropologie).

Historische inzicht heeft dus betrekking op het verleden, maar functioneert in het heden. Geschiedenis is altijd de geschiedenis van een collectiviteit die in het heden leeft. De maatschappelijke (economische, politieke, culturele) kaders waarin die collectiviteit zich beweegt, waarin zij 'haar weg moet vinden', zijn bepalend voor de historische kennis waaraan zij behoefte heeft.

Sedert de negentiende eeuw vormde de nationale canon de kern van het geschiedenisonderwijs. Het was het verhaal van het ontstaan en de ontwikkeling van de nationale gemeenschap en de nationale staat. In de regel werd de natie zo ver mogelijk in het verleden teruggeprojecteerd, hetgeen gemakkelijk tot anachronistische constructies leidde ('Nederland in de Romeinse Tijd', Galliërs als 'oer-Fransen', etc.). Daarnaast omvatte de nationale canon, in de vorm van een tamelijk losstaand zijluik, de koloniale geschiedenis (Wat 'we' in 'de West' en 'de Oost' tot stand brachten). Kennis van de 'algemene' geschiedenis diende hoofdzakelijk tot beter begrip van de internationale omgeving van de eigen natie. In het Nederlandse geval was de 'algemene' geschiedenis in de eerste

plaats de geschiedenis van de omringende Europese landen. Na 1945 kregen de Verenigde Staten en de Sovjetunie een prominenter plaats, gezien de groei van hun macht in de wereldpolitiek.

Tot aan de wereldoorlogen was de nationale canon een tamelijk adequate aanpak. De soevereine natie was de basiseenheid van de politiek. Historische kennis maakte het de leerlingen mogelijk de culturele codes van de natie te begrijpen, inzicht te verkrijgen in het ontstaan en de ontwikkeling van de natie, en in de positie van de eigen natie in het internationale veld. Daarenboven had het onderwijs in de geschiedenis het expliciete doel de vaderlandsliefde te stimuleren. De canon was niet slechts nationaal, hij was ook nationalistisch.

In de tweede helft van de twintigste eeuw stuitte dit type nationale canon op zijn grenzen. De wereldoorlogen hadden het type nationalisme dat eraan ten grondslag lag in diskrediet gebracht. De dekolonisatie leidde er vervolgens toe dat de koloniale geschiedenis haar vanzelfsprekende positieve inkleuring verloor. Voorts werden de Europese naties, ook het voorheen neutrale Nederland, onderdeel van grotere internationale verbanden, zoals de Verenigde Naties, de NAVO en de Europese Gemeenschap. Het nationalisme werd van zijn harde kanten ontdaan, en als morele en politieke leiddraad werd het vervangen door de ideologie van de mensenrechten, institutioneel belichaamd door de Verenigde Naties. De politici en intellectuelen van de late jaren 1940 keken terug op Auschwitz en een eeuw van oorlogen tussen natie-staten, en ze anticipeerden op de dekolonisatie. De *Universal Declaration of Human Rights*, aangenomen door de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties in 1948, symboliseert de wending in het intellectuele en morele perspectief. Terwijl de *Déclaration des droits de l'homme et du citoyen*, aangenomen door de Franse nationale vergadering in 1789, de mensenrechten in een nationaal kader plaatste, is het kader van de *Universal Declaration* universeel en 'global'. Artikel 2, het 'gelijkheidsartikel', stelt dat de rechten die in de verklaring zijn vastgelegd aan iedereen toekomen, 'without distinction of any kind, such as race, colour, sex, language, religion, political or other opinion, national or social origin, property, birth or other status.' Ook konden mensen geen rechten worden ontzegd op grond van de koloniale of trustgebied-status van hun land.⁵ Dat het racisme geen acceptabele wereldbeschouwing meer was, werd ook nog eens vastgelegd in de twee 'statements on race' (1950, 1951) van de UNESCO, de nieuwe wereldorganisatie op het terrein van onderwijs, wetenschap en cultuur.⁶ In deze jaren hebben ook historici gepleit voor een mensheidsgeschiedenis die afscheid zou nemen van de nationale en nationalistische perspectieven die de historische wetenschap en het geschiedenisonderwijs sedert de negentiende eeuw domineerden.⁷

Voor Europa spelen nog twee andere ontwikkelingen een rol. In de eerste plaats de hierboven al aangestipte Europese integratie die zowel economisch als ideologisch een breuk markeerde met het harde nationalisme van het tijdvak van de wereldoorlogen. De naties bleven belangrijk en de huidige Europese Unie is nog altijd een samenwerkingsverband van nationale staten, maar het nationa-

Eleanor Roosevelt aanschouwt in november 1949 de Universele verklaring van de rechten van de mens in het VN-hoofdkwartier.

UN Photo # UN 23783

lisme als wereldbeschouwing kwam niet ongeschonden uit de wereldoorlogen tevoorschijn. Het leefde voort in afgezwakte vorm, als een 'soft identity' temidden van andere identiteiten: 'home sweet home' blijft bestaan, maar 'right or wrong, my country' was na de verschrikkingen van de Europese oorlogen geen acceptabele leuze meer. Een tweede nieuwe ontwikkeling, die vooral West-Europa betreft, is de omkering van de richting van de grote migratiestromen. Tot aan de Tweede Wereldoorlog was Europa vooral een emigratie-continent. Tussen 1846 en 1920 vestigden meer dan 45 miljoen Europeanen zich 'overzee', daarna ging de emigratie in minder massale vormen verder.⁸ Na 1950 kwamen twee migratiestromen in tegengestelde richting op gang. De dekolonisatie leidde tot een immigratie van voormalige kolonials, maar ook van andere bevolkingsgroepen uit de postkoloniale staten. In de tweede plaats hield de bevolkingsgroei in West-Europa geen gelijke tred met de snel expanderende arbeidsmarkt in de jaren 1960 en 1970. De oplossing was de import van arbeiders uit de landen rond de Middellandse Zee. Deze migratie was aanvankelijk als 'tijdelijk' bedoeld, maar de verwachte terugkeer van de 'gastarbeiders' naar hun landen van herkomst bleef uit. In plaats daarvan kwamen gezinshereniging en een tweede generatie. Een van de resultaten was de vorming van een moslimgemeenschap in een aantal Europese landen.

Tegen de achtergrond van de hierboven aangeduide naoorlogse ontwikkelingen en de nieuwe wetenschappelijke en morele perspectieven van het tijdvak van de universele mensenrechten verschijnt de traditionele historische canon van

Emigranten verlaten het negentiende-eeuwse Europa.
'The last of England' van Ford Madox Brown (ca. 1855)
© Birmingham Museums & Art Gallery

de nationale staat als een anachronisme. Ook was het niet langer overtuigend de 'algemene geschiedenis' op te vatten als de geschiedenis van de 'omgeving' van de eigen natie. De logische consequentie zou een historische canon van de 'menschheidsgeschiedenis' zijn geweest. Maar die stap werd niet gezet. In plaats daarvan hield iedere nationale staat vast aan het eigen nationale curriculum. Men handhaafde de oude tweedeling in nationale ('vaderlandse') en 'algemene' geschiedenis, en voegde daar naar behoefte nieuwe thema's aan toe. Zelfs cursussen die onder het etiket wereldgeschiedenis werden aangeboden behandelden meestal de Europese geschiedenis plus enkele lessen over 'andere delen' van de wereld.⁹ Het is deze ad hoc amendering van de nationale canon die heeft geleid tot de huidige toestand. De onduidelijkheid over het wat en het waartoe van het geschiedenisonderwijs kan niet op de rekening van vaardigheden-freaks en onderwijsbureaucraten worden geschreven (ook al hebben die er het hunne aan bijgedragen). Dat zou al te gemakkelijk zijn. De echte oorzaak van de huidige problemen is het vasthouden aan een verouderde indeling en inhoud van de historische kennis in een veranderde wereld.

In welke maatschappelijke kaders leven de huidige Nederlanders? In welke omgeving moeten zij, onder andere met behulp van historische kennis en inzicht, hun weg vinden? We kunnen de notie van het burgerschap gebruiken om de situatie te verhelderen. Thans, aan het begin van de eenentwintigste eeuw, zijn de Nederlanders burgers van drie werelden:

- 1 Zij zijn burgers van de staat Nederland en daarmee leden van de nationale gemeenschap die 'Nederland' heet.
- 2 Zij zijn burgers van de Europese Unie (in politieke en juridische zin), en ze zijn leden van de culturele gemeenschap 'Europa' (die niet met de Europese Unie samenvalt).
- 3 Ze zijn wereldburgers. De wereld ontwikkelt zich in toenemende mate tot een 'global community', en dat heeft zijn weerslag op het zelfbeeld en de geografische en culturele oriëntatie van de Nederlanders. Wat elders in de wereld besproken, gedacht, gedaan en besloten wordt, is in toenemende mate van betekenis voor de mensen die in Nederland wonen. Het internationale Engels (ook wel 'Globish' genoemd) fungeert als nieuwe lingua franca, en Nederlanders nemen, veel meer dan vroeger, kennis van cultuur en politiek in andere werelddelen (een korte blik op de media, of bijvoorbeeld op vertaalde literatuur, laat dat al zien).

Het drievoudige burgerschap van de hedendaagse Nederlanders is op zichzelf al voldoende aanleiding een nieuw type geschiedenisonderwijs te bepleiten. De komst van migranten is een tweede aanleiding, maar wereldgeschiedenis is niet hetzelfde als aanvulling van de nationale canon met informatie over de geschiedenis van de migratie, of de toevoeging van brokstukken Marokkaanse en Turkse geschiedenis. De Nederlandse natie is in de afgelopen decennia door twee parallelle processen 'poreuzer' geworden: in de eerste plaats doordat de autochtone Nederlanders onderhevig zijn aan een proces van 'de-nationalisering', en in de tweede plaats door de immigratie. Dat leidt in delen van de samenleving tot neo-nationalistische reacties. De pleidooien voor een nieuwe nationale historische canon maken deel uit van dit vreesachtige en naar binnen gerichte neo-nationalisme. De optie wereldgeschiedenis vertegenwoordigt een andere, meer open en positieve reactie op dezelfde situatie.

Het geschiedenisonderwijs moet leerlingen helpen zich te oriënteren in een wereld waarin de homogene nationale gemeenschap waarop de neo-nationalisten zich beroepen, feitelijk niet meer bestaat. Sterker nog: een te eenzijdig nationale canon maakt een goed begrip van de rol van het nationalisme in de moderne geschiedenis alleen maar moeilijker. Niet door de natie zonder meer in het centrum van het verhaal te plaatsen, maar door de interactie tussen nationale en globale kaders, en tussen politieke en andere (ecologische, economische, intellectuele, religieuze) processen in beeld te brengen, wordt een goed historisch begrip van onze globaliserende wereld mogelijk. Ook de vervanging van het nationale door een Europees perspectief is niet afdoende. Zonder kennis van en inzicht in de historische dimensie van 'global connections' beantwoordt een historische canon voor de eenentwintigste eeuw niet aan haar doel.

De doodlopende weg van het encyclopedisch overzicht

Het meest gehoorde bezwaar tegen een wereldhistorisch perspectief voor het geschiedenisonderwijs is dat de wereldgeschiedenis te omvangrijk is. Er is gewoon 'teveel' wereldgeschiedenis. Enige reflectie leert echter dat dit 'teveel' niet

uitsluitend een probleem van de wereldgeschiedenis is. *Van geschiedenis is er feitelijk altijd 'teveel'*. De geschiedenis omvat immers potentieel alles wat door mensen gedaan, gemaakt en gezegd is. Zelfs wanneer men zich beperkt tot een kleine geografische ruimte is dat al veel teveel voor welk onderwijsprogramma dan ook. Een nationale canon heeft net zo goed met dat probleem te kampen als een wereldhistorische canon. In de praktijk is de nationale canon dan ook nooit een encyclopedisch overzicht van de nationale geschiedenis geweest. Hij bestond altijd uit een selectie van 'belangrijke' gebeurtenissen, personen en denkbeelden. In hun voorstel voor een canon van de Nederlandse geschiedenis (*NRC-Handelsblad*, 30-31 oktober 2004) gaan Jan Bank, emeritus hoogleraar Vaderlandse Geschiedenis aan de Leidse Universiteit en Piet de Rooy, hoogleraar Nederlandse Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam, niet anders te werk. Zij hanteren drie criteria: 'Hoe heeft het huidige Nederland zich gevormd? Welk politiek-bestuurlijk systeem was in dit gebied overheersend? Welke ontwikkelingen hebben de Nederlandse samenleving sterk beïnvloed?' Dat levert een canon op waarvan de politieke geschiedenis de kern vormt, terwijl economische en culturele ontwikkelingen daar tamelijk eclectisch aan worden gekoppeld. Daar is niets op tegen, maar de pretentie dat dit een 'overzicht' van de Nederlandse geschiedenis is, valt niet staande te houden. Een nationale canon bestaat bij de gratie van een zekere consensus over wat 'belangrijk' was en is voor de natie en wat niet. Die consensus komt in de regel voort uit de dominante nationale mythen.

In dit perspectief stelt het probleem van een wereldhistorisch perspectief zich anders. De vraag is welke gebeurtenissen, samenhangen en ontwikkelingen we uit de enorme massa van potentiële 'feiten' moeten selecteren om tot een handzaam en enigszins overzichtelijk onderwijsprogramma te komen dat inzicht in wereldhistorische verbanden biedt. *Het probleem van een wereldhistorische canon is dus niet het 'teveel', maar het vooralsnog ontbreken van een consensus over de selectiecriteria.* Het encyclopedische overzicht van 'alle' civilisaties (à la Arnold Toynbee) is een poging het selectieprobleem te omgaan door middel van een volstrekt onhaalbare pretentie van volledigheid. Zowel cognitief als moreel is dat een doodlopende weg. Cognitief, omdat het volstrekt voorbij gaat aan de vraag wat voor soort historische kennis we nodig hebben om inzicht in wereldhistorische samenhangen te verkrijgen. Moreel, omdat de pretentie van volledigheid slechts leidt tot een evenwichtigheidsethiek: krijgt ieder continent wel evenveel aandacht? Komen de Tasmaniërs er wel in voor? Is het overzicht nog te Eurocentrisch? Of geeft het juist te weinig aandacht aan de historische rol van de Europese civilisatie? Een oeverloos moreel afturven van volkeren, culturen en continenten, zonder helder perspectief of doel.

Het overzichtsdogma staat haaks op de wetenschappelijke methode, ook in de humaniora. In de wetenschap is het gebruikelijk om te beginnen met problemen en samenhangen en vervolgens na te gaan welke feiten men nodig heeft om daar inzicht in te verkrijgen. In de humaniora omvatten de centrale problemen en samenhangen altijd waarden en morele perspectieven. Daarin verschillen ze van de natuurwetenschappen. Dat wil echter niet zeggen dat het verzamelen van een zo volledig mogelijk overzicht van 'alle' feiten en ideeën

een goede methode voor geesteswetenschappelijk onderzoek oplevert. In de wetenschappelijke praktijk gaan onderzoekers in de humaniora ook niet op die manier te werk. Ook de auteurs van handboeken en 'overzichtswerken' gebruiken theoretische kaders en vraagstellingen om te bepalen wat belangrijk is en wat niet. Juist de heldere, in het onderwijs bruikbare, handboeken zijn geschreven met een duidelijk perspectief voor ogen.

Van 'World History' naar 'Global History'

In een terugblik op de ontwikkeling van het wereldhistorisch onderzoek schreef de Amerikaanse historicus Michael Adas in 1990 dat onderzoekers er veel minder dan voorheen naar streefden een omvattend overzicht of een 'totale chronologie' van de ontwikkeling van de mensheid te geven. Het nieuwe onderzoek was overwegend thematisch en comparatief.¹⁰ Het afscheid van de encyclopedische pretentie werd feitelijk al aangekondigd in het meest succesvolle wereldhistorische overzichtswerk van na de Tweede Wereldoorlog. Ik bedoel natuurlijk William McNeills *The Rise of the West: A History of the Human Community*, waarvan de eerste druk verscheen in 1963. McNeills boek laat zich lezen als een klassiek overzichtswerk waarin alle belangrijke civilisaties van de geschiedenis van de mensheid de revue passeren. Maar de problematiek die het boek zijn spanning geeft, is de stelling dat de dynamiek van de wereldgeschiedenis wordt aangedreven door conflicten en culturele diffusies op de grensvlakken tussen civilisaties. 'The Rise of the West', schrijft McNeill in zijn terugblik vijftientig jaar na de publicatie, 'is built on the notion that the principal factor promoting historically significant social change is contact with strangers possessing new and unfamiliar skills.'¹¹ Ook bestaat er een spanning tussen het klassieke Eurocentrische perspectief van de titel van het boek, *The Rise of the West*, en McNeills inzet om een geschiedenis van de gehele *Human Community* te schrijven. In zijn terugblik stelt McNeill dat hij, als hij het boek nu zou herschrijven, veel meer nadruk zou leggen op de centrale rol van China in de periode van 1000 tot 1500. Gedurende die vijf eeuwen overtrof China alle andere civilisaties in politieke organisatie, economische groei en technische vaardigheden. Pas in de eeuwen na 1500 nam Europa die rol over.¹² Ook verklaarde McNeill dat hij het begrip civilisatie nog te veel als een afgeronde, cultureel homogene eenheid had gebruikt, terwijl hij nu meer nadruk zou leggen op 'the ecumenical process' waarin de elementen die civilisaties met elkaar delen een grotere rol spelen.¹³

Een andere hedendaagse wereldhistoricus, Bruce Mazlish, gaat nog een stap verder. Volgens hem maakt de globalisering van de wereld, een proces dat in onze tijd een enorme versnelling doormaakt, een nieuw type geschiedenis mogelijk dat hij *global history* noemt. De traditionele *world history*, stelt Mazlish, was in de eerste plaats het verhaal van opkomst, bloei en ondergang van de grote civilisaties. William McNeill brak het model open door 'transcivilizational encounters' als dynamiserende factor op te voeren, zodat de interacties tussen civilisaties een grotere rol gingen spelen. Mazlish pleit er voor het civilisatie-

perspectief geheel los te laten, en het te vervangen door een andere thematiek. *Global history*, stelt hij, richt zich vooral op de geschiedenis van globalisering, van processen die wereldwijde verbindingen tot stand brengen. Bovendien kunnen veel 'lokale' historische ontwikkelingen het beste in een wereldhistorische context onderzocht worden.¹⁴

Nu zou men kunnen denken dat deze aanpak alleen werkt voor de laatste vijfhonderd jaar, de periode waarin de Europese kolonisatie van Amerika interacties tot stand bracht tussen Eurazië en Afrika aan de ene kant en Amerika aan de andere kant. Dat lijkt inderdaad het uitgangspunt te zijn van Jürgen Osterhammel en Niels Petersson. In *Globalization: A Short History*, behandelen zij de gehele geschiedenis van de mensheid tot 1750 als een soort prehistorie van de globalisering. 'Throughout earlier periods of history,' stellen ze, 'there were repeated attempts at globalization that always broke off at some point. Therefore, we can view these events as the prehistory of globalization.'¹⁵ Daar zit zeker veel in, maar het is toch niet het hele verhaal. Het gaat me hier niet om het feit dat de migraties van Polynesiërs en Vikingen al eerder verbindingen tussen Oceanië, Eurazië en Amerika tot stand brachten. Die migraties hadden niet de verregaande consequenties die de Europese expansie van na 1492 heeft gehad. Toch is het niet juist om globaliseringsprocessen tot het post-Columbus tijdvak te beperken. Boeken als Jerry Bentley's *Old World Encounters* en Janet Abu-Lughods *Before European Hegemony* laten zien dat er als sinds de Oudheid globaliserende interacties bestonden in de ruimte gevormd door Eurazië en Afrika, met de Middellandse Zee, de Indische Oceaan en de Zuid-Chinese Zee als maritieme communicatie-aders en de zijderoute en de grote Afrikaanse karavaan-routes als continentale hoofdwegen.¹⁶ Ook voor het tijdperk vanaf circa 1300 kunnen globaliseringstrends in de Euraziatisch-Afrikaanse ruimte worden geïdentificeerd, waarbij Europa slechts een van de actoren vertegenwoordigde.¹⁷ Verschillende historici hebben intussen een nieuw type *global history* ontworpen door niet de grote continentale landmassa's maar de oceanen als primaire eenheid van analyse te nemen.¹⁸

Zoals ik hierboven al vermeldde, meent William McNeill dat China in de periode 1000-1500 de machtigste en meest 'centrale' civilisatie in de oude wereld was. Processen van globalisering in dat tijdvak van de Euraziatisch-Afrikaanse geschiedenis laten zich het beste beschrijven en verklaren door de dynamiserende en 'verstorende' rol van China als uitgangspunt te nemen. Pas in de eeuwen na 1500 neemt Europa de rol van de 'centrale dynamo' over. Het blijft staan dat de Eurocentrische globalisering in de eeuwen na 1500 geografisch omvattender en, op den duur, intensiever was. Maar daar staat tegenover dat een wereldhistorisch perspectief met een focus op interacties en globaliseringsprocessen ook mogelijk en nodig is voor de periode vanaf het ontstaan van de eerste civilisaties in het Middellandse Zee-gebied, West-Azië, India en China.¹⁹ In zijn recente poging een niet-Eurocentrische wereldgeschiedenis te schrijven hanteert Clive Ponting de contacten tussen civilisaties en de processen van transcontinentale culturele transmissie als hoofdlijnen vanaf het ontstaan van de eerste beschavingen na de agrarische revolutie omstreeks 5000 voor

het begin van onze jaartelling.²⁰ In een nog langer tijdsperspectief heeft Jared Diamond beargumenteerd dat processen van cultuurdifusie op continentale schaal beslissend waren voor ontstaan en effectiviteit van de technische en organisatorische innovaties die de vorming van de vroegste civilisaties mogelijk maakten.²¹ Daarnaast is een wereldhistorische comparatieve aanpak natuurlijk voor iedere historische periode mogelijk. Zo heeft men vastgesteld dat het verschijnen van de stadstaat in verschillende tijdvakken aangetroffen wordt in het Middellandse Zee-gebied, in Europa, Azië en Afrika, en eveneens in Midden-Amerika.²² Ook is het mogelijke een comparatieve wereldgeschiedenis van ecologische rampen te schrijven.²³

Het nieuwe type wereldgeschiedenis maakt het mogelijk lokale ontwikkelingen te zien als onderdeel van, of in hun interactie met, grotere, globale processen. Omgekeerd kan de bestudering van kleinschalige, lokale trends en gebeurtenissen inzicht geven in de dynamiek van wereldomspannende verbanden. Dit type *global history* sluit nationale en lokale thema's dus niet uit, maar in: ze worden alleen op een andere manier en in een andere context onderzocht. Hetzelfde geldt voor de verhouding tussen *global history* en Europese geschiedenis. De polemische stellingenoorlog waarin sommigen (zoals David Landes) Europa's unieke rol benadrukken en anderen (zoals Andre Gunder Frank) de plaats van Europa in de wereldgeschiedenis zo klein mogelijk proberen te maken, maakt langzaam plaats voor een comparatieve wereldgeschiedenis die niet uitgesproken Eurocentrisch is, maar evenmin de kritiek op het Eurocentrisme tot programmatisch uitgangspunt maakt.²⁴ Daarnaast kan men natuurlijk kiezen voor ecologische, economische, demografische en culturele thema's die naar hun aard grensoverschrijdend zijn, en dus niet aan een bepaald continent, regio of land gebonden zijn. Ook is het mogelijk de dynamiek van *frontiers* als object van studie te nemen, zodat de grensvlakken tussen civilisaties en culturen centraal komen te staan.

Wereldgeschiedenis als *global history* is dus niet de geschiedenis van de hele wereld, maar de geschiedenis van processen die wereldwijde verbindingen tot stand brengen, en de consequenties van dat soort processen voor continenten, regio's, naties en lokale gemeenschappen. Dat hier ruime mogelijkheden liggen voor het geschiedenisonderwijs, zowel aan universiteiten als middelbare scholen, lijkt me evident. Onderwijsprogramma's die deze aanpak volgen zullen berusten op de beredeneerde selectie van een beperkt aantal van globaliserende processen. Hieronder zal ik aan de hand van enkele voorbeelden laten zien hoe dat zou kunnen.

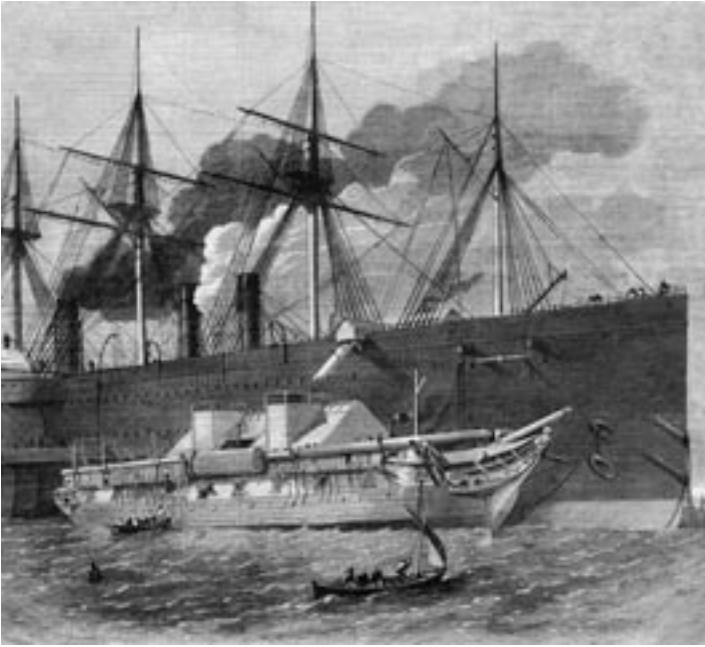
Voorbeelden van thema's voor wereldgeschiedenis in de klas

Bij de selectie van thema's moeten we letten op relevantie voor globaliseringsprocessen (wat draagt het thema bij aan kennis en inzicht in *global history*?), aantrekkelijkheid (spreekt het tot de verbeelding van leerlingen?) en de beschikbaarheid van materiaal (lessen, bronnen, digitale archieven). In de workshop *Teaching European History as Global History* op de jaarvergadering van de

American Historical Association (Seattle, januari 2005), waaraan zowel universitaire historici als *high school*-leraren deelnamen, werd van meerdere kanten gepleit voor 'leren vanuit de bronnen', bij voorkeur met behulp van digitale archieven. Digitale archieven, verzamelingen van verschillende typen bronnen en secundaire literatuur over een thema, voorzien van ruime zoekmogelijkheden, zijn op steeds meer gebieden beschikbaar. De voorbeelden die hier volgen zijn gekozen om de mogelijke variatie te laten zien, niet als voorstel voor een curriculum.

Om te beginnen een thema op het gebied van de geschiedenis van de technologie. De opkomst van de telegrafie kan als ingang gebruikt worden voor de negentiende-eeuwse globalisering.²⁵ Allerlei kanten ervan zijn interessant: de problemen bij de uitvinding en implementatie van een nieuwe technologie (geleiding, isolatie, en vochtbestendigheid, thema's die in de natuurkundeles zouden kunnen terugkomen), de afwisseling van scepsis en hype in de reacties op de telegrafie, het ontstaan van transcontinentale economische netwerken, de gevolgen voor de militaire strategie, en de effecten op het bestuur van de koloniale imperia. Er zitten epische verhalen in zoals het leggen van de eerste trans-Atlantische kabel in 1865 door de *Great Eastern*, het grootste schip dat ooit gebouwd was. De aanvankelijke scepsis, gevolgd door overspannen verwachtingen over de totale omwenteling die de telegrafie teweeg zou brengen, kunnen er bovendien toe bijdragen dat leerlingen de huidige 'internet-revolutie' wat afstandelijker en kritischer leren beoordelen. Een langere tijdshorizon maakt het mogelijk de telegraaf en het internet te beschouwen als etappes in de geschiedenis van communicatietechnologieën, een geschiedenis waartoe ook de uitvinding van het schrift en de boekdrukkunst behoren. Aan de andere kant is de ontwikkeling van het telegrafienetwerk op wereldschaal een interessante indicator voor globaliseringsprocessen. Een wereldkaart van de telegrafie in 1860 en 1900 laat bovendien zien welke delen van de wereld bij deze vorm van globalisering betrokken werden en welke regio's perifeer bleven of zelfs geheel buitengesloten waren. Dat geeft vervolgens weer een ingang tot een ander belangrijk historisch inzicht. Globalisering is niet een gelijkmatig proces waarin de 'hele wereld' steeds meer één geheel wordt, maar laat zich beter begrijpen als de vorming van een netwerk van netwerken met centra, hoofdwegen, zijwegen en 'witte plekken'. Lokaal kon communicatie per telegraaf abrupt overgaan in het vervoer van missieven door koeriers te voet of te paard.

Zo'n aanpak sluit de nationale geschiedenis niet uit, maar in: aan de hand van de geschiedenis van de telegrafie kan men laten zien hoe zich een Nederlands netwerk vormt, maar ook hoe Nederland deel van een Europees, en tenslotte van een wereldomspannend netwerk wordt. Het zijn twee aspecten van hetzelfde globale proces. Zo krijgen leerlingen inzicht in de Nederlandse geschiedenis, maar uitdrukkelijk als onderdeel van een groter geheel, en dus niet binnen een kunstmatig nationaal kader. De telegrafie is geen 'Nederlands verschijnsel' maar een aanvankelijk West-Europese en later globale ontwikkeling waarin Nederland een bepaalde rol speelt. Via de telegrafie zijn er vervolgens weer

De trans-Atlantische kabel wordt aan boord gebracht van de Great Eastern, Sheerness 1865
© 2006 FTL Design

ingangen te vinden op andere thema's, zoals de industriële revolutie, het communicatievermogen van nationale staten en de vernieuwing van het bestuur van de koloniale imperia.

Een tweede voorbeeld betreft de geschiedenis van het reizen, van reizigers en reisverhalen. Het reisverhaal als bron is waarschijnlijk de meest aantrekkelijke ingang tot dit thema. Een grote hoeveelheid reisverhalen is beschikbaar in moderne edities, en digitale archieven voegen daar weer nieuw materiaal aan toe. Het zijn aantrekkelijke, verhalende bronnen, bovendien goed te combineren met kaart- en beeldmateriaal, en met bezoeken aan volkenkundige of 'wereld'-musea. Sommige reisverhalen bevatten complete etnografische verhandelingen. Reisverhalen lenen zich goed voor klassikale projecten waarin verschillende leerlingen telkens een ander aspect van hetzelfde verhaal onder de loep nemen, of juist hetzelfde aspect in steeds een ander verhaal. Mogelijke thema's zijn: de 'edele' en de 'onedele' wilde; wat te denken van de religies en rituelen van andere volkeren en beschavingen? Hoe is het gesteld met de seksualiteit, de opvoeding van kinderen en de betrekkingen tussen mannen en vrouwen bij de 'anderen'? Welke denkbeelden over 'ontwikkeling' en 'voortgang' vinden we terug in de reizigersliteratuur? Reisverhalen zijn bovendien beschikbaar voor alle historische perioden: van de oudheid en de middeleeuwen tot de eenentwintigste eeuw. Het is dus goed mogelijk lesmateriaal bijeen te brengen over verschillende werelddelen, regio's en landen in uiteenlopende tijdvakken. Dat

maakt fascinerende vergelijkingen in de tijd en de ruimte mogelijk. Zo kan men nagaan hoe auteurs uit verstedelijkte samenlevingen naar 'barbaarse' volkeren keken, een thema dat in de gehele wereld voorkomt. Klassieke bronnen uit de oudheid zijn bijvoorbeeld het vierde boek van Herodotus' *Historiën*, dat over de nomadische Scythen gaat, en, aan het andere einde van Eurazië, de *Shiji* (circa 100 voor Chr.), het grote werk waarin de Chinese historicus Ssu-ma Ch'ien (Sima Qian) de geschiedenis van China en de omliggende regio's te boek stelde. Hoofdstuk 110 van de *Shiji* bespreekt de Hsiung-nu (Xiongnu), het nomadische volk ten noorden van de Grote Muur waarmee Han China vaak in oorlog was. De vergelijking van Herodotus en Ssu-ma Ch'ien maakt het mogelijk hetzelfde thema, de ethnografie van de steppe-nomaden te bekijken door de lens van een Chinese en een Griekse historicus. Behalve verschillen ziet men dan ook belangwekkende overeenkomsten tussen het Chinese en het Griekse beeld van de 'barbaren'.²⁶

De grote aantrekkingskracht van het reisverhaal is een kenmerk van alle civilisaties. Dat illustreert de betekenis van kennis en fantasie over andere volkeren voor stedelijke civilisaties met een schriftcultuur. In het vroegmoderne Europa genoot de reizigersliteratuur een enorme populariteit, terwijl de verbeterde wegen en het diligencevervoer het reizen aantrekkelijk maakten voor de aristocratie en de gegoede burgerstand.²⁷ Hieraan zitten economische en sociaal-historische kanten, maar ook culturele. Reizen en reisverhalen waren een belangrijke factor in de wording van de 'moderne Europeaan'. Kort geformuleerd: *zonder reizigersliteratuur geen Verlichting*.

Intussen komen er ook vertalingen beschikbaar van reisverhalen van Aziaten, Afrikanen, Amerikanen (*natives*) en Polynesiërs die Europa bezochten, of die elders in de wereld hun ervaringen optekenden. In de toekomst worden dat er hopelijk nog meer, ook in Nederlandse vertalingen. Door de twee typen reisverhalen naast elkaar te lezen, wordt het mogelijk de culturele ontmoetingen in de moderne wereld (circa 1400 tot heden) van twee kanten te bekijken. In het geval van Europa en de islamitische wereld sluit zo'n aanpak bovendien goed aan bij het huidige vraagstuk van de multiculturaliteit.

Net als in het geval van de telegrafie sluit een dergelijke benadering de nationale geschiedenis niet uit maar in. Zij maakt het mogelijk op een andere manier naar de ontwikkeling van Nederland te kijken. Men kan bijvoorbeeld de vraag stellen (die ik aan het begin van dit artikel al kort aanroerde): op welke plaatsen in de wereld worden in 1700 of 1800 Nederlanders aangetroffen? Dan zal blijken dat 'de Nederlanders' zich lang niet allemaal 'in Nederland' bevonden. Ze vormden een wereldwijd netwerk, waarvan sommige onderdelen slechts een precaire band met het 'vaderland' onderhielden. Wat Nederland in de eeuwen sinds Columbus geworden is, wordt pas inzichtelijk door dat netwerk in het historische verhaal te betrekken. Nederlanders participeerden bijvoorbeeld in een Atlantisch netwerk waarin ook andere Europese naties, Afrikanen en Amerikanen (*natives* en kolonisten) participeerden.²⁸ Omgekeerd kwamen de reizigers, de kooplieden en de zendelingen, evenals de reisverhalen, de 'exotische' producten en de 'inlandse' voorwerpen weer in Nederland terecht: ook de

provinciale elite in Zwolle, om maar een voorbeeld te noemen, participeerde op haar manier in een wereldwijd netwerk.²⁹

Mijn derde voorbeeld is de geschiedenis van de democratie. Traditioneel wordt dit thema behandeld als onderdeel van de Europese geschiedenis, eventueel voorzien van een proloog in de Griekse oudheid. Met een comparatieve aanpak kan het thema echter gemakkelijk uitgebreid worden naar andere werelddelen. Een vergelijkende studie van revolutionaire perioden is daar zeer geschikt voor. Leerlingen kunnen bijvoorbeeld eerst een aantal lessen krijgen over de Amerikaanse en de Franse Revolutie, waarna verschillende groepjes zich, met behulp van digitale bronnen, gaan bezighouden met een aantal andere revoluties in de periode 1780 tot heden. Ieder groepje krijgt een 'eigen' revolutie. Bijvoorbeeld de 'zwarte Jacobijnen' op San Domingo, de Taiping opstand in China, de Meiji-hervorming in Japan, de Mexicaanse revolutie, de eerste fase van de Chinese revolutie na de val van het keizerlijke regime, of de Russische revolutie van 1905. Sommige van de genoemde revoluties zijn geslaagd, andere niet. Sommige hebben een democratisch politiek bestel voortgebracht, andere niet.

Het comparatieve element ligt al besloten in de opzet van een dergelijk lesprogramma. Het kan op twee manieren worden uitgewerkt: ten eerste door te vragen naar de invloed van de politieke idealen van de Amerikaanse en Franse revoluties in latere omwentelingen. Ten tweede door de leerlingen, met behulp van geschikt bronnenmateriaal, overeenkomsten en verschillen tussen 'hun' revolutie en, bijvoorbeeld, de Franse revolutie te laten opsporen, en ze te laten nadenken over de oorzaken van die overeenkomsten en verschillen. Daarnaast kunnen ze nagaan welke revoluties uitliepen op een democratisch regime en welke niet, en of het mogelijk is daar een verklaring voor te geven. Verder is het mogelijk bepaalde thema's zoals kiesrechtuitbreiding, rechten van vrouwen, de emancipatie van minderheden, of de rol van het onderwijs, als ingang voor een vergelijkende analyse te gebruiken.

Het is absoluut niet nodig om erg veel revoluties in zo'n lesprogramma op te nemen. Een doordachte selectie is beter, al was het alleen om tijdig goed lesmateriaal klaar te hebben (Het idee is overigens niet van mij; het is gebaseerd op een ontwerp van Peggy McKee, lerares geschiedenis aan Castilleja High School in Californië.).

Wederom sluit deze aanpak de nationale geschiedenis niet uit maar in. Op een Nederlandse school ligt het voor de hand de Bataafse revolutie in de vergelijking te betrekken. Door met een historisch-vergelijkende blik naar een cruciale episode van hun 'eigen' geschiedenis te kijken, krijgen de leerlingen tevens een nuttige oefening in het bekijken van de nationale geschiedenis in een 'buitenperspectief'. Aspecten die binnen het nationale kader niet opvallen, blijken dan minder vanzelfsprekend en vragen om een verklaring.

Bovenstaande suggesties zijn bedoeld om te laten zien hoe een wereldhistorische aanpak van het geschiedenisonderwijs eruit zou kunnen zien. De opvatting van wereldgeschiedenis die eraan ten grondslag ligt, de geschiedenis van globaliseringsprocessen, geeft precies aan waarom dit type historische ken-

nis en inzicht noodzakelijk is voor de burgers van de eenentwintigste eeuw. Geschiedenisonderwijs moet de leerlingen materiaal en ideeën aanreiken om zich te oriënteren in de huidige globaliserende wereld. Kennis en inzicht moeten in de plaats komen van het mythische en angstaanjagende beeld van 'de' globalisering die 'van buitenaf' op 'ons' afkomt. Historisch inzicht maakt duidelijk dat 'wij' al sinds eeuwen actieve deelnemers aan de globalisering zijn. Dat maakt een realistischere beoordeling van de positieve en negatieve kanten ervan mogelijk.

We kunnen hieraan toevoegen dat de nationale canon niet alleen verouderd is omdat de historische kennis die hij aanbiedt niet meer voldoet voor een goed begrip van de huidige wereld en haar geschiedenis. Hij is ook verouderd omdat het historisch wetenschappelijk onderzoek zich steeds minder in nationale kaders beweegt. De handhaving van een nationale canon zal leiden tot een groeiende kloof tussen de wetenschappelijke geschiedbeoefening, die nu eenmaal sterk door het internationale onderzoeksveld gestuurd wordt, en het geschiedenisonderwijs op school. Dat is niet wenselijk. Op den duur dreigt het de schoolgeschiedenis tot een ongelooftwaardige nationaal-ideologische doctrine te maken.

Conclusie

Moeten de leerlingen dan geen beknopt chronologisch overzicht hebben? Moeten ze niet eerst basiskennis over de voornaamste gebeurtenissen en ontwikkelingen verwerven voordat ze aan thema's als de hierboven geschetste kunnen beginnen? Dat zijn de (retorische) vragen die de voorstanders van een handzame, overzichtelijke en chronologische canon niet moe worden te herhalen. Mijn antwoord op deze twee vragen is respectievelijk ja en nee.

Een beknopt chronologisch overzicht is zinvol en ook noodzakelijk, omdat zowel causale verbanden als de rol van de collectieve en individuele herinnering in de geschiedenis niet goed te begrijpen zijn als men de volgorde van gebeurtenissen in de tijd niet kent. Een globaal overzicht van tijdperken in de wereldgeschiedenis, en een aantal cruciale jaartallen, feiten en namen zijn daartoe onontbeerlijk. Maar het is net zo belangrijk daarin selectief te zijn. Een overvolle chronologie is eerder een hindernis dan een hulpmiddel voor oriëntatie in de tijd. Als ergens het gezegde 'In der Beschränkung zeigt sich der Meister' toepasselijk is, dan wel hier. Naast een chronologie is een inleidende atlas van de wereldgeschiedenis noodzakelijk. Voor een goed begrip van historische ontwikkelingen is oriëntatie in de ruimte net zo belangrijk als oriëntatie in de tijd.

De eis dat er eerst basiskennis van feiten en ontwikkelingen moet worden aangeleerd lijkt redelijk maar is het niet. Men leert ook geen wiskunde door te beginnen met het memoriseren van de oplossingen van vraagstukken. Het gaat er om te ontdekken *hoe* een vraagstuk wordt opgelost. Door de wereldgeschiedenis te benaderen via de ingang van welomschreven thema's maken leerlingen kennis met verhalen, feiten en ontwikkelingen, en leren ze tegelijk iets funda-

mentelers, namelijk hoe historische vragen worden geformuleerd ('wat betekende de telegrafie voor naties, regio's en de wereld?') en tot welke inzichten het beantwoorden van zulke vragen kan leiden. Ook kunnen ze iets te weten komen over de reacties van tijdgenoten op een nieuwe globaliserende trend, en de vraag stellen of die reacties realistisch waren of niet. In dat leerproces kunnen ze de wereldhistorische basis-chronologie uitbreiden en verfijnen voor zover dat voor het thema onder behandeling nodig is. Het gebruik van digitale bronnenverzamelingen zal het in de toekomst mogelijk maken om leerlingen zelf een historisch verhaal te laten 'maken' met behulp van bronnen en secundaire literatuur op een beperkt terrein. Ze maken zich dan feitelijke kennis eigen in een werkwijze die tegelijk laat zien hoe die kennis gebruikt wordt. Dat levert een type historisch inzicht op dat waarschijnlijk blijvender is dan de traditionele handboekkennis die geconsumeerd en gememoriseerd wordt als een lijst 'weetjes.' De canon-filosofie van het geschiedenisonderwijs, hoe goed bedoeld ook, leidt daarentegen welhaast onvermijdelijk tot een handboek-model van kennisverwerving waarin inzicht wordt opgeofferd aan overzicht.

Het hier bepleite type wereldhistorisch onderwijs staat of valt met de vrijheid van leraren om binnen een breed leerplan zelfstandig keuzes te maken. Zij alleen hebben het contact met de leerlingen dat het mogelijk maakt te beoordelen welke thema's de grootste kans hebben aan te slaan en te blijven hangen. Een leerplan moet zich beperken tot een wereldhistorische basischronologie, en verder een breed scala aan mogelijke thema's en middelen, zoals digitale archieven, aanreiken. Keuzevrijheid voor leraren en, binnen zekere grenzen, ook voor leerlingen is van vitaal belang. Historisch inzicht komt alleen tot stand wanneer leerlingen zelf met historisch materiaal leren 'werken'. De neiging van de nationale canon-bouwers om alles dicht te timmeren in naam van een vermeende behoefte aan nationale 'binding' getuigt van te weinig vertrouwen in leraren en leerlingen.

Noten

- 1 Een deel van dit artikel verscheen eerder in *Kleio*, 46, nr. 4 (juni 2005). Het artikel is geschreven in het kader van het NWO-project *Paradoxes of de-canonization*, waarin ik met Maria Grever en Kees Ribbens samenwerk.
- 2 Zie Bernard Knox, *The Oldest Dead White European Males* (New York & London 1993) 14.
- 3 Georg Christoph Lichtenberg, *Gedankenbücher* (Frankfurt am Main & Hamburg 1963) 30.
- 4 Zie Ira O. Wade, *The Intellectual Origins of the French Enlightenment* (Princeton 1971) 624-631; Joseph M. Levine, *The Battle of the Books* (Ithaca & London 1991); Joan DeJean, *Ancients against Moderns: Culture Wars and the Making of a Fin de Siècle* (Chicago 1997).
- 5 Zie Mary Ann Glendon, *A World Made New: Eleanor Roosevelt and the Universal Declaration of Human Rights* (New York 2001) 311.
- 6 Zie *The Race Concept: Results of an Inquiry* (Paris 1952).
- 7 Zie bijv. Boyd C. Shafer, 'Men Are More Alike', *American Historical Review* 57 (1952) 593-612.
- 8 Zie William. H. McNeill, *The Global Condition* (Princeton 1992) 54.
- 9 Zie L. S. Stavrianos, 'The Teaching of World History', *Journal of Modern History* 31 (1959) 110-117.

- 10 Michael Adas, 'Series foreword,' in: Richard M. Eaton, *Islamic History as Global History* (Washington D.C. 1990) v.
- 11 'The Rise of the West after 25 Years,' in: William H. McNeill, *The Rise of the West: A History of the Human Community* (Chicago 1991) xvi.
- 12 McNeill, *Rise of the West*, xviii-xix.
- 13 McNeill, *Rise of the West*, xx-xxii.
- 14 Bruce Mazlish, 'Crossing Boundaries: Ecumenical, World, and Global History' in: Philip Pomper, Richard H. Elphick en Richard T. Vann ed., *World History: Ideologies, Structures, and Identities* (Oxford 1998) 47.
- 15 Jürgen Osterhammel & Niels P. Petersson, *Globalization: A Short History*, transl. Dona Geyer (Princeton 2005) 28.
- 16 Jerry H. Bentley, *Old World Encounters: Cross-Cultural Contacts and Exchanges in Pre-Modern Times* (New York & Oxford 1993); Janet Abu-Lughod, *Before European Hegemony: The World System, A.D. 1250-1350* (New York & Oxford 1989).
- 17 Zie Sanjay Subrahmanyam, 'Connected Histories: Notes towards a Reconfiguration of Early Modern Eurasia' in: Victor Lieberman ed., *Beyond Binary Histories: Re-imagining Eurasia to c. 1830* (Ann Arbor 1999) 289-316.
- 18 Zie bijv. Bernard Bailyn, *Atlantic History: Concepts and Contours* (Cambridge Mass. & London 2005); Sugata Bose, *A Hundred Horizons: The India Ocean in the Age of Global Empire* (Cambridge Mass. & London 2006).
- 19 Zie bijv. Ainslie T. Embree & Carol Gluck ed., *Asia in Western and World History: A Guide to Teaching* (New York & London 1997).
- 20 Zie Clive Ponting, *World History: A New Perspective* (London 2001) 7.
- 21 Jared Diamond, *Guns, Germs and Steel: A Short History of Everybody for the last 13,000 Years* (London 1998); zie ook Michael Cook, *A Brief History of the Human Race* (London 2004).
- 22 Zie Mogens Herman Hansen ed., *A Comparative Study of Thirty City-State Cultures* (Copenhagen 2000).
- 23 Zie Jared Diamond, *Collapse: How Societies Choose to Fail or Survive* (London 2005).
- 24 Zie Gale Stokes, 'The Fates of Human Societies: A Review of Recent Macrohistories', *American Historical Review* 106 (2001) 508-525.
- 25 Zie Tom Standage, *The Victorian Internet: The Remarkable Story of the Telegraph and the Nineteenth Century's Online Pioneers* (London 1998).
- 26 Zie Siep Stuurman, 'Herodotus and Sima Qian: History and the Anthropological Turn in Ancient Greece and Han China', te verschijnen in *Journal of World History*.
- 27 Zie bijv. Antoni Maczak, *De Ontdekking van het Reizen: Europa in de Vroegmoderne Tijd* (Utrecht 1998).
- 28 Zie Bailyn, *Atlantic History*.
- 29 Zie Susan Legêne, *Nu of Nooit: Over de Actualiteit van Museale Collecties* (Oratie Universiteit van Amsterdam 2004).

Ruimte voor multiculturaliteit

De vaderlandse canon en de veranderende historische cultuur

Kees Ribbens

Het Amsterdamse Oosterpark vormt jaarlijks op 1 juli het toneel van de herdenking van de afschaffing van de slavernij in Suriname en op de Antillen, een besluit dat tot 1863 op zich had laten wachten.¹ Sinds 2002 verzamelen zich op die bewuste dag rondom het Nationaal Slavernijmonument vooral degenen die zich als nakomelingen sterk identificeren met de slaven uit dit verleden: Surinaamse, Antilliaanse, Arubaanse en Ghanese migranten. Daarnaast zijn ook autochtone Nederlanders aanwezig waaronder vertegenwoordigers van de Nederlandse regering en het Amsterdamse gemeentebestuur. Zowel in Rotterdam, Dordrecht en Middelburg als elders in Amsterdam – op het Surinameplein en in de Bijlmer – vonden in de zomer van 2006 evenementen plaats rondom de beladen slavernijgeschiedenis. Op de laatstgenoemde locatie, in het stadsdeel Zuidoost, vond op 24 april 2006 tevens de onthulling plaats van een omstreden standbeeld van Anton de Kom, voorvechter van de Surinaamse emancipatie en verzetsheld. Het streven om De Kom te herdenken als inspirerend voorbeeld voor hedendaagse landgenoten, doet denken aan de Marokkaanse Nederlanders die jaarlijks rond 4 en 5 mei in Zeeland de graven bezoeken van hun gesneuvelde landgenoten die als soldaat in het Franse leger de Duitse overmacht tijdens de Tweede Wereldoorlog bestreden. De aandacht voor dergelijke aspecten van de geschiedenis, aspecten die onmiskenbaar deel uitmaken van de bonte Nederlandse geschiedenis en waarmee met name migranten zich in verregaande mate kunnen en willen identificeren, is groeiende.

De historische cultuur in Nederland, de wijze waarop hier gestalte wordt gegeven aan de omgang met het verleden, is immers niet het exclusieve terrein van de autochtone bevolking. Uiteenlopende groepen nieuwkomers en hun nakomelingen, soms aangeduid met verwante begrippen als allochtonen en migranten, nemen eveneens deel aan de historische cultuur en geven daar een eigen invulling aan.² Soms worden bestaande historische monumenten aangegrepen om aandacht te vragen voor actuele of historische kwesties uit de eigen gemeenschap en daarmee van nieuwe interpretaties voorzien. Een andere keer worden historische ijkpunten uit de Nederlandse cultuur als het ware omarmd om zo uiting te geven aan de loyaliteit aan het nieuwe land en tevens de eigen positie

Een strijdbare, naakte Anton de Kom zoals uitgebeeld in Amsterdam door Jikke van Loon in 2006.
Bron website jikkevanloon.com

te onderstrepen. In toenemende mate wordt getracht om voorheen genegeerde of onderbelichte historische onderwerpen die binnen de eigen gemeenschap van belang worden geacht op passende wijze een duidelijk zichtbare plaats te geven. Het kan zowel gaan om het zo naadloos mogelijk aanpassen aan de bestaande historische cultuur als om het presenteren van een relatief nieuw 'tegen'verhaal; het kan gaan om nieuwe of reeds bekende historische thema's, om aanvullende interpretaties of om geheel nieuwe interpretaties.

De komst van uiteenlopende groepen nieuwkomers in de naoorlogse periode, waaronder repatrianten en (post)koloniale migranten, westerse en niet-westerse gastarbeiders, vluchtelingen en asielzoekers, samen met of gevolgd door gezinsleden, laat ook op historisch terrein sporen na. Hun verleden weerspiegelt, in wisselende verhoudingen, zowel de band met het land van herkomst als die met de Nederlandse samenleving. De historische cultuur waarin de band met dit dubbele verleden tot uiting komt omvat uiteraard meer dan alleen herdenkingen en monumenten. Het gaat ook om verhalen, foto's, andere objecten en locaties. Voorts om exposities, musea en documentatiecentra, televisieprogramma's, schoolboeken en wetenschappelijke publicaties. Voor een deel betreft het historische ervaringen die tot dusverre voornamelijk door de betrokken nieuwkomers binnen de privésfeer werden vormgegeven en gekoesterd. Maar het gaat tevens, en steeds meer, om een herinnering die tot op zekere hoogte als publiek wordt aangemerkt.

Om een indruk te krijgen van de omvang van de thematiek zijn enkele cijfers illustratief. Begin 2006 telde Nederland 16,3 miljoen inwoners onder wie ruim 3,1 miljoen zogeheten allochtonen. Iets meer dan de helft daarvan is van niet-westerse afkomst. Het merendeel beschikt over een Nederlands paspoort,

terwijl zo'n 700.000 personen (uitsluitend) een andere nationaliteit hebben. Ongeveer de helft van de (legale) allochtonen is elders geboren en behoort daarmee tot de eerste generatie. Het allochtone aandeel in de bevolking is sinds 1970 ongeveer verdubbeld; vooral de groep met een niet-westerse achtergrond is zeer sterk gegroeid. Laatstgenoemde groep bestaat momenteel – in volgorde van grootte – voor tweederde uit Turken, Surinamers, Marokkanen en Antillianen. Velen van hen wonen in de vier grote steden waar het aandeel allochtonen 44 procent bedraagt. Prognoses voor 2050 gaan uit van een veranderende omvang en samenstelling van de nieuwkomers: 16,9 miljoen inwoners waarvan circa 5,0 miljoen allochtonen (bijna 30%), onder wie 2,8 miljoen niet-westerse allochtonen.³

De grootschalige doch geenszins unieke immigratiegolven in de naoorlogse periode hebben het relatief homogene Nederland – waarin niettemin sprake was van een variatie aan maatschappelijke rangen en standen, gender-rollen, levensbeschouwelijke zuilen en politieke overtuigingen – onmiskenbaar veranderd. Van tijd tot tijd leidde dit tot vormen van onzekerheid ten aanzien van onder meer werkgelegenheid, huisvesting en sociale zekerheid en ten aanzien van identiteit en cultuur. Het bewustzijn dat de door gevestigden en nieuwkomers gevormde samenleving van grote invloed is op de gezamenlijke toekomst is evenwel pas laat op gang gekomen. Dat dit ook gevolgen heeft voor de omgang met geschiedenis wordt nog te weinig beseft.

In dit artikel staan de verschijningsvormen en betekenis van de *multiculturele historische cultuur* centraal, een begrip dat voortkomt uit de feitelijke constatering dat de huidige samenleving uiteenlopende culturen omvat waarvan de invloed niet uitsluitend beperkt blijft tot het privédoein. Het bestaan van een dominante, hoewel niet uniforme cultuur, die ook op historisch terrein nog altijd de toon aangeeft, wordt daarmee niet ontkend. Wel wordt rekenschap gegeven van de blijvende aanwezigheid van omvangrijke en gevarieerde groepen nieuwkomers en de invloed daarvan op de gevestigde cultuur.

De multiculturele historische cultuur die het gevolg is van de migratie is al geruime tijd in ontwikkeling en heeft een dynamisch karakter, temeer daar de samenstelling en omvang van de groep nieuwkomers in Nederland aan verandering onderhevig blijft. Maar veel meer dan een kwestie van getal en gewicht, is het een zaak van identiteit en interpretatie.

Het bekende fenomeen dat geschiedenis uiteenlopende functies en betekenissen heeft voor verschillende groepen en individuen treedt ook hier op. Het multiculturele verleden kent eveneens uiteenlopende sociale en politieke dimensies. Bepaalde historische topoi worden door groepen aangegrepen om hun identiteit of zelfbeeld te definiëren en om hun hedendaagse positie ten opzichte van anderen aan te geven. Vrijblijvend en recreatief gebruik van geschiedenis is in deze context geenszins uitgesloten maar minder gebruikelijk. Dat alles geldt behalve voor allochtonen ook voor autochtonen.

Tegen die achtergrond hoeft het geen verbazing te wekken dat er zo nu en dan conflicten ontstaan als gevolg van botsende zienswijzen en belangen. Het is echter onverstandig om dergelijke strijdpunten tussen groepen uit koudwater-

vrees onder het tapijt te vegen. Als uitgangspunt pleit ik voor de stelregel dat geen enkel verleden exclusief toebehoort aan een bepaalde groep van erfgenamen. Anders zou het verleden immers onaantastbaar worden verklaard en de representatie en bestudering daarvan gemonopoliseerd worden. Een dergelijke heiligverklaring zet niet alleen de vrije geschiedbeoefening buiten spel maar ondermijnt bovendien de basis voor oprechte wederzijdse historische interesse en begrip van alle groepen in de samenleving.

Zowel gevestigde Nederlanders als nieuwkomers hebben een zekere behoefte om kennis te nemen van het verleden, deze kennis te presenteren en daarop te reflecteren. Daartoe hebben zij onder meer de beschikking over herdenkingen, monumenten, musea, archieven en onderzoekinstellingen. De beschikbaarheid en toegankelijkheid daarvan verschillen evenwel per groep. Autochtonen zijn in veel gevallen relatief het best voorzien. Wat de nieuwkomers betreft, blijkt dat juist de postkoloniale migranten hun historische belangstelling sterker hebben weten te institutionaliseren dan de niet-koloniale migranten⁴. Steun van de overheid heeft daarbij een belangrijke rol gespeeld. Van spontane en op zich zelf staande historische belangstelling was van overheidswege doorgaans overigens geen sprake. Meer dan eens verliep de totstandkoming van dergelijke bakens in de historische cultuur in een sfeer die verbonden kan worden met begrippen als schuld, boete en afkoopsom.

Een dergelijke toonzetting is niet altijd bevorderlijk voor oprechte en evenredige aandacht voor de uiteenlopende groepen. Vanuit het streven naar een meer gelijkwaardige benadering van de verschillende hedendaagse bevolkingsgroepen is koloniale geschiedenis – dat meer dan eens wordt beschouwd als intrinsiek verbonden met het vaderlands verleden – bovendien niet per definitie belangrijker dan het meer recente verleden dat Nederland verbindt met gastarbeiders, vluchtelingen en andere nieuwkomers. Het is daarom van belang om te voorkomen dat geschiedenis geen autochtoon getint bastion van uitsluiting wordt. Dat vraagt om een zekere openheid in de omgang met het verleden, waarbij wederzijdse belangstelling voor elkaars verleden als gewoon wordt beschouwd. Dit betekent dat in het dominante vertoog van de historische canon rekenschap gegeven wordt van de wijzigende actualiteit. Daartoe dient ook de geschiedenis van nieuwkomers de hokjesgeest van cultureel of etnisch particularisme of van wetenschappelijk specialisme te ontstijgen.

Of belangstelling van huidige en toekomstige generaties Nederlanders voor de geschiedenis van allen die zich onderdeel weten van dezelfde samenleving, automatisch tot verbroedering en eensgezindheid leidt, vraagt om nader onderzoek. Niettemin mag van een open historische cultuur in een democratische samenleving waar alle burgers gelijke rechten hebben, verwacht worden dat deze bijdraagt aan het zoveel mogelijk tegengaan van een gevoel van uitsluiting. Dit veronderstelt niet het volledig verdwijnen van verschillende interpretaties en van zeer uiteenlopende gerichte vormen van historische interesse, maar vraagt wel een uitwisseling van kennis en zienswijzen met betrekking tot het verleden zonder vermijding of verhulling van gevoelig geachte historische episodes. Indien deze varianten van historische beleving voor het overgrote

merendeel blijven steken in gescheiden circuits kan er geen sprake zijn van een multiculturele historische cultuur. Niet het negeren van elkaars geschiedenis, maar het confronteren van zienswijzen en betekenissen en het aanvaarden van uiteenlopende accenten en bereidheid tot begrip zijn voorwaarden voor een verdere ontwikkeling van een volwaardige multiculturele historische cultuur.

Geschiedenis in het integratiedebat

Er overheerst echter een andere invalshoek in de wijze waarop tegenwoordig veelal een verband wordt gelegd tussen nieuwkomers en geschiedenis. Daarin valt bovenal een streven waar te nemen om nieuwkomers bekend te maken met de Nederlandse geschiedenis waarmee de autochtone generaties vertrouwd geacht worden. Begin 2004 leidde dit er bijvoorbeeld toe dat de parlementaire onderzoekscommissie Blok, die drie decennia integratiebeleid tot verbazing van menigeen positief evalueerde, in haar aanbevelingen opeens de waarde van geschiedenisonderwijs aanpreeft. Daarbij ging het om Nederlands geschiedenisonderwijs voor allochtonen, een onderwerp dat elders in het rapport geheel ontbrak.⁵ In deze zienswijze wordt 'geschiedenis' vooral gezien als vehikel voor de Nederlands identiteit, die versterkt dient te worden door meer historische kennis die zodoende zou moeten bijdragen aan integratie en aanpassing van nieuwkomers. Dergelijke pleidooien lijken vooral uitdrukking te geven aan een zekere behoefte om terug te keren naar verbindende elementen. De geschiedenis van Nederland belichaamt daarin het overkoepelende verhaal van wat de inwoners van dit land met elkaar gemeen hebben. Deze historisch ingevulde presentatie van de collectieve identiteit moet als vanzelfsprekend leiden tot begrip en aanvaarding van de relatief homogene autochtone cultuur.

Een belangrijke rol daarbij is weggelegd voor wat door een breed publiek beschouwd wordt als de vertrouwde historische canon. Deze bestaat uit het als dominant gepresenteerde geheel van geselecteerde historische feiten en interpretaties dat door velen in de Nederlandse samenleving gezien wordt als wezenlijke kennis omtrent het gemeenschappelijke verleden.⁶ Het is een min of meer afgerond en zelfs finalistisch verhaal – het overzicht van de Bataven tot koningin Beatrix, met tussenstations als de Opstand en de Tweede Wereldoorlog – dat geacht wordt de continuïteit te belichamen tussen degenen die worden benoemd en beschreven in deze historische representatie en degenen die de canon recipiëren. Doordat dit traditionele verhaal doorgaans als gedeeld referentiekader geldt, vervult het een belangrijke functie in de cultuuroverdracht. Hierbij wordt weliswaar behalve een expliciet nationaal kader ook een breder westers kader gehanteerd, maar het behelst bovenal het verleden van de autochtone bevolking zonder noemenswaardige heroverweging als gevolg van de aanwezigheid van en contacten met 'vreemdelingen'.

Deze traditionele geschiedenis wordt benadrukt in het herhaaldelijk geuite pleidooi van SP-voorman Jan Marijnissen om te komen tot een nieuw museum voor de vaderlandse geschiedenis, een plan waarvoor hij ook elders in het politieke spectrum doorslaggevende steun vond, namelijk bij CDA-fractie-

voorzitter Maxime Verhagen.⁷ Diens voorganger als fractievoorzitter, Jan Peter Balkenende, vroeg in januari 2002 aanpassing van nieuwkomers aan wezenlijke onderdelen van de Nederlandse cultuur, aan de bindende waarden en normen die in het onderwijs meer aandacht moesten krijgen. 'Vrijheid van onderwijs is wat dat betreft een vrijheid in verantwoordelijkheid: het volledig vullen van de vrije ruimte met Marokkaanse geschiedenis en cultuur past daar niet in.'⁸ Of, zoals CDA-voorzitter Marja van Bijsterveldt het in 2004 uitdrukte: 'op de hoogte zijn van de cultuur en de geschiedenis van ons land, is [voor allochtonen] essentieel'.⁹

Ten grondslag aan dergelijke uitspraken ligt onzekerheid over de eigen collectieve identiteit van het Nederlander zijn, die het gevolg is van een curieuze mix van factoren als de Europese eenwording, globalisering, individualisering, angst voor de islam en koloniaal schuldbesef. Wat daaruit voortvloeit is niet een streven naar het opnemen van allochtone interpretaties, maar juist een nadrukkelijker presenteren van de autochtone versie van geschiedenis. Die versie is weliswaar enigszins verruimd doordat de blik niet meer beperkt wordt tot vooral de rijken en machtigen, terwijl de toon minder triomfantelijk is geworden, maar ze doet niettemin verkrampd aan. Zowel in de canon als in de bredere historische cultuur worden de historische ervaringen van nieuwkomers vooral in de periferie gedrongen. En voorzover er ruimte wordt gelaten aan allochtone initiatieven in de historische cultuur, worden die vanuit de dominante cultuur geregeld gezien als een eigen(aardig) extraatje van groepen nieuwkomers. De multiculturele historische cultuur is in die opvatting vooral een zaak van de nieuwkomers zelf, waarbij autochtonen zich nauwelijks betrokken tonen.

Autochtonen hebben zich wel volop gemengd in het intensieve debat dat in recente jaren is gevoerd over de multiculturele samenleving. Ferme uitspraken, meer dan eens gekoppeld aan de wens tot een streng immigratiebeleid, werden daarbij geenszins geschuwd. Een belangrijke aanjager van de publieke discussie, die nu ook gevoerd werd door personen die zich niet beroepsmatig met migranten bezighielden, was het essay dat Paul Scheffer in 2000 publiceerde over het zogeheten multiculturele drama. Hij betoogde dat de met name in de grote steden plaatsvindende botsing van culturen onvoldoende onder ogen werd gezien. Scheffer beschouwde migratie als een onomkeerbare realiteit maar sprak zijn vrees uit over de achterstandssituatie van hele generaties allochtonen in Nederland waarvan hij de integratie als mislukt beschouwde. De publicist stelde vast dat wat voor tolerantie moest doorgaan was uitgemond in afstandelijke onverschilligheid van de meerderheidscultuur, in een langs elkaar heen leven van autochtonen en allochtonen. De hieraan gekoppelde integratie met behoud van eigen identiteit – die bijvoorbeeld was nagestreefd in het voor allochtone leerlingen bestemde Onderwijs in Eigen Taal en Cultuur (OETC) – was volgens hem een 'vrome leugen', culturele diversiteit was nu eenmaal aan grenzen gebonden.¹⁰

De signaleerde onverschilligheid had niet alleen betrekking op het gedrag van anderen, maar heerste ook ten aanzien van de eigen waarden en normen. Dat laatste zat Scheffer evenzeer dwars, want een samenleving die zichzelf ver-

loochende had nieuwkomers niets te bieden. Zijn remedie bestond eruit om de Nederlandse taal, cultuur én geschiedenis weer serieus te nemen en duidelijk te maken waar de Nederlandse samenleving voor stond: een open samenleving waarvan de tolerantie grenzen kende.

Scheffer maakte in zijn stuk verschillende, zij het losstaande verwijzingen naar geschiedenis. Zo verwiersp hij de mogelijkheid naar beproefd historisch model van allochtone emancipatie in een eigen zuil. Van geheel andere aard was de opmerking dat hij onder autochtonen een teleurstellend gebrek aan koestering van het eigen verleden waarnam. Paradoxaal genoeg wilde hij aan allochtonen evenwel traditionele historische kennis aanbieden om hen zo de mogelijkheid te bieden deel te nemen aan de collectieve herinnering van *Nederland* [cursivering KR]. De indruk ontstaat echter dat zijn aanprijzing van de collectieve herinnering, door veel autochtonen blijkbaar minder hoog gewaardeerd dan door de publicist zelf, al evenzeer achterhaald was als het verzuilingsmodel. De vraag hoe het eigen verleden van nieuwkomers en de Nederlandse herinnering zich tot elkaar verhouden, kwam onvoldoende aan bod, al gaf hij – aan de hand van het voorbeeld slavernijverleden – wel aan dat die kennismaking met het verleden niet kritiekloos hoefde te zijn.¹¹ In hoeverre nieuwkomers ruimte krijgen om hun geschiedenis onder te brengen in de bestaande collectieve herinnering, en hoe relevant een dergelijke bijdrage ook voor autochtonen zou kunnen zijn, wordt evenmin duidelijk.

De reacties bleven niet uit. Opiniemakers, politici en deskundigen, voornamelijk van autochtone zijde, reageerden met zowel bijval als kritiek. Sommigen meenden dat de schaduwzijden van de multiculturele samenleving eindelijk bespreekbaar waren geworden en omarmden Scheffer uit vrees voor de botsing tussen culturen die de sociale cohesie dreigde te ondermijnen. Anderen merkten nuchter op dat Scheffers generaliserende beeldvorming van de samenleving voorbijging aan de feitelijke diversiteit van zowel allochtonen in uiteenlopende omstandigheden als van de geïndividualiseerde Nederlanders met hun aan verandering onderhevige cultuur en levensstijlen. Voorzover aandacht werd besteed aan Scheffers nadrukkelijke pleidooi voor de overdracht van Nederlandse taal en geschiedenis ontwaarden critici, waaronder degenen die zich verbonden voelden met het streven naar integratie met behoud van eigen identiteit, veelal een traditioneel en overdreven geloof in de autochtone cultuur.

Uit de nadruk die Scheffer legt op de verwerving van met name historische kennis¹², die bovenal betrekking dient te hebben op de geschiedenis van de autochtone ingezetenen, spreekt de verwachting dat daarmee bijna vanzelfsprekend de Nederlandse cultuur innig zal worden omarmd en tevens, om met de filosoof Baukje Prins te spreken, de 'culturele eigenaardigheden' uit het land van herkomst zouden kunnen worden 'afgeleerd'.¹³ Die constatering roept de vraag op of daarmee niet teveel wordt verwacht van geschiedenis als maatschappelijk wondermiddel. Bovendien is het de vraag of het nationale kader waarin die historische kennis zou moeten worden overgedragen wel optimaal aansluit bij de hedendaagse wereld waarin die kennis een rol zou moeten spelen. Niet alleen bestaat het gevaar dat de diversiteit en nuance sneuvelen door het stre-

ven een zo doelmatig geacht historisch verhaal van de Nederlandse identiteit te presenteren, maar ook dat daarmee voorbij wordt gegaan aan hedendaagse ontwikkelingen als individualisering én globalisering. Bovendien blijft het de vraag in hoeverre nieuwkomers ruimte zien om zich met hun eigen achtergrond, ervaring en beleving te identificeren met die Nederlandse canon.

Migratiegeschiedenis

Ook elders in Europa waar wordt geworsteld met de status van immigratiesamenleving zijn identiteit, multiculturaliteit en geschiedenis onderwerp van debat. De druk op nieuwkomers om zich zoveel mogelijk aan te passen neemt daar eveneens toe, al zijn er uitzonderingen. Opmerkelijk in dat verband was de toespraak die bondspresident Johannes Rau in september 2002 hield bij de opening van de Deutsche Historikertag in Halle. Rau confronteerde de historici met de vraag welke rol de geschiedwetenschap inneemt bij het construeren van een nieuw 'wij' in de hedendaagse immigratiemaatschappij. Op een aanmerkelijk opener toon dan verschillende Nederlandse politici wierp de bondspresident de vraag op wat geschiedenis betekent als bron van identificatie en identiteit in een samenleving van mensen met uiteenlopende herkomst en cultuur. 'Muss es viele Geschichten geben oder müssen sich die vielen die eine Geschichte zu eigen machen?' In aanvulling daarop vroeg hij zich af wie eigenlijk Duitser is, 'der die deutsche Geschichte als seine begreift?' zonder daar direct een stellig antwoord aan te verbinden.¹⁴

Met een dergelijke vraagstelling liep Rau vooruit op de stand van zaken in het historisch bedrijf. Kenners wezen met die constatering niet zozeer op het feit dat migratiegeschiedenis geen hoofdstroom was binnen de historische wetenschappen. Het probleem was veeleer dat historici zich tot op heden nauwelijks hadden bezonnen op de consequenties van de aanwezigheid van nieuwkomers op de historische cultuur in het algemeen en de rol van de geschiedwetenschap in het bijzonder.

Iets dergelijks valt ook in Nederland te signaleren: reflectie op de betekenis van de vrij recente immigratie voor de omgang met geschiedenis is schaars hoewel historische kennis over migratie zeker voorhanden is. Aandacht voor immigratie en alloctonen is ook in historische kring niet iets van de laatste paar jaar. Over migratie en tal van daarmee samenhangende kwesties bestaat reeds geruime tijd een aanzienlijke literatuur, afkomstig van sociologen, antropologen, regiodeskundigen en historici.

Inmiddels is migratiegeschiedenis in Nederland een geïnstitutionaliseerd en actief beoefend specialisme, bovenal geworteld in de subdiscipline van de sociaal-economische geschiedbeoefening. Bekend zijn met name het Instituut voor Migratie- en Etnische Studies van de Universiteit van Amsterdam, de Leidse specialisatie Migratiegeschiedenis evenals het onderzoek op dit terrein van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis. Hun krachten zijn, samen met die van enkele andere betrokkenen, sinds 1995 gebundeld in een interdisciplinair Centrum voor de Geschiedenis van Migranten (CGM) dat

langetermijnonderzoek naar de geschiedenis van alle groepen nieuwkomers in Nederland nastreeft. Daarmee wil men expliciet een impuls bieden 'om de discussie over nieuwkomers uit de sfeer van de problemen te halen' door tevens te wijzen op hun positieve bijdrage aan de Nederlandse samenleving.¹⁵

De op dit terrein werkzame historici treden ook naar buiten in publieke discussies over de immigratiemaatschappij. Daarnaast is het CGM betrokken bij het verzamelen en ontsluiten van bronnenmateriaal en ander cultureel erfgoed van en over nieuwkomers. Dit is nauw verbonden met de veronderstelling dat historische reflectie de emancipatie van nieuwkomers kan ondersteunen, aangezien nakomelingen van nieuwkomers 'in toenemende mate geïnteresseerd [zijn] in hun achtergronden'.¹⁶ Deze maatschappelijke activiteiten geven aan dat de reikwijdte van dit specialisme toeneemt, hoewel de impact op andere onderdelen van de geschiedbeoefening, zoals bijvoorbeeld de politieke en culturele geschiedenis, vooralsnog bescheiden is.

Dat nieuwkomers niet alleen als historisch onderwerp worden gezien, maar ook als deelnemers aan de historische cultuur blijkt bij diverse musea en archieven die zich al enige tijd inspannen voor hun relatie met nieuwkomers, die zij tevens als bezoekers trachten te verwelkomen. In de museumwereld bestond begin jaren negentig al enige aandacht voor het (potentiële) allochtone publiek.¹⁷ Enkele jaren later nam die belangstelling aanzienlijk toe, mede onder invloed van het cultuurbeleid van staatssecretaris Rick van der Ploeg. In de nota 'Ruim baan voor culturele diversiteit' uit 1999 benadrukte hij dat de bestaande multiculturele diversiteit slechts in geringe mate werd weerspiegeld in zowel het aanbod als het publiek van de gesubsidieerde cultuur. Daartoe werd, mede op verzoek van het Landelijk Overleg Minderheden dat zich inspande voor het behoud van migrantenerfgoed, ook de erfgoedsector gerekend, al liep er inmiddels een stimuleringsprogramma voor musea om het verzamel- en presentatiebeleid met behulp van migranten uit te breiden tot de culturen van nieuwkomers.¹⁸

In aansluiting op het nieuwe cultuurbeleid hebben zowel de Nederlandse Museumvereniging (NMV) als de koepelorganisatie van het archiefwezen DIVA initiatieven ontplooid ter stimulering van het 'intercultureel werken in musea, archieven, monumenten en archeologische instellingen' om daarmee 'recht te doen aan de diversiteit in de samenleving'. Door gerichte aandacht voor de geschiedenis en cultuur van diverse minderheden kunnen allochtonen worden aangesproken en wordt autochtonen een indruk gegeven van de multiculturele geschiedenis.¹⁹

De overgang van de kabinetten-Kok naar de kabinetten-Balkenende leidde, na alle integratiedebatten met hun steeds scherpere toon (tegen de achtergrond van een door ingrijpende politieke gebeurtenissen in binnen- en buitenland versterkt 'wij-zij denken' tussen autochtonen en allochtonen, met name ten aanzien van moslims), opmerkelijk genoeg niet tot een drastische breuk met het paarse cultuurbeleid. Zo gaf staatssecretaris Medy van der Laan in oktober 2003 aan dat de geschiedenis van immigranten een genuanceerde plaats moest krijgen in 'ons collectief geheugen'. Het was volgens haar essentieel dat latere generaties van nieuwkomers in Nederland kennis hadden van hun land van

herkomst en van de achtergronden van de migratie. Bovendien moesten ‘ook alle andere Nederlanders’ die verhalen ervaren. ‘Het leidt tot meer begrip voor elkaars achtergrond. En daarmee tot respect voor elkaars cultuur.’²⁰ Dat die opstelling op gespannen voet lijkt te staan met het meer naar assimilatie neigende kabinetsbeleid wordt onvoldoende onderkend.

De wisseling van de wacht had vooralsnog weinig gevolgen voor bijvoorbeeld het door de NMV gecoördineerde project Cultureel Erfgoed Minderheden (2001-2004) waarin onder meer archief- en museumdeskundigen en historici het materieel en immaterieel cultureel erfgoed van minderheden, in overleg met deze groepen, inventariseren en toegankelijk maken. Sinds 2001 verleent bovendien een toenemend aantal archieven, zoals in Dordrecht en Rotterdam, prioriteit aan het acquireren van materiaal van allochtone archiefvormers uit vooral de voormalige koloniën, Turkije en Marokko. Desondanks heeft een grote meerderheid van de archieven, die geacht worden een weerslag te vormen van de samenleving, nog altijd geen actief beleid op het vlak van cultureel erfgoed van nieuwkomers.²¹ Het is dan ook te vroeg om van een groot succes te kunnen spreken.

Bestanddelen van de multiculturele historische cultuur

De reeds aangestipte voorbeelden maken duidelijk dat de multiculturele historische cultuur waaraan zowel allochtonen als autochtonen deelnemen een veelomvattend verschijnsel is dat zich bovendien in niet onbelangrijke mate buiten het bereik van veel historici ontwikkelt. Deze veelzijdigheid, die nog eens versterkt wordt door het dynamische karakter van de eigentijdse omgang met het verleden, maakt het niet mogelijk om hier een volledig overzicht te geven van alle bestanddelen van deze groeiende cultuur. Toch kan ruwweg onderscheid worden gemaakt tussen drie varianten:

- a de herinneringen van autochtonen die betrekking hebben op de min of meer traditionele ‘vaderlandse geschiedenis’.
- b de herinneringen van nieuwkomers voorzover betrekking hebbend op de geschiedenis van het land en/of de cultuur van herkomst.
- c gedeelde herinneringen.

De laatste categorie heeft betrekking op historische feiten en ontwikkelingen waar autochtonen en nieuwkomers destijds beiden, in eigen posities, bij betrokken zijn geweest. Daarnaast kan het betrekking hebben op het gezamenlijk (maar niet noodzakelijkerwijs eensgezind) terugblikken op historische fenomenen die een rol hebben gespeeld in het verleden van één of meer van de betrokken groepen. Dit complexe geheel omvat dus de geschiedenis van land en cultuur van herkomst voorzover daarbij sprake is van Nederlandse betrokkenheid (dus met inbegrip van de koloniale geschiedenis van Nederland) evenals de geschiedenis van de migratie naar Nederland, de daaropvolgende socialisatie en de verhouding tot de hen vertrouwde culturen. De herinneringen van nakomelingen van immigranten (de zogeheten tweede en latere generaties) vallen hier eveneens onder zolang hun verhouding tot de eigen herkomst nog

enige rol speelt (iets dat bijvoorbeeld bij sommige oudere migrantengroepen als de zeventiende-eeuwse Franse hugenoten en de negentiende-eeuwse Duitse immigranten niet of nauwelijks meer het geval is).

Het dynamische karakter van de hier schematisch weergegeven historische cultuur schuilt niet alleen in het feit dat zowel de mogelijke historische onderwerpen als de beschikbare uitingsvormen nagenoeg onbegrensd zijn. Ook de al dan niet groepsgebonden interpretaties en voorkeuren zijn, mede onder invloed van de veranderende identiteit en positie van nieuwkomers, aan verandering onderhevig. Voor tweede en derde generaties nieuwkomers kan de band met het land van herkomst immers een andere betekenis hebben dan voor hun (groot)ouders die zelf de daadwerkelijke overgang van de ene samenleving naar de andere hebben meegemaakt. De vraag in hoeverre iemand van de tweede of derde generatie zichzelf als nieuwkomer of als specifiek etnisch beschouwt en wordt beschouwd, is bovendien een vraag naar de historische invulling van de identiteit. Of migratie-ervaringen uit het verleden, waarin groepen immigranten meer dan eens in een tijdsbestek van een drietal generaties nagenoeg onzichtbaar werden in de ontvangende samenleving, ook tegenwoordig nog als voorbeeld kunnen gelden kan betwijfeld worden. De beschikbare en betaalbare communicatie- en transportmogelijkheden maken het immers eenvoudiger dan voorheen om contact te onderhouden met het land van herkomst. De opkomst van de transnationale migrant die hier het resultaat van is, heeft gevolgen voor de historische cultuur die nog moeilijk te overzien zijn. Dat geldt evenzeer ten aanzien van de grote schaal van de eigentijdse migratie en het wereldomvattende karakter.

Er kunnen uiteenlopende voorbeelden worden gegeven voor de drie genoemde categorieën, waarvan de begrenzingen niet waterdicht zijn, temeer daar begrippen als allochtoon en autochtoon in werkelijkheid niet statisch zijn. De eerste categorie, die in de bestudering van de Nederlandse historische cultuur de meeste aandacht krijgt, blijft buiten beschouwing; de vertrouwdheid met de vele bekende voorbeelden ervan maakt behandeling hier overbodig.²² De tweede categorie verdient meer aandacht, ook al is het beperkt blijven van kennis over het eigen verleden tot voornamelijk de eigen kring in zekere zin vergelijkbaar met veel praktijkvoorbeelden uit de eerste categorie. Het aantal buiten de eigen kring bekende casussen uit deze categorie is mede daardoor relatief gering. De vraag is zelfs of casussen in deze categorie die wel als 'openbaar' gelden juist daardoor niet onderdeel worden van de derde categorie.²³ In dit artikel is er voor gekozen de aandacht toe te spitsen op de laatste categorie.

Gedeelde herinneringen

Tot de veelomvattende derde categorie van gedeelde herinneringen behoren onder meer de fenomenen uit de historische cultuur die betrekking hebben op de koloniale en postkoloniale geschiedenis. Opvallend is dat er op dat specifieke terrein meer dan elders sprake is van een zekere institutionalisering van

afzonderlijke allochtone initiatieven op het terrein van de historische cultuur, naast reeds gevestigde instellingen zoals de Indische afdeling van het NIOD en het Koninklijk Instituut voor de Tropen en meer algemene erfgoedinstaties die tevens activiteiten ontplooiën op het terrein van de multiculturele historische cultuur. Afzonderlijke allochtone archiefinstellingen zijn in Nederland relatief zeldzaam. Behalve het Indisch Wetenschappelijk Instituut in Den Haag, een documentatiecentrum over het voormalig Nederlands-Indië, zijn er – met uitzondering van het Nationaal instituut Nederlands slavernijverleden en erfenis (NiNsee) – weinig voorbeelden voorhanden.²⁴

Wel zijn er instellingen als het Moluks Historisch Museum in Utrecht en het Indisch Huis in Den Haag die zich, met behulp van professionele historici, bekommeren om materieel en immaterieel erfgoed. Het Moluks Historisch Museum, dat in november 1990 zijn deuren opende, is naar eigen zeggen ‘een geschenk van de Nederlandse regering aan de Molukse gemeenschap in Nederland uit waardering voor de inzet van met name de eerste generatie die in 1951 naar Nederland werd overgebracht’; anderen spreken eenvoudigweg van een ‘afkoopsom’.²⁵ Het museum kwam voort uit afspraken die het kabinet-Lubbers in april 1986 met de Molukse minderheid maakte toen destijds, na eerdere radicale acties van Molukse jongeren in de jaren 1970, opnieuw een zekere radicalisering dreigde. De afspraken hadden vooral betrekking op huisvesting en werkgelegenheid, maar daarnaast werd in een streven naar genoegdoening onder meer de bekostiging van een Moluks Historisch Museum toegezegd.²⁶ Behalve het geven van een beeld van de geschiedenis van de Molukse gemeenschap in Nederland en van de achtergronden van de komst naar Nederland wordt getracht de Molukse kunst en cultuur in Nederland te stimuleren.

Het Moluks Historisch Museum / Museum Sejarah Maluku in Utrecht.

Foto auteur

De wat moeizaam maar met steun van minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport E. Borst tot stand gekomen Stichting Het Indisch Huis is sinds december 2001 een ontmoetingsplaats voor belangstellenden in de Indische en Indonesische geschiedenis en cultuur met een sterk accent op de herinnering en herdenking van de gebeurtenissen in de jaren 1941-1949. Het levend houden en overdragen van de herinnering, ook om zo gestalte te geven aan de identiteit van Indische Nederlanders, is hier een belangrijk streven.²⁷

In maart 1997 opende het Museum Suriname in Amsterdam haar deuren, een initiatief van de Stichting Steunpunt Suriname Amsterdam en de Landelijke Federatie van Welzijnsorganisaties voor Surinamers, nadat een eerder particulier Surinaams Historisch Museum in Amsterdam begin 1994 na enkele jaren moest sluiten wegens tegenvallende bezoekersaantallen. Het nieuwe museum wilde niet alleen het verleden exposeren maar tevens – de dubbele doelstelling ligt dicht bij die van het Moluks Historisch Museum en het Indisch Huis – het zelfbeeld van de Surinamers versterken. De voorzitter van het stichtingsbestuur W. Heilbron vond dat de historische identiteit van de Surinamers te veel werd verbonden met een slachtofferrol in de geschiedenis. ‘Dat imago van slavernij behoeft correctie en een permanent museum kan daarin een rol vervullen. Surinamers hebben ook geschiedenis gemaakt.’ Momenteel verkeert het museum in een min of meer slapende toestand die doet twijfelen aan de levensvatbaarheid.²⁸ Wel is er inmiddels een ander historisch initiatief dat zowel op steun van de Surinaamse gemeenschap als van de Nederlandse overheid kan rekenen: het NiNsee. Dit in juli 2003 te Amsterdam geopende expertisecentrum, dat direct in verband staat met het reeds genoemde slavernijmonument, komt verderop ter sprake.

Het initiatief op het terrein van de gedeelde herinneringen ligt niet altijd aan de zijde van de nieuwkomers in de samenleving. Ook in autochtone kring manifesteert deze categorie van de historische cultuur zich, wat soms conflictstof oplevert, zelfs toen de postkoloniale tijd nog werkelijkheid moest worden. De gang van zaken rond het Amsterdamse Van Heutszmonument is daarvoor illustratief. Dit gedenkteken voor de militair en gouverneur-generaal, opgericht in 1935, was al omstreden voor het er stond. Socialisten en communisten hadden immers weinig op met eerbetoon voor een koloniaal boegbeeld. Na een aanslag op het monument in maart 1967, als Provo-protest tegen Nederlandse steun aan het omstreden Indonesische bewind van Soeharto, werd bij een herdenking in februari 1968 een rouwkrans gelegd voor de vermoorde Atjehers. Rond 1970 volgde een discussie of het monument niet kon worden opgedragen aan Multatuli, die evenwel een afzonderlijk monument kreeg.

Het gedenkteken raakte door vernieling in verval en de plaquette met het portret en de letters Van Heutsz verdwenen. De stadsdeelraad Amsterdam Oud-Zuid zat eind jaren 1990 in zijn maag met het imposante bouwwerk dat door een groeiende groep inwoners als achterhaald werd beschouwd. Het in internationale betrekkingen gespecialiseerde Instituut Clingendael bracht desgevraagd, na gesprekken met onder meer omwonenden, belangengroepen en historici, in juni 2000 een rapport uit. De positie van het monument als bron van per-

manent conflict werd weinig vruchtbaar geacht, hoewel men wel gecharmeerd was van een dynamische aanvulling van interpretaties van de koloniale tijd. In het rapport werd gepleit voor het aanschouwelijk maken van de discussies rondom het monument, om de meningsvorming over het koloniale verleden te stimuleren.

Het stadsdeelbestuur besloot daarop het ereteken om te dopen in Monument Nederland-Indië 1596-1949 (verwijzend naar de landing van Cornelis de Houtman op Bantam en de soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië) als gedenkteken voor het Nederlands kolonialisme in Indonesië. Ondanks discussie over het jaartal 1949, dat kon worden vervangen door het Indonesische onafhankelijkheidsjaar 1945, werden eventuele verwijzingen naar de postkoloniale tijd zorgvuldig vermeden.²⁹

De keuze voor 1949 bevestigt het autochtoon Nederlandse perspectief waarvoor opnieuw is gekozen. Dit perspectief negeert enerzijds de postkoloniale invloed op de hedendaagse samenleving in sterke mate, terwijl anderzijds voorbijgegaan wordt aan de rol van Indonesiërs in de koloniale tijd, zoals tevens bleek uit de verwerping van de suggestie om naast Van Heutsz ook een Indonesische naam toe te voegen (met als curieus argument dat het monument een uitsluitend Nederlandse aangelegenheid is). Het hier in naam herdachte kolonialisme wordt zodoende zeer beperkt opgevat.

Bekender dan het voormalige Van Heutszmonument is het zich eveneens in Amsterdam bevindende Nationaal Slavernijmonument. Directe aanleiding voor de oprichting was de petitie die op 3 juli 1998 door de Afro-Europese vrouwenbeweging Sophiedela werd aangeboden aan het kabinet-Kok. Na een positief politiek onthaal volgde in 1999 de oprichting van het Landelijk Platform Slavernijverleden, samengesteld uit een twintigtal Surinaamse, Antilliaanse en Afrikaanse belangenorganisaties. Deze gesprekspartner van de overheid bepleitte zowel de oprichting van een slavernijmonument als van een instituut om de onderbelichte geschiedenis van de transatlantische slavenhandel en de slavernij op plantages in de West onder de aandacht te brengen. Met instemming van de minister voor Grote steden- en integratiebeleid Roger van Boxtel en staatssecretaris van Cultuur Rick van der Ploeg werd op 1 juli 2002, precies 139 jaar na de – relatief late – afschaffing van de slavernij in de koloniën, het monumentale beeld ‘Verleden, heden en toekomst’ van de Surinaamse kunstenaar Erwin de Vries onthuld door koningin Beatrix in aanwezigheid van de premier.

De snelle verwezenlijking is opmerkelijk, maar geenszins onbegrijpelijk in het ontvankelijke politieke klimaat van die dagen waarin ook financiële compensatiegebaren werden gemaakt naar de door de Shoah getroffen joodse gemeenschap. Eerdere initiatieven die aandacht vroegen voor de slavernijgeschiedenis hadden veel minder weerklank gevonden onder de gevestigde Nederlanders. Zo is de demonstratieve optocht die in de zomer van 1963 door Amsterdam trok ter herdenking van de afschaffing van de slavernij een eeuw daarvoor, parallel aan de *Keti Koti* (dag van de verbroken ketens)-evenementen waar-

Het Nationaal Slavernijmonument te Amsterdam, een in 2002 onthulde beeldengroep van Erwin de Vries.

Foto auteur

mee die gebeurtenis in Suriname werd herdacht, nagenoeg vergeten. Pas na de sterke toename van de Surinaamse en Antilliaanse migranten in Nederland was sprake van structurele aandacht voor dit verleden.

In Amsterdam organiseerde het 30 juni/1 juli-comité (naar analogie van de 4/5 mei-organisatie) sinds het begin van de jaren 1990 herdenkingen op het Surinameplein, terwijl Rotterdam het Comité 1 juli kent met plaatselijke activiteiten. Bij deze herdenkingsplechtigheden werd de herinnering aan de slavernij levend gehouden en weerklonken verzoeken om excuses, erkenning en financiële genoegdoening terwijl bovendien de lange doorwerking van de vernerende slavernij op hedendaagse generaties werd benadrukt. 'Als er 350 jaar tegen je gezegd wordt dat je dom bent, dat je lui bent, dat je inferieur bent, dan raak je dat niet binnen honderd jaar kwijt.' Daarnaast werd frustratie geuit over de onwetendheid van veel Nederlanders. Vooral het nagenoeg ontbreken van het Nederlandse aandeel in de slavenhandel in de geschiedenisboeken wekte ergernis. Vaak achtten autochtonen zich ook geenszins verantwoordelijk voor dat volgens hen zeer oude verleden.³⁰ Waar de slavernij 'als vanzelfsprekend' was geïnternaliseerd door Surinamers en Antillianen, zo merkte Elsbeth Etty in 1998 op, gold dat niet voor 'de overgrote meerderheid van blanke Nederlanders' voor wie het nog steeds een gat vormt in de herinnering. Ze wees er daarbij op dat tekenaar J.H. Isings, wiens historische schoolplaten de nationale historische canon zo treffend illustreerden, nooit de slavenhandel in beeld had gebracht.³¹

Om daarin verandering te brengen wordt een toenemend aantal pogingen ondernomen om het slavernijverleden en hetgeen daarmee in verband wordt gebracht zichtbaarder te maken in de historische cultuur. In juni 2003 werd op initiatief van het 30 juni/1 juli-comité – dat zich wantrouwig toonde tegenover de door de politiek al te welwillend toegezegde nationale herdenkingsplek – in Amsterdam een ‘monument van besef’ in gebruik genomen waarmee de gezamenlijke geschiedenis van Nederland, Suriname en de Antillen, ook die van ná 1863, wordt herdacht. In juli 2004 ging in Middelburg het jaar van het Zeeuws slavernijverleden van start. Vertegenwoordigers van onder meer het provinciaal archief, het regionaal centrum voor internationale samenwerking COS en de Antilliaanse en Surinaamse gemeenschap willen met museale, educatieve en artistieke activiteiten het aanzienlijke Zeeuwse aandeel in de slavenhandel gezamenlijk ‘herkennen, erkennen en verwerken om de slavernijgeschiedenis die plaats te geven in de maatschappij en in de geschiedenisboeken die recht doet aan de gebeurtenissen’. De onthulling van een Zeeuws slavernijmonument op 1 juli 2005 vormde een erkenning voor de pijnlijke herinnering, maar diende vooral de blik te richten op een gezamenlijke toekomst.³²

Bovendien kwam parallel aan het Nationaal Slavernijmonument ook het Nationaal instituut Nederlands slavernijverleden en erfenis tot stand. Dit als dynamisch monument aangeduid expertisecentrum, in juli 2003 geopend, draagt de gedachte uit dat het slavernijverleden ‘de geschiedenis is van alle Nederlanders’ en wil als zodanig hét nationale symbool vormen ‘van het gedeelde slavernijverleden en de gezamenlijke toekomst van alle Nederlanders’, een streven dat werd onderstreept door minister Van Boxtel.³³ De NiNsee-activiteiten moeten bijdragen aan ‘de vorming van waarden en normen op het gebied van zelfbewustzijn, antiracisme en tolerantie in de hedendaagse multiculturele samenleving’ en zijn gericht op structurele en genuanceerde aandacht, niet alleen voor het Nederlandse slavernijverleden maar evenzeer voor de in de ogen van de slavennazaten nog altijd doorwerkende gevolgen daarvan. Dit dient te gebeuren door middel van reguliere onderwijsaandacht, museale presentaties, documentatieverzameling en onderzoek. Hiertoe wordt niet alleen historisch onderzoek naar slavernij gerekend, maar evenzeer ‘onderzoek vanuit de vraag in hoeverre het slavernijverleden van invloed is op hedendaagse maatschappelijke problemen’ dat moet bijdragen aan ‘het bevorderen van harmonieuze etnische relaties in Nederland.’³⁴

Opvallend bij deze initiatieven is hoe, behalve uiteenlopende doelgroepen van autochtonen en nieuwkomers (het gaat hier zowel om de nazaten van de slaven, als om de Nederlandse samenleving als geheel), vooral ook heden en verleden met elkaar vervlochten zijn. De gemengd maatschappelijk-historische doelstelling stuitte nauwelijks op enig bezwaar bij de aangesproken Nederlandse overheid, iets dat goed aansloot op wat Gert Oostindie omschreef als ‘een mooi calvinistisch verhaal van schuld en boete’. Hij signaleerde in die schuldbewuste context dat Nederland zich een ontvankelijke gesprekspartner toont in post-koloniale kwesties, waartoe zeker ook de historische verlangens van migranten uit de voormalige koloniën gerekend kunnen worden. Het beroep op bijzondere

verplichtingen die het gevolg zijn van de Nederlandse expansiegeschiedenis wordt zijns inziens vrij breed gedragen, door postkoloniale migranten en door Nederlanders. Dat maakt dat deze migranten in de Nederlandse samenleving, waarmee zij vertrouwder zijn dan sommige andere migranten, een streepje voor hebben ten opzichte van andere groepen nieuwkomers, ook al was de belangstelling van autochtone Nederlanders voor de koloniale geschiedenis lange tijd relatief gering.³⁵

De gezamenlijke toekomst die bij de genoemde activiteiten geregeld benadrukt wordt, kan de hedendaagse verdeeldheid, ook onder allochtonen, evenwel niet verhullen. Zo is het Landelijk Platform Slavernijverleden veel meer een Surinaamse dan een gemengd Antilliaans-Ghanees-Surinaamse aangelegenheid. Bovendien heeft het Nationaal Slavernijmonument ook een voorbeeldfunctie voor andere nieuwkomers uit de koloniale context. Zo is in kringen van in Nederland gevestigde Javaanse Surinamers gepleit voor een monument voor de eigen voorouders onder verwijzing naar gelijke berechting met anderen: 'Onze "landgenoten" Afro-Surinamers hebben ook hun slavenmonument in Amsterdam'.³⁶ Zulke reacties zijn een bekend verschijnsel in elke historische cultuur waar verschillende groepen, zowel nieuwkomers als autochtonen, het verleden aangrijpen om invulling te geven aan hun al zoekend en tastend geformuleerde identiteit en positie.

Het gevaar dreigt wel dat de dynamiek uit dit proces weg valt. Oostindie signaleerde al in 2002 ten aanzien van het slavernijverleden dat betrokkenen bleven steken in een beperkt groepspectief. Nazaten van slaven vertonen daarbij de neiging het laatste woord op te eisen en een monopolie op dit verleden te vestigen, zonder dat de overheid – uit angst voor conflicten en voor een reactionair imago – zich daarover uitsprekt.³⁷ Dat lijkt mede mogelijk te worden gemaakt doordat slavernij voor 'de witte Nederlander' vanwege uiteenlopende zienswijzen en emoties niet hetzelfde gewicht krijgt dat het voor 'de zwarte Nederlander' heeft.³⁸ Er bevindt zich immers een spanningsveld tussen het oogmerk om zowel allochtonen als autochtonen te bereiken en de overtuiging dat het eigen verleden en erfgoed onvoldoende op waarde worden geschat door degenen die het niet als hun eigen geschiedenis zien.

Een discussie over de vraag of autochtonen wel in staat zijn om te ervaren of aan te voelen wat het slavernijverleden betekent voor de betrokkenen, en of de 'witte' geschiedschrijving per definitie ontoereikend is – zoals in kringen van nazaten kan worden vernomen – is alleszins wenselijk. Ook het aangrijpen van het als traumatiserend beschouwde slavernijverleden als verklaring van hedendaagse achterstand van onder meer postkoloniale migranten uit de West verdient een plaats in dit debat, waaraan historici en andere wetenschappers een bijdrage kunnen leveren. Zo een discussie is noodzakelijk indien het hameren op een gezamenlijke toekomst meer is dan een inhoudsloze kreet. Een gedeelde herinnering en voor gezamenlijk gebruik bedoelde monumenten kunnen niet bestaan als het verleden uitsluitend wordt toegeëigend door belangengroepen die vanuit de hokjesgeest van *identity politics* het unieke eigendomsrecht claimen en soms ook verbeterd vasthouden aan een al dan niet

vermeende *underdog*-positie of slachtofferrol. Een daadwerkelijk multiculturele historische cultuur zou daarmee een illusie worden.

Een dergelijk debat heeft niet uitsluitend een wetenschappelijk karakter. Herdenkingen, monumenten en tentoonstellingen kunnen daarbij evenzeer een rol spelen. Bij een beoordeling van de verschillende zienswijzen op de geschiedenis past enig begrip voor de emoties die voor uiteenlopende groepen verbonden zijn aan het verleden dat in hun beleving meer dan eens zo centraal staat. Beargumenteerde verschillen in perspectief en interpretatie kunnen bijdragen aan het overdenken en bijstellen van historische representaties, niet uit politieke correctheid maar uit daadwerkelijk begrip voor de nieuwe samenstelling van de Nederlandse samenleving die vraagt om een heroverweging van de geijkte historische representaties. Het al te hardnekkig volharden in de reeds ingenomen positie, de relativiserende van de historicus, de verabsoluterende van de 'getroffene', en de onverschillige of bagatelliserende distantie van veel anderen, lijkt daarbij niet verstandig. Het gevoel van uitsluiting zit immers diep bij veel nieuwkomers. De grote verontwaardiging over het feit dat velen die niet tot de officiële genodigden behoorden bij de ingebruikname van het Nationaal Slavernijmonument deze gebeurtenis niet konden meemaken vanwege buitengewoon strenge veiligheidsmaatregelen, vormt daarvan een treffend voorbeeld.

De Tweede Wereldoorlog als ijkpunt in de historische cultuur

Een soortgelijk gevoel van uitsluiting heeft zich ook geruime tijd voorgedaan ten aanzien van de Tweede Wereldoorlog, een onderwerp uit de geschiedenis waarvoor de belangstelling nog altijd sterk leeft. Dat bleek onder meer in het voorjaar van 2004 toen aan de vooravond van de dodenherdenking en bevrijdingsfestiviteiten de inmiddels gebruikelijke media-aandacht voor persoonlijke ervaringen en veronachtzaamde gebeurtenissen uit de oorlogsjaren gericht werd op de combinatie Tweede Wereldoorlog en nieuwkomers in Nederland. Dit werd gestimuleerd door de recente publicatie *Allochtonen van nu & de oorlog van toen*, het resultaat van een aan het NIOD verleende opdracht van het instituut voor multiculturele ontwikkeling Forum dat behoefte zag aan toegankelijke informatie over de betrokkenheid van vier van de bekendste herkomstlanden van Nederlandse allochtonen bij de oorlog.³⁹ Het boek is gevolgd door een met overheidssteun mogelijk gemaakte expositie 'Wereldoorlog in de West' in het Amsterdamse Verzetsmuseum en een tentoonstelling aldaar over Marokkanen in de Tweede Wereldoorlog.

Allochtonen van nu & de oorlog van toen biedt in vogelvlucht een overzicht van de bijdrage aan de geallieerde oorlogsvoering (Marokkaanse soldaten die in 1940 aan Franse zijde in Zeeland vochten), migranten in bezet Nederland (Surinamers en Antillianen in het verzet), de positie van joden in de respectievelijke landen en van het belang van bodemschatten en de dekolonisatie-ontwikkelingen. De opstelling van de verschillende betrokken partijen wordt kritisch besproken. De opportunistische pro-Duitse opstelling van de Turkse

legertop, de belasting van Turkse joden als oorlogsprofiteurs, antisemitische sympathieën in de Arabische wereld en de aanwezigheid van Marokkaanse criminelen in het Franse leger blijven niet onvermeld, evenmin als de racistische opvattingen van de koloniale Nederlandse overheid in ballingschap.⁴⁰

In het slothoofdstuk 'Nationaal herdenken in een multiculturele samenleving' wordt geconcludeerd dat er weliswaar raakvlakken zijn tussen de geschiedenis van Nederland, Turkije en Marokko, maar dat een gedeeld geheugen of een gedeelde historie ontbreken. Iets dergelijks bestaat wel tussen Nederland, Suriname en de Antillen, al volgt daarop de opmerking dat dit vanuit Nederlands perspectief slechts 'kleine verhalen' zijn.

Ondanks enkele initiatieven om autochtonen en nieuwkomers gezamenlijk bij herdenkingen te betrekken, is de dodenherdenking nog opvallend 'wit', zo wordt gesteld. Dit ligt echter genuanceerd. Enerzijds kan gewezen worden op het initiatief van Marokkanen die na de ontdekking halverwege de jaren 1980 in het Zeeuwse Kapelle van graven van hun in 1940 gesneuvelde landgenoten jaarlijks een busreis naar deze Franse militaire begraafplaats organiseren. Trots op de voorouders en de wens tot integratie in de Nederlandse samenleving gaan daarbij hand in hand. Anderzijds dient melding te worden gemaakt van de incidenten op 4 mei 2003 waarbij jonge Marokkaanse Amsterdammers de dodenherdenking aangrepen om hun pro-Palestijnse kritiek op Israël te verbinden met antisemitische uitlatingen en respectloze relletjes.⁴¹

Actuele politieke zaken, zoals de Palestijnse kwestie en de marginalisering van allochtone jongeren, worden zo verbonden met de historische cultuur in Nederland. Wenselijk is deze ongenueanceerde combinatie geenszins, maar het koppelen van politieke opvattingen aan historische herdenkingen is allesbehalve nieuw, net zo min als het onderstrepen van de eigen (collectieve) identiteit in dit kader. Het op een onmiskenbare trots gebaseerde integratiestreven van de bezoekers van de Marokkaanse soldatengraven in Zeeland kan daar eveneens bij worden ondergebracht. Hetzelfde geldt voor het vertrouwde eigentijdse programma voor 4 en 5 mei met een sterk accent op democratie in het algemeen en mensenrechten in het bijzonder. Ook nieuwkomers kunnen zich daarmee identificeren, zoals ook de decennialange aanwezigheid van Turkse en Marokkaanse arbeidersorganisaties bij de herdenking van de Februaristaking toont. Wel is het enigszins spontane karakter van de deelname aan het veranderen in de richting van sociale druk. Of zoals de voorzitter van de Marokkaanse Vrouwenvereniging Nederland verklaarde over de Amsterdamse stakingsherdenking: 'sinds 11 september 2001 lijkt het voor allochtone organisaties wel een bewijs van goed gedrag te zijn om mee te doen. Daar voelen we wel wat weerstand tegen. Natuurlijk is het herdenken van de slachtoffers en het verzet belangrijk. We willen onze solidariteit tonen, maar verwachten dat anderen zich ook solidair met ons tonen. De situatie in Israël en Palestina bijvoorbeeld, dat kan eigenlijk niet weggehouden worden uit de herdenking.'⁴² Het is een reactie die geenszins onbegrijpelijk is, maar die niettemin weerstand oproept. Vanuit uiteenlopende invalshoeken worden bezwaren geuit tegen het betrekken van nieuwkomers bij de herdenking van de Tweede Wereldoorlog. Autochtone

critici bestempelden de Forum-publicatie en aanverwante initiatieven als 'politieke correctheid' inzake historische kwesties die niet bijdraagt aan het oplossen van actuele problemen.⁴³ De extra aandacht voor de betrokkenheid van Marokkanen en vooral de omstreden aanleiding daartoe, schoot sommigen in het verkeerde keelgat. In een ingezonden brief aan de *Haagsche Courant* maakte een lezer zijn onvrede duidelijk over de 'concessies [die] Nederland aan haar eigen geschiedenis heeft gedaan ter wille van allochtonen'. Het inzoomen op het kleine aantal in Nederland gesneuvelde Marokkaanse soldaten zou onrecht doen aan het oorlogsleed onder de Nederlanders. 'Mag het de volgende keer, op 5 mei, weer onze oorlog zijn?'⁴⁴ Een *NRC*-lezer gaf te kennen dat de vermeende motivatie van Marokkaanse jongeren 'Wij herdenken en vieren nu ook, omdat er Marokkanen meededen.' [cursivering KR] doorschoot. Hij bepleitte ter integratie juist kennis van 'wat er echt herdacht en gevierd wordt'.⁴⁵ Hoewel sommige briefschrijvers in zekere zin minderheden het recht lijken te ontzeggen om een eigen invulling te geven aan een herdenking die zij bovenal als Nederlands ervaren, als zou dit de dominante interpretatie bedreigen, valt er begrip op te brengen voor de geuite kritiek ten aanzien van de mogelijke motivatie om deel te nemen. De deelname van nieuwkomers aan een in de Nederlandse historische cultuur zo belangrijke herdenking als die van de Tweede Wereldoorlog – de enige jaarlijks terugkerende terugblik met officiële status – krijgt immers een bijzondere smalle basis wanneer deze er uitsluitend op zou berusten dat de oorlog direct gekoppeld kan worden aan historische ervaringen van de eigen groep. Toch kan juist dát een eerste aanknopingspunt bieden om toegang te krijgen tot de canon van het vaderlandse verleden. Dit geeft echter een indicatie van de spanningen die, zelfs wanneer over de feiten als zodanig overeenstemming heerst, kunnen ontstaan wanneer in een multiculturele historische cultuur uiteenlopende groepen zich vanuit deels afwijkende invalshoeken ontfemen over historische thema's die voor anderen een min of meer vanzelfsprekende betekenis en interpretatie kennen.

Daarbij verdient het overigens aanbeveling om de zaak in perspectief te plaatsen en waar nodig enig onderscheid te maken in de omgang met het verleden van jongeren, zeker pubers, en volwassenen. De respectloze opstelling van een groep baldadige jeugdigen rond de dodenherdenking van 2003 kan moeilijk als representatief worden beschouwd voor een hele groep nieuwkomers. Recent landelijk onderzoek leert dat een meerderheid van de docenten geschiedenis geen koppeling ervaart van agressie en geweld aan specifieke onderwerpen in de les. Niettemin duiken het bagatelliseren van de Shoah en grievende opmerkingen over joden (evenals grievende opmerkingen over de islam) geregeld op, met name bij scholen met veel allochtone leerlingen. Geruchten dat onderwijs over de jodenvervolging tijdens de Tweede Wereldoorlog geheel van het lesprogramma is verbannen, zijn echter niet bevestigd.⁴⁶ Wel doen zich problemen voor bij de behandeling van dit onderwerp in het geschiedenisonderwijs. Sommige islamitische leerlingen koppelen de jodenvervolging aan de hedendaagse Israëlische politiek ten aanzien van de Palestijnen. Identificatie met het Palestijnse volk leidt tot heftige discussies waarbij meer dan eens joden-

dom, Israël en zionisme op één grote hoop worden gegooid. De constatering 'Autochtone leerlingen zijn opgevoed met de Tweede Wereldoorlog, islamitische leerlingen met de Golfoorlog' is wat dat betreft veelzeggend ten aanzien van het verschil in belevingswereld tussen autochtone en allochtone leerlingen. Onwetendheid en puberale neigingen tot provocaties, gevoed door een gevoel van marginalisering, dragen bij aan het schoppen tegen het zere been van het holocaustonderwijs. Doordat het conflict in het Midden-Oosten zich zodoende verplaatst heeft naar Nederland hebben docenten moeite om dergelijke reacties en discussies in goede banen te leiden.⁴⁷ Het fenomeen van de transnationale migrant, die voeling blijft houden met zijn herkomstgebied, gaat dan ook niet voorbij aan de veranderende historische cultuur in Nederland.

Conclusie

De multiculturele historische cultuur is een verschijnsel met uiteenlopende verschijningsvormen in zowel het publieke als het private domein waarvan de eerste aanzetten al zeker enkele decennia oud zijn.⁴⁸ Het is bovendien een fenomeen waarbij geregeld sprake is van botsende belangen, zoals ook bekend is van andere voorbeelden waarbij de omgang met het verleden een sociale functie vervult. Het positioneren van de eigen identiteit, al dan niet gekoppeld aan een politieke agenda, staat in de hier bestudeerde thematiek geenszins op de laatste plaats. Impliciet en expliciet worden daarbij posities ingenomen en afgebakend ten opzichte van andere groepen waarvan positie en geschiedenis als gelijkwaardig of minderwaardig worden beschouwd, als inspirerend, concurrerend of zelfs bedreigend.

Het bereik van de groepen die zich in deze cultuur manifesteren, loopt erg uiteen. De postkoloniale migranten hebben vooralsnog de meest zichtbare invloed op de historische cultuur; zo vinden de reeds geïnstitutionaliseerde activiteiten (zoals het Moluks Historisch Museum en het NiNsee) merendeels hun uitgangspunt in de koloniale geschiedenis. De relatief grotere zichtbaarheid van het koloniale verleden is ongetwijfeld mede beïnvloed door de grotere vertrouwdheid van postkoloniale migranten met de dominante cultuur – inclusief de historische canon – hetgeen gevolgen had voor hun uitgangspositie in de historische cultuur hier. Bovendien staat hun positie niet los van de in de afgelopen decennia toegenomen belangstelling voor koloniale geschiedenis, ook in de geschiedwetenschap, in het bijzonder ten aanzien van Nederlands-Indië.⁴⁹ In de bonte multiculturele historische cultuur zijn, behalve op het koloniale verleden, evenzeer accenten te plaatsen op de geschiedenis van andere nieuwkomers, zoals gastarbeiders en vluchtelingen. De bijzondere positie die postkoloniale migranten innemen in de hedendaagse historische cultuur is niet van permanente aard. Ruim veertig jaar na het afsluiten van verschillende bilaterale wervingsovereenkomsten met mediterrane landen en meer dan vijftig jaar na de ondertekening van het VN Vluchtelingenverdrag zou het vreemd zijn om de koloniale migranten als Nederlands 'erfgoed' te beschouwen en latere nieuwkomers een dergelijke status te onthouden. Dit maakt de historische cultuur

wellicht niet overzichtelijker, maar overzichtelijkheid is – mede vanwege de verscheidenheid aan nieuwkomers en de zich verder ontwikkelende transculturele contacten – nu eenmaal geen kenmerk van die hedendaagse cultuur. Multiculturaliteit betekent ook dat het maken van onderscheid niet altijd even vanzelfsprekend is.

Als de aanvaarding van het gegeven dat Nederland een immigratiesamenleving is gepaard gaat met de opvatting dat de herinnering en beleving van nieuwkomers niet per definitie ondergeschikt zijn aan de vertrouwde vaderlandse canon, dan is verdere bezinning op de multiculturele historische cultuur meer dan wenselijk. Daar is des te meer reden toe aangezien geschiedenis bij uitstek wordt beschouwd als middel om cultuur en identiteit over te dragen om zo de verbondenheid en betrokkenheid te stimuleren, structureel door middel van geschiedenisonderwijs en meer incidenteel via tentoonstellingen, tv-programma's, websites, stripverhalen en andere manieren.

Het vormgeven aan die collectieve identiteit als bijdrage aan een gemeenschappelijke toekomst van nieuwkomers en gevestigden op voet van gelijkwaardigheid, vraagt om een herbezinning op het vertrouwde historische verhaal dat zo sterk verbonden is met het kader van de natiestaat. Indien geschiedenis relevant wil zijn voor de eigentijdse samenleving is het onvermijdelijk om in de historische onderwerpen die van gemeenschappelijk belang worden geacht en in de daaraan verbonden interpretaties – kortom: de historische canon in zijn diverse verschijningsvormen – voldoende aanknopingspunten op te nemen waardoor zowel gevestigden als nieuwkomers zich verbonden voelen met die geschiedenis. Een hokjesgeest die Marokkanen ontzegt een eigen accent te leggen bij de herdenking van de Tweede Wereldoorlog of die de positie van autochtonen bij de hedendaagse omgang met het slavernijverleden per definitie wantrouwt, draagt daar niet aan bij; wederzijdse belangstelling voor elkaars verleden en openheid in de omgang daarmee wel.

Conflicterende standpunten op historisch terrein kunnen niet volledig uitgesloten worden. Discussie daarover blijft wenselijk in een zich verder ontwikkelende samenleving. Waar conflictmateriaal daadwerkelijk betrekking heeft op (vermeende) historische feiten moet er ruimte zijn voor kritische waarheidsvinding, contextualisering en interpretatie door onder meer historici. Hun werk dient geleid te worden door de reguliere professionele maatstaven, waarbij een zeker bewustzijn van de eigentijdse maatschappelijke betekenissen van het bestudeerde verleden geenszins misstaat. Een zekere spanning tussen etnisch-culturele betrokkenheid en wetenschappelijke afstandelijkheid blijft evenwel onvermijdelijk.

Die betrokkenheid is overigens voortdurend aan verandering onderhevig. Zo nemen tweede en latere generaties allochtonen door invloeden uit de cultuur van herkomst en de Nederlandse samenleving een nieuwe positie in ten opzichte van het verleden van de eigen groep en de Nederlandse natie. Bovendien kan toenemende individualisering leiden tot een meer afstandelijke omgang met het collectieve verleden en mogelijk ook tot een historische belangstelling die minder ver terugreikt in de tijd dan die van eerdere generaties.

Cruciaal bij de ontwikkelingen op het terrein van de multiculturele historische cultuur is het bieden van mogelijkheden om uitsluiting van allochtonen tegen te gaan. Dit betekent dat de geschiedenissen van nieuwkomers geïntegreerd dienen te worden in een open historisch verhaal dat – zowel in het onderwijs als elders – ruimte biedt aan eigen en afwijkende ervaringen waar voorheen onvoldoende rekenschap van werd gegeven. De eigentijdse samenleving krijgt daarmee een genuanceerd maar samenhangend beeld van de eigen wortels waarmee mensen met uiteenlopende achtergronden zich beter kunnen identificeren. Mogelijkheden daartoe schuilen in het nadrukkelijker plaatsen en vergelijken van de Nederlandse geschiedenis in en met de wereldgeschiedenis, in meer aandacht voor de internationale en multiculturele aspecten van de vaderlandse geschiedenis. Wat voorbeelden betreft kan gekozen worden uit een breed scala variërend van de uit Germania afkomstige Bataven als eerste ‘vaderlanders’ en de van elders uit ingezette kerstening tot de ‘allochtone’ achtergrond van de vader des vaderlands en veel van diens nazaten en de eeuwenlange internationale economische verwevenheid. De wijze waarop het verleden wordt behandeld en gepresenteerd kan bijdragen aan een vruchtbare reflectie op de vormgeving van de Nederlandse identiteit, ook in de eenentwintigste eeuw.

Noten

- 1 Deze tekst is een bewerking van mijn artikel ‘De vaderlandse canon voorbij? Een multiculturele historische cultuur in wording’, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 117 (2004) 500-521. Het artikel komt voort uit het onderzoek ‘Paradoxes of de-canonization. New forms of cultural transmission in history’ binnen het NWO-programma ‘Culturele vernieuwing en de grondslagen van de geesteswetenschappen’.
- 2 Met nieuwkomers, een minder bureaucratische aanduiding dan het begrip allochtonen, wordt hier geduid op alle personen die buiten Nederland zijn geboren en zich later in Nederland vestigen plus hun kinderen. Allochtonen zijn, volgens het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), alle personen van wie ten minste één ouder in het buitenland is geboren. Het begrip omvat derhalve meer dan één generatie en kan betrekking hebben op personen die niet (zoals de zogeheten eerste generatie) zelf afkomstig zijn uit het buitenland maar die in Nederland zijn geboren en getogen (de tweede generatie). Een nadeel van deze algemene aanduiding is dat de periode waarin personen, of hun ouders, daadwerkelijk nieuw zijn in de Nederlandse samenleving verabsoluteerd wordt: elke allochtoon blijft – op papier – een leven lang allochtoon.
- 3 CBS, Statline: Kerncijfers van de allochtonenprognose 2004-2050 & Kerncijfers van de bevolkingsprognose, 2004-2050 raadpleegbaar via <http://statline.cbs.nl>. Alle genoemde websites zijn, tenzij anders vermeld, geraadpleegd op 19 juli 2006. Voorts: CBS, *Allochtonen in Nederland 2003* (Voorburg 2003); SCP, WODC, CBS, *Jaarrapport integratie 2005* (Den Haag 2005); Han Nicolaas, ‘Meer allochtonen en minder autochtonen in de vier grote steden’, *Demos* 21 (2005) nr.10, 82-83; *Bevolkingstrends. Statistisch kwartaalblad over de demografie van Nederland* 52 (2004) nr.2.
- 4 Naast de specifiek ‘postkoloniale’ instellingen in Nederland die verderop behandeld worden kan, met betrekking tot het vooral immateriële erfgoed van de niet-koloniale migranten in Nederland, gewezen worden op het bestaan van Imagine IC (Identity & Culture) in Amsterdam, waar beeldverhalen over migratie, identiteit en culturele diversiteit op stimulerende wijze worden vastgelegd. Daarnaast worden momenteel door de overheid

- plannen ontwikkeld voor een Huis van de Culturele Dialoog waar onder meer aandacht zal worden besteed aan de betekenis van de islamitische cultuur in Nederland.
- 5 Tijdelijke commissie onderzoek integratiebeleid, *Bruggen bouwen. Deel 1 Eindrapport* (s-Gravenhage 2004) 537.
 - 6 Maria Grever en Kees Ribbens, 'De historische canon onder de loep', *Kleio* 45 (2004) nr. 7, 2-7.
 - 7 Jan Marijnissen en Maxime Verhagen, 'Huis van de Geschiedenis/Red ons historisch besef', *Trouw* 13 mei 2006.
 - 8 Jan Peter Balkenende, 'Samenleving mag geen optelsom van culturen zijn', *NRC Handelsblad* 25 januari 2002.
 - 9 Marja van Bijsterveldt, 'Speech bij ontvangst rapport *Nederland Integratieland*'. Opmerkelijk genoeg werd hier verwezen naar een uitspraak van Labour-premier Tony Blair: 'To join this community is to share in that history, culture and identity': <http://www.cda.nl/domains/cda/content/downloads/speeches/2004/SpeechMarjavanBijsterveldt08032004.doc>
 - 10 SCP-directeur Paul Schnabel vertolkte soortgelijke opvattingen als Scheffer en achtte multiculturaliteit realistisch noch wenselijk. Hij benadrukte de dominantie van de Nederlandse meerderheidscultuur waar allochtonen geen andere keuze zouden hebben dan hun eigen cultuur een verbinding aan te laten gaan met de dominante cultuur, met slechts in de privésfeer ruimte om het leven naar eigen overtuiging of traditie in te richten. Paul Schnabel, 'De multiculturele samenleving is een illusie', *de Volkskrant* 17 februari 2000. De historische aspecten van OETC blijven in dit artikel overigens buiten beschouwing.
 - 11 Paul Scheffer, 'Het multiculturele drama', *NRC Handelsblad* 29 januari 2000.
 - 12 Zie voorts onder meer: Paul Scheffer, 'Het multiculturele drama: een repliek', *NRC Handelsblad* 25 maart 2000. In zijn oratie als hoogleraar grootstedelijke problematiek aan de Universiteit van Amsterdam, 'Terug naar de tuinstad; integratie kun je bouwen', *NRC Handelsblad* 26 juni 2004, vraagt hij meer aandacht voor de overdracht, met name in het onderwijs, van een gemeenschappelijke canon van historische en literaire verhalen – die weliswaar dient uit te nodigen tot 'kritische zelfreflectie' – als culturele pijler voor integratie en burgerschap.
 - 13 Vgl. Baukje Prins, 'Dol op drama. Een reconstructie van het publieke debat naar aanleiding van Paul Scheffers "Het multiculturele drama"', Amsterdam 25 april 2002: http://www.balie.nl/prog_content.php?id=1170.
 - 14 Jan Motte en Rainer Ohliger, 'Geschichte und Gedächtnis in der Einwanderungsgesellschaft', in: Jan Motte, Rainer Ohliger ed., *Geschichte und Gedächtnis in der Einwanderungsgesellschaft. Migration zwischen historischer Rekonstruktion und Erinnerungspolitik* (Essen 2004) 7-16, aldaar 9-10.
 - 15 Eén van de bekendere werken die zijn voortgekomen uit dit specialisme is Jan Lucassen en Rinus Penninx, *Nieuwkomers, nakomelingen, Nederlanders: immigranten in Nederland, 1550-1993* (Amsterdam 1994 (oorspr. 1985)).
 - 16 Stichting Centrum voor de Geschiedenis van Migranten, Jaarverslag 2003, op: <http://www.iisg.nl/cgm/>. Het CGM is tevens betrokken bij de inspirerende vijfdelige reeks Cultuur en migratie in Nederland (Den Haag 2003-2005) over de wijze waarop de Nederlandse samenleving in de twintigste eeuw is beïnvloed door migranten.
 - 17 Het aantal allochtonen dat eind jaren 1990 jaarlijks een museum bezocht was aanzienlijk minder dan het aantal bezoekende autochtonen, respectievelijk 12% en 33%. Andries van den Broek, Koen Breedveld, Jos de Haan, Frank Huysmans, 'Cultuur, media en sport', in: SCP, *De sociale staat van Nederland 2003* (Den Haag 2003) 129-149, aldaar 129, 134.
 - 18 Zie voor de nota: <http://www.minocw.nl/cultuurbeleid/nota3/index.html>. Geraadpleegd op 21 september 2004.
 - 19 <http://www.museumvereniging.nl/nmv/ip/ip.html>. Geraadpleegd 21 september 2004. Zie ook *Boekmancahier* nr.61 (herfst 2004) 105-137, met name de bijdragen van Bibi Panhuysen en Ineke Stam.
 - 20 Toespraak staatssecretaris Van der Laan bij opening tentoonstelling Molukse kampbarak, Arnhem 3 oktober 2003: <http://www.minocw.nl/toespraak/176>.

- 21 <http://www.divakoepel.nl/vragenlijstwendy.html>.
- 22 Zie bijv. Kees Ribbens, *Een eigentijds verleden. Alledaagse historische cultuur in Nederland, 1945-2000* (Hilversum 2002) met name 53-128.
- 23 Een voorbeeld is het – onder Turken omstreden – Armeens monument in Assen uit 2001 dat de genocide op de christelijke Armeniërs in het Ottomaanse rijk tussen 1915 en 1918 herdenkt. Dit onderwerp kwam centraal te staan in het debat rond de stellingname van kandidaat-Kamerleden in de herfst van 2006.
- 24 Het Indisch Wetenschappelijk Instituut heeft, samen met de culturele vereniging Nines, besloten op te gaan in (een nieuwe) stichting Het Indisch Huis. Door recente financiële problemen bij de laatstgenoemde instelling is de voortzetting momenteel ongewis.
- 25 'Molukkers zijn nu geworteld in Nederland', *Algemeen Dagblad* 17 maart 1992. Vgl. Wim Manuhutu en Fridus Steijlen, 'Monumentaal herinneren op Molukse wijze', in: Gert Oostindie ed., *Het verleden onder ogen. Herdenking van de slavernij* (Den Haag 1999) 97-102.
- 26 <http://www.lsem.nl/Geschiedenis/molukkersinned.htm>, geraadpleegd op 22 juni 2004; http://www.museum-maluku.nl/01_ned/entree.html geraadpleegd op 21 september 2004.
- 27 Raad voor Cultuur, *Spiegel van de cultuur, advies Cultuurnota 2005-2008* Dl. 2 *Thema's en bovensectoraal* (Den Haag [april] 2004) 30-31. Vgl. noot 24.
- 28 'Stichting wil binnen een jaar nieuw Museum Suriname', *NRC Handelsblad* 18 juli 1995; Willem van der Post, 'Nieuw museum Suriname is meer dan een museum', *Algemeen Dagblad* 29 maart 1997; Raad voor Cultuur, *Spiegel van de cultuur*, 36.
- 29 www.antenna.nl/wvi/nl/ic/vp/atjeh/heutsz; Rob Aspeslagh/Instituut Clingendael, Gewenst en niet geliefd. Advies over het monument aan Apollolaan/Olympiaplein, Den Haag 31 mei 2000. Zie ook: Ype Koopmans, 'Koloniale expansie en de Nederlandse monumentale sculptuur', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 105 (1992) 383-406, met name 399-405; Marieke Bloembergen, 'Amsterdam: het Van Heutszmonument', in: H.W. van den Doel ed., *Plaatsen van herinnering. Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2005) 72-87; 'Monument voor grofgebekte houwdegen', *de Volkskrant* 23 juli 2005.
- 30 Yasha Lange, Herman Staal, 'Slavernij bepaalt relatie met Hollanders', *NRC Handelsblad* 1 juli 1998. Vgl. Marjan Beijering ed., *Gedeeld verleden, gezamenlijke toekomst. Aspecten van Nederlandse koloniale geschiedenis: lezingen en discussies in Rotterdam* (Rotterdam 2004) 42-46.
- 31 Elsbeth Etty, 'Geleend geheugen', *NRC Handelsblad* 4 juli 1998. Zie i.v.m. visualisering en etniciteit: Maria Grever, 'Visualisering en collectieve herinneringen. "Volendamse meisje" als icoon voor de nationale identiteit', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 117 (2004) 207-229.
- 32 <http://www.zeeuwsarchief.nl/nieuws/slavernij.htm>; <http://www.zeeuwsslavernijverleden.nl/>.
- 33 Mark Duursma, 'Bijvoorbeeld een obelisk; De discussie over het Nederlandse slavernijmonument', *NRC Handelsblad* 28 juli 2000.
- 34 Meerjarenbeleidsprogramma NiNSEE 2005-2008, 1-3, <http://www.slavernijmonument.nl>. Vgl. ook James Oliver Horton, Johanna C. Kardux, 'Slavery and the Contest for National Heritage in the United States and the Netherlands', *American Studies International* XLII (2004) nr.2-3, 51-74, aldaar 69-72.
- 35 Gert Oostindie, 'Schijngevechten? Het monument voor de slavernij en de multiculturele samenleving', Amsterdam 25 april 2002: http://www.balie.nl/prog_content.php3?id=1171.
- 36 Reinier Kromopawiro, 'Mijn verslag debat Javaanse Immigratie': http://www.banyumili.com/algemeen_nieuws01.htm geraadpleegd 21 september 2004
- 37 Toen de ambities van het NiNSee door de Raad voor Cultuur kritisch werden beoordeeld als 'bovenmatig groot, onvoldoende doordacht en onvoldoende afgestemd met bestaande instellingen' voelde het NiNsee zich geridiculiseerd: 'Voor die nazaten van de tot slaaf gemaakten die nog steeds met het onverwerkte trauma van het slavernijverleden zitten komt dit hard aan. Het is het zoveelste bewijs van ontkenning en onbegrip voor het gedeelde slavernijverleden.' Raad voor Cultuur, *Spiegel van de cultuur*, 39-41; Bestuur

- NiNsee aan Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 21 april 2004: <http://www.ninsee.nl/nieuws/fullnews.php?id=4> geraadpleegd 21 september 2004
- 38 Gert Oostindie, 'Slaven van het schuldgevoel. Witte en zwarte versies van het koloniaal verleden', *De academische boekengids* nr.45 (juli 2004) 20-22, aldaar 20.
- 39 In Ad van den Oord, *Allochtonen van nu & de oorlog van toen. Marokko, de Nederlandse Antillen, Suriname en Turkije in de Tweede Wereldoorlog* (Den Haag/Utrecht 2004) worden respectievelijk Marokko, de Nederlandse Antillen, Suriname en Turkije behandeld.
- 40 Onjuist is evenwel de opmerking van Van den Oord 'dat juist de joden vroeger de plantagehouders waren geweest' (p.55), dit gaat voorbij aan het feit dat een minderheid van de slavenhouders in Suriname joods was.
- 41 CIDI, Jaaroverzicht antisemitisme in Nederland 2003 en overzicht 1 januari-5 mei 2004: www.cidi.nl. De relletjes waren aanleiding voor het particuliere initiatief MO, dat Marokkaanse jongeren zelfrespect en respect voor anderen wil bijbrengen, om met steun van het Nationaal Comité 4 en 5 mei en de stichting Islam en Burgerschap een brochure over de rol van Marokkaanse soldaten bij de geallieerde oorlogvoering te verspreiden in onder meer coffeeshops en sportscholen. Persoonlijke mededeling Enrico Bartens aan auteur, 23 juni 2004.
- 42 'Verzet tegen onrechtvaardigheid', 13 januari 2004, www.amsterdam.nl.
- 43 Bart van Zoelen, 'Wat kan die oorlog ze nou schelen? Historicus Chris van der Heijden ziet niets in voorlichtingsprojecten voor allochtone jongeren', *Het Parool* 27 april 2004. Vgl. ook H.M. van den Brink, 'Iedereen zijn eigen oorlog', *Vrij Nederland* 65 (2004) nr.19, 73.
- 44 Willem Vierhout, 'Onze oorlog', *Haagsche Courant* 25 mei 2004.
- 45 P. Eelman, 'Herdenking', *NRC Handelsblad* 7 mei 2004.
- 46 Ron van Wonderen, Agressie en geweld in het onderwijs. Eindrapport. Een onderzoek in opdracht van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (Leiden: Research voor Beleid, mei 2004) 36-38: <http://www.minocw.nl/documenten/brief2k-2004-doc-16521d.pdf>.
- 47 Chris Blanken, Jan Durk Tuinier, Geu Visser, *Antisemitisme op school? Verslag van een onderzoek naar leerlingen met een islamitische achtergrond in confrontatiemet de geschiedenis van de jodenvervolgung* (Utrecht 2003) 5, 21-26, 30-33.
- 48 Als 'ouder' voorbeeld kan gewezen worden op de ontwikkeling van de publieke historische cultuur van de Indische gemeenschap in Nederland aan de hand van enkele ijkpunten: de opname van een Indische urn in het voorlopig Nationaal Monument op de Dam in 1950 op aandringen van een koloniale lobby, de overplaatsing daarvan in het definitieve monument in 1956 (terwijl de voor Suriname en de Antillen bestemde nissen door gebrek aan initiatief leeg bleven), de herdenking in augustus 1970 en de totstandkoming van het Indisch Monument in 1988. Vgl. Esther Captain, *Achter het kawat was Nederland. Indische oorlogservaringen en -herinneringen 1942-1995* (Kampen 2002) 131-132, 180-183, 221-224, 281-282; Elsbeth Locher-Scholten, 'Van Indonesische urn tot Indisch monument. Vijftig jaar Nederlandse herinnering aan de Tweede Wereldoorlog', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 114 (1999) 192-222.
- 49 De autochtone belangstelling, zoals bij activiteiten in het kader van '400 jaar VOC' in 2002, steunt nog steeds voor een niet onbelangrijk deel op trots op wat 'wij Nederlanders' wereldwijd verricht hebben. Van een evenwichtige benadering, die ook rekening houdt met het soms minder triomfantelijke perspectief van de volken waarmee men destijds in aanraking kwam, was bij deze 'viering' nauwelijks sprake.

Het behouden huis

Een commentaar op *De canon van Nederland*

Maria Grever, Ed Jonker, Kees Ribbens, Siep Stuurman

De Commissie Ontwikkeling Nederlandse Canon onder voorzitterschap van de hoogleraar Frits van Oostrom heeft zich aan haar belofte gehouden. Binnen de gestelde termijn van een jaar heeft zij 'De canon van Nederland' gepresenteerd. De commissie heeft haar taak serieus genomen en dat is zeer te prijzen. Geen resolute uitspraken over het belang van een canon voor nationale saamhorigheid, geen lijst met topics zonder uitleg, wel handreikingen aan docenten. Het rapport bestaat uit twee gebruiksvriendelijke boekjes: een uitgebreide verantwoording in deel A en een concrete canon van vijftig vensters in deel B.¹

De vijftig canonvensters in deel B, bedoeld voor kinderen van 7-14 jaar (basisonderwijs en onderbouw voortgezet onderwijs), moeten uitzicht bieden op het rijke verhaal van Nederland in de wereld aan de hand van historische figuren, voorwerpen en gebeurtenissen. Bij elk venster worden relevante excursies, websites, jeugdboeken en achtergrondliteratuur genoemd. Met het *cross media concept* van deze canon volgt de commissie de moderne ICT-trend, waarbij zij ook een oudere en gewaardeerde traditie wil voortzetten. In de geest van J.H. Isings is een wandkaart voor in de klas ontworpen met alle vensters op een tijdlijn, zodat de bijbehorende beelden bij de leerlingen ingeprent kunnen worden. Daarnaast doet de commissie de aanbeveling dat scholen een schatkist krijgen met voorwerpen die de canon tastbaar maken. Hiermee sluit zij aan bij de laatste didactische mode. Veel basisscholen hebben al een technische en een aardrijkskundige leskist voor de leerlingen. Voorts is een website met canonvensters in aanbouw die via vertakkingen en verwijzingen meer informatie geven. Tenslotte vindt de commissie een wikifunctie van belang, maar volledige vrijheid zoals bij Wikipedia is vooralsnog een brug te ver. Al is de nationale canon voor iedereen bedoeld, er moet wel redactioneel beheer blijven op internet.

In deel A wordt met kracht gepleit voor versterking van de vakinhoud bij geschiedenis en cultuur op lerarenopleidingen en PABO's. De commissie wil de vakdocent meer centraal stellen. Het is een van de grote verdiensten van dit rapport dat men op deze wijze veel nadruk legt op herstel van de infrastructuur van het onderwijs in geschiedenis en literatuur en – zij het wat minder expliciet – van aardrijkskunde en cultuur. Immers, terwijl de schoolboeken steeds dikker worden, neemt de vakinhoudelijke kennis van docenten juist af (A, p. 60-63). We mogen de commissie dankbaar zijn voor deze hartenkreet.

De productie van een document als dit canonrapport is – zeker in de huidige politieke context – ingewikkeld; de samenstellers ervan zijn gemakkelijk kwetsbaar voor allerlei kritiek. We willen daarom beklemtonen dat het commentaar in dit betoog bedoeld is als een bijdrage aan het debat dat de commissie beoogt. De titel van deze bundel, *Controverses rond de canon*, verwijst naar twee typen debat: enerzijds over nut en nadeel van een canon, anderzijds over opzet en inhoud van deze canon. Beide aspecten komen nu achtereenvolgens aan bod.

Rekenschap geven

Geschiedenis bedrijven betekent, in de canonieke woorden van Johan Huizinga, rekenschap afleggen. De commissie legt echter nauwelijks rekenschap af van haar eigen positie en haar behandeling van historische betekenisgeving.

Om te beginnen bevat het rapport weinig zelfreflectie. De commissie lijkt haar opdracht vanzelfsprekend te vinden. De vraag is of de samenstelling van De Canon van Nederland wel zo vanzelfsprekend is. De aanname is dat de historische en culturele bagage van de Nederlandse bevolking sterk verminderd is. In tegenspraak met haar eigen verstandige waarschuwing voor idealisering van het kennispeil van weleer – de nostalgische reflex (A, p. 15-16) – verheft de commissie uiteindelijk toch een door anderen vermoed kennisgebrek tot feit: ‘de zorg omtrent het lage kennispeil op het gebied van Nederlandse geschiedenis en cultuur bij een groeiend deel van de bevolking’ (A, p. 85-86). De commissie erkent dat de meeste van haar vensters al in de gangbare schoolboeken voorkomen, maar meent dat de canon onvoldoende ‘indaalt’ in de scholen (A, p. 33). Men is daarbij afgegaan op het rapport van de Onderwijsraad uit 2005 en daarop volgende reacties.

Toch is er geen enkel empirisch bewijs dat de geschiedenislessen slechter zijn dan vroeger of dat jongeren minder weten van geschiedenis. Feit is wél dat geschiedenis sinds de Mammoetwet van 1968 in de bovenbouw een keuzevak is. Ook in de Tweede Fase van Havo en VWO (invoering 1998) komt het vak in de bovenbouw slechts in twee van de vier profielen voor. Zodoende krijgt ruim 60% van alle leerlingen in Nederland na hun vijftiende geen geschiedenisles meer.² En, zeker, er zijn ‘nu eenmaal’ altijd gecanoniseerde interpretaties van het verleden geweest. Die zijn ook nodig om tot identiteitsvorming en sociale betrokkenheid te komen. Maar de condities waaronder dat gebeurt zijn alweer niet vanzelfsprekend of neutraal. Idealiter vindt de vorming van dergelijke gemeenschappelijke voorstellingen plaats in een open *herrschaftsfreie Kommunikation* waarin vrijwillig gedeelde ervaringen en interpretaties ontstaan. Zo gaat het in de praktijk echter zelden of nooit. Meestal worden canons voorgeschreven en daarbij draait het om definitiemacht. Wie bepaalt wat de identiteit van een gemeenschap zou moeten zijn?

In dit geval is de achtergrond de in brede kring gevoelde angst voor sociale en culturele veranderingen. Die mondt uit in een verlangen naar emotionele zekerheid dat zich onder meer manifesteert in de roep om een snelle inburgering van nieuwkomers. De omslag naar een politiek van assimilatie – meer kennis van

de Nederlandse taal, geschiedenis en cultuur – heeft zich in een sterk gepolariseerde en gepolitiseerde atmosfeer voltrokken, zeker na de moord op Theo van Gogh in november 2004. Worden de canon en daarmee het geschiedenisonderwijs niet ingezet als sociaal smeermiddel en gedegradeerd tot een vervoermiddel van neo-nationalisme?

De commissie probeert afstand te nemen van politieke verwachtingen over de canon als instrument voor integratie en herwaardering van de Nederlandse identiteit (A, p. 18-19). Haar canon is niet bedoeld of geschikt voor het aanbrenge van een identiteit, hoogstens biedt deze wat collectieve herinnering. Die redenering is weinig overtuigend. Het onderscheid tussen collectief geheugen en identiteit is kunstmatig: de identiteit of het imago van een gemeenschap is opgebouwd uit collectieve herinneringen. Het laatste is het onderwerp van de canon, met het eerste willen de auteurs van het canonrapport zich zo min mogelijk inlaten. Maar zo eenvoudig laat de verwevenheid van historische en culturele oriëntering met nationale identiteit zich niet weg definiëren. De politiek zal namelijk verwachtingen blijven koesteren. Zeker wanneer de commissie even verderop stelt dat zij minder afwijzend staat 'tegenover de associatie van canon en inburgering' (A, p. 24).

Leerzaam is de vergelijking met de lotgevallen van de tien tijdvakken van het in 2001 gepubliceerde rapport De Rooy. Aanvankelijk keurig aangekondigd als open didactisch raamwerk, werd het inhoudelijk al snel in nostalgische zin dichtgespijkerd in de canon van Nederland die Jan Bank en Piet de Rooy in 2004 publiceerden in *NRC Handelsblad*. Zozeer dat de voormalige commissievoorzitter zich er nu almaar voor lijkt te verontschuldigen.

Ook de publieke ontvangst van het canonrapport heeft intussen duidelijk gemaakt dat die strategie niet werkt. Politici en media legden van meet af aan juist wel een verband tussen het collectief geheugen en de nationale identiteit. In hun ogen dient geschiedenis in de eerste plaats de nationale saamhorigheid te bevorderen. De cognitieve aspecten van het geschiedenisonderwijs komen op de tweede plaats. Wat politiek en media verlangen is geborgenheid en bevestiging van het oude vertrouwde. Die hebben zij gekregen: de 'nieuwe' canon is een tamelijk traditioneel overzicht van de Nederlandse geschiedenis.

Minister Van der Hoeven heeft in haar acceptatiebrief van het canonrapport het Thorbecke-sjabloon gebruikt door geen inhoudelijk oordeel uit te willen spreken over de vijftig vensters. Maar net als bij de echte Thorbecke moet er een onderscheid gemaakt worden tussen manifeeste tekst en subtekst. Welzeker heeft de regering een informeel oordeel, dat uit haar daden blijkt. De commissie ontkomt hier ook niet aan: ze legt zelf elders in het rapport weer wel een verband met inburgering en houdt ook nog eens een pleidooi voor het Hoger Onderwijs als 'hoogste burgerschool'.

Afgezien van de politieke context is het probleem van identiteitsvorming ook inherent aan geschiedenisonderwijs en erfoededucatie. Ook op dit punt geeft de commissie zichzelf en haar lezers te weinig rekenschap van de spanning tussen publiek historisch besef en het aanleren van historisch redeneren. De commissie noemt de politieke gevaren van triomfalisme, nationalistische borst-

klopperij en culturele uitsluiting wel en wil die uiteraard vermijden. Maar daar is toch wel iets meer voor nodig dan het opnemen van een enkele schaduwzijde uit de vaderlandse-geschiedenis-die-niet-zo-mag-heten. De VOC, de slavernij, Indonesië, Srebrenica: het is goed dat ze aan bod komen bij de vijftig vensters in deel B. In de woorden van de commissie zelf: niet alleen maar zonovergoten onderwerpen (A, p. 33). Maar het tonen van een enkel grijs beregend venster-
raam is niet hetzelfde als leerlingen kritische distantie bijbrengen. Het besef van de voorlopigheid en de geconstrueerdheid van canons verdraagt zich nu eenmaal moeilijk met een erfgoedbenadering vol warme gevoelens. Zoals de commissie terecht aangeeft: er dient in het onderwijs eerst iets opgebouwd te worden voordat je kunt afbreken. De aanzetten van dat laatste, kritische distantie, zijn echter node te vinden. Zeker in de huidige lespraktijk is er meestal weinig tijd voor bijstellen of relativëren. Is het bovendien niet wat laat om er pas in de bovenbouw mee te beginnen?

De commissie wil in haar rapport weinig of niets van deze problemen weten. Gesuggereerd wordt dat die van buitenaf komen en oneigenlijk zijn. Het zijn niet haar problemen. Haar canon is er niet voor de vorming van identiteit, saamhorigheid of gedeelde normen en waarden. Voor wie en voor wat is de canon dan eigenlijk wel bedoeld?

Nogal naïef is dat de canoncommissie in het geheel niet ingaat op het vraagstuk van de machtheffingen van een door een ministeriële commissie ontworpen canon voor de natie. Zij bespreekt in deel A van haar rapport weliswaar de recente kritiek op de canon, maar zij doet zelfs geen poging de kritiek te weerleggen. In plaats daarvan komt zij met de verzekering dat de commissie wel degelijk in de kracht van de canon gelooft (A, p. 23). Dat geloven wij op onze beurt weer graag. De commissie heeft 'een innerlijke overtuiging' dat de canon een 'intrinsieke waarde' heeft (A, p. 85). Die waarde is kennelijk zo vanzelfsprekend, dat ze geen uitleg behoeft en tot geloofsbelijdenis is geworden.

Elders wordt gesproken over het deel hebben aan wijsheid en schoonheid (A, p. 25). Dat heeft, wordt toegegeven, ook een oriënterende functie, zodat via een esthetische achterdeur zingeving en identiteit weer binnen worden gelaten. Dat is geen schande, integendeel zelfs, maar die pedagogische functie berust op morele en politieke keuzes die verantwoord moeten worden. Dan zou de invloed ervan op de inhoud van de voorgestelde canon openlijk herkenbaar en bediscussieerbaar worden. Dat is van belang omdat de canon in de praktijk onvermijdelijk een dwingend karakter zal krijgen.

Maar zegt de commissie niet uitdrukkelijk dat de canon een proces is, gestuurd door een gesprek dat zal leiden tot verandering en bijstelling van als verouderd of te beperkend ervaren inhoud? Een mooie Nederlandse traditie vindt de commissie dat. Zeker, maar wie gaan dat gesprek voeren? De voorgestelde procedure lijkt in ieder geval over de hoofden van veel betrokkenen heen te gaan. Ook dat zou trouwens een beproefde Nederlandse traditie zijn. De betrokkenheid van de wereld van musea, monumenten, archieven en andere culturele instellingen lijkt niet zozeer gericht op het creëren van tegenspraak als wel op de bevestiging van de autoriteit van de hier voorgestelde canon. In dat kader wekt het weinig

vertrouwen dat bij veel van de aanbevelingen van de commissie staat: 'regie OCW'. Natuurlijk moet daar het geld vandaan komen, maar – om ook eens een Oud-Hollandse zegswijze te gebruiken – 'wie betaalt, bepaalt'. Wordt over vijf jaar een nieuwe staatscommissie benoemd in de beste Sovjettraditie?

Intussen mag er over van alles en nog wat gedebatteerd worden. De voorzitter hoopt er zelfs op. Maar een fundamenteel debat over de vraag of een canon zinvol is en over de eventuele effecten daarvan, wordt kennelijk niet verwacht. De openheid en flexibiliteit van de canon lijken te worden gelijkgesteld met het gebruik van 'de nieuwe media'. De commissie verwacht veel van de hierboven genoemde wikifunctie van de canonwebsite, waar – haast zij zich te zeggen – natuurlijk wel redactie op moet worden gepleegd. Democratie en canon verhouden zich kennelijk slecht tot elkaar.

Structuur en karakter van 'De canon van Nederland'

De harde kern van de canon zijn de vijftig vensters. De blik is daarin voortdurend gericht op het Nederlandse grondgebied. Leerlingen worden gestimuleerd om door deze vensters – gemaakt door een commissie in opdracht van de regering – van binnen naar buiten te kijken. Een blik van buiten op het Huis van Nederland wordt niet aangereikt, noch de mogelijkheid om eigen vensters te maken.

De chronologische opeenvolging van de vijftig vensters, 'van Hunebedden tot heden', roept daarnaast het beeld op van een Nederlandse natie die er al sedert het begin van onze jaartelling geweest is. De internationale context van de Nederlandse geschiedenis wordt via vertakkingen en verwijzingen van tijd tot tijd aangeduid, maar het nationale perspectief domineert. De dieptestructuur van het rapport, de plot die de aaneenschakeling van uiteenlopende voorbeelden aaneensmeedt, is het verhaal van de natie. Dat is begrijpelijk, want deze canon is opgesteld in een geestelijk klimaat van angst voor het 'andere': angst voor globalisering, voor Europese integratie, voor migranten en voor de Islam. Nederland heeft zich mentaal teruggetrokken achter de dijken.

Hoewel de auteurs in hun inleidende beschouwingen afstand nemen van dit neo-nationalisme, dragen de structuur en teneur van de canon er niettemin de sporen van. Bijna alle 'vensters', met uitzondering van de meest recente, komen al voor in het *Leerboek der Algemene en Vaderlandse Geschiedenis* van Blonk en Romein, sinds 1940 vele malen herdrukt en herzien.³ De keuze voor dit nationaal stichtende perspectief heeft gevolgen voor het wetenschappelijk gehalte van de canon. Op minstens drie punten staat de canon haaks op de resultaten van het historisch-wetenschappelijk onderzoek van de laatste decennia.

Om te beginnen is deze canon gebaseerd op een anachronistisch en eenzijdig perspectief op de natie. Het verhaal achter de vensters is gebaseerd op de fictie dat er sedert de Romeinse tijd al zoiets als 'Nederland' bestond. In feite werden de Nederlanden pas onder de Bourgondiërs een identificeerbare politieke entiteit in Europa. Het zwaartepunt van de Bourgondische Nederlanden lag daarbij in het huidige België, terwijl Gelderland, Friesland en Groningen er buiten bleven. Pas in de Opstand van de late zestiende eeuw ontstond de zelfstan-

dige Noord-Nederlandse (protestantse) staat, met als aanhangsel de katholieke Generaliteitslanden. De culturele wortels van 'Nederland' en de andere Europese naties kunnen verder terug vervolgd worden dan de politieke en economische, maar ook hier komt men niet veel verder dan de twaalfde eeuw. De reeks vensters bestrijkt meer dan tweeduizend jaar, maar voor ruim de helft van die tijd bestond er helemaal geen Nederland. De canon suggereert van wel.

In het historisch onderzoek is sedert het werk van Eric Hobsbawm, Ernest Gellner, Benedict Anderson en George Mosse de visie gemeengoed dat de natie als basiseenheid van de politiek een betrekkelijk recent verschijnsel is. De Europese naties kregen pas in de periode 1400-1900 hun moderne geografische contouren en politieke structuur. Nederland behoort met Spanje, Frankrijk, Zwitserland en Engeland tot de 'vroeg' Europese naties, in contrast met Italië, Duitsland en België die pas in de negentiende eeuw hun moderne gestalte kregen. Het terugprojecteren van de eigen natie tot in de oudheid is een 'invented tradition' die deel uitmaakt van de cultuur van het negentiende-eeuwse nationalisme. Dat de opstellers dat wel weten, blijkt in de *Hoofdlijnen van de canon* (B, p. 110-115) waar zij opmerken dat de contouren van het huidige Nederland zich pas vanaf circa 1590 op de kaart beginnen af te tekenen. Maar die constatering blijft zonder gevolgen voor de hoofdlijn van hun rapport. En dat is te meer treurig daar docenten en vooral uitgevers van schoolboeken zich in de praktijk vooral richten op concrete uitwerkingen, niet op filosofische of historiografische beschouwingen achterin een rapport.

Dat brengt ons op het tweede punt waar de canon haaks staat op het moderne onderzoek. Het betreft het ontbreken van een internationaal vergelijkend perspectief. Men kan slechts omschrijven wat 'Nederland' en 'Nederlands' is, als er ook historische verschijnselen zijn die *niet* Nederland of Nederlands zijn. Omschrijving en definiëring vooronderstellen vergelijking. Het zojuist aange-stipte contrast tussen vroeg en late natievorming in Europa maakt een dergelijke vergelijkende aanpak mogelijk. Het roept interessante en zinrijke vragen op. Een ervan is de vraag waarom Nederland in de West-Europese context tot de vroeg naties behoorde. Een andere is welke consequenties de vroeg natievorming heeft voor het verloop van de latere geschiedenis van het land. In dat verband is het jammer dat geen enkel venster gewijd is aan de Bataafse Revolutie. In zijn befaamde artikel over 'de drie tijdvakken van de Nederlandse geschiedenis' wees Robert Fruin de omwenteling van 1795 aan als het belangrijkste breukpunt in de Nederlandse geschiedenis sedert de Opstand.⁴ Zo'n breuk vond in de late achttiende eeuw ook plaats in een aantal andere Europese landen. Reeds in 1894 wees de historicus P.L. Muller op de fascinerende overeenkomsten tussen Nederland en het Zwitserse Eedgenootschap.⁵

Inmiddels bestaat er een uitgebreide internationaal vergelijkende historiografie over staat en natievorming in Europa. Men krijgt helaas niet de indruk dat de opstellers van de canon van deze historiografie kennis hebben genomen. Toch was het goed mogelijk geweest een comparatief perspectief als uitgangspunt van de canon te nemen, zonder dat dit tot onoverkomelijke problemen voor leerlingen hoeft te leiden. Het eigene van Nederland kan gepresenteerd worden

door twee reeksen van elk vijftig vensters: een reeks met nationale vensters, waartegenover een andere reeks met parallelle of contrasterende vensters uit Europa en de wereld.⁶ Een vergelijking van bijvoorbeeld de Romeinse limes – het tweede venster – met de Chinese muur lijkt ons voor leerlingen op een basisschool veel eenvoudiger uit te leggen dan de betekenis van Erasmus en Spinoza.

Er is nog een derde punt waarop het canonrapport zich enigszins losgezongen heeft van de recente wetenschap. Dit betreft het onderzoek naar historische canonisering en nationale identiteit. De Franse oriëntalist Ernest Renan stelde al in 1882 dat de identiteit van de natie (een collectieve 'ziel' in zijn terminologie) wordt gemaakt op het snijvlak van collectieve herinnering en collectief vergeeten. Ons hedendaagse begrip identiteit is ontstaan uit een samensmelting van sociaal-psychologische noties over de verbanden tussen individueel en groeps-karakter met historische concepties van de natie, etniciteit, religie en de daarin vervatte vormen van collectieve herinnering.⁷ Of het nu gaat om de natie of om een religieuze groep, het collectief geheugen is een kernelement van de collectieve identiteit. Het behoud en onderhoud van tradities, klassieke kennis, erfgoed en andere elementen van dat collectieve geheugen zijn noodzakelijk voor het zelfbeeld en het voortbestaan van een gemeenschap. Bij deze canonisering worden altijd perspectieven van groepen uitgesloten, wordt een 'wij' tegenover een 'zij' geconstrueerd. In dat proces speelt de macht van een bepaalde politieke en culturele groep een grote rol, juist omdat het collectieve geheugen de voedingsbron is van die historisch veranderlijke identiteit.

Vermoedelijk om het machtsaspect van de canon wat te relativeren opent het rapport met de citaten van twee wereldburgers, Salman Rushdie en Edward Said. Verderop wordt Said aangehaald om het belang van een canon te ondersteunen (A, p. 25-26). Dat is echter wat misleidend, omdat hier de blijvende waarde van een canon van 'grote' kunstwerken centraal staat. Over de politieke en cultuurgeschiedenis heeft Said zich in geheel andere zin uitgelaten in zijn bekende kritiek op het oriëntalisme waar hij historici juist een gebrek aan distantie en zelfreflectie verwijt. In zijn inleiding van *Culture and Imperialism* zegt Said het volgende over de betekenis van nationale canons en identiteit:

*'In time, culture comes to be associated, often aggressively, with the nation or the state; this differentiates "us" from "them", almost always with some degree of xenophobia. Culture in this sense is a source of identity, and a rather combative one at that, as we see in recent 'returns' to culture and tradition. These 'returns' accompany rigorous codes of intellectual and moral behaviour that are opposed to the permissiveness associated with such relatively liberal philosophies as multiculturalism and hybridity.'*⁸

Tenslotte geeft het rapport een didactisch argument voor de beperking tot het nationale. 'Zoek het dicht bij huis', adviseert de commissie, 'voor het jonge kind begint de grote buitenwereld om de hoek' (A, p. 31) Vandaar dat de commissie ook een lokale canon propageert. Dit uitgangspunt is bekend, maar berust

op een misverstand. Kinderen zijn heel nieuwsgierig naar het buitenissige. Ze houden van sprookjes, science fiction en vreemde culturen. Reizen door tijd en ruimte vinden ze prachtig. Bovendien, lokale geschiedenis laat zich niet beperken tot de eigen wijk of stad, eenvoudigweg omdat vrijwel elke straat in Nederland een geschiedenis heeft met een Europese en internationale context. De sporen van bijvoorbeeld de Romeinen, de Spanjaarden, de koloniale geschiedenis en de Tweede Wereldoorlog zijn dikwijls op één plek terug te vinden. Elk venster uit deze reeks had andere, internationale luiken open kunnen zetten naar de geschiedenis van culturen die juist nu in de snel veranderende samenleving aanleiding geven tot een vergroting van historisch inzicht en besef. Jonge kinderen begrijpen dit best. En al begint de buitenwereld van het kind om de hoek, eindigt hij daar ook? Kijken jonge kinderen niet naar de TV? Worden zij niet dagelijks geconfronteerd met beelden uit alle delen van de wereld, nu ook via het internet? Hier is de commissie toch enigszins in de wereld van Ot en Sien blijven steken. In dit verband komen wij ook met een praktische aanbeveling. Behalve een wandkaart met de vijftig canonvensters moet er in alle klaslokalen een grote, van binnen verlichte werelddol komen te staan.

FOKKE & SUKKE ZULLEN NOOIT WORDEN VERGETEN

www.foksuk.nl

© Reid, Geleijnse & Van Tol, 2006

De vijftig canonvensters

De commissie schrijft dat het voorstel 'een tableau [is] van streng geselecteerde, goudgerande (...) onderwerpen uit de Nederlandse cultuurgeschiedenis, gekozen uit – naar onze taxatie, uiteraard – het belangrijkste, beste en voor de basis-

school meest sprekende dat deze te bieden heeft' (A, p. 33). Maar op grond van welke criteria heeft deze commissie *getaxeed*? Ligt aan deze canon een domeinbenadering ten grondslag met een verdeling van politieke geschiedenis, sociale en economische geschiedenis en mentaliteitsgeschiedenis? Het aantal vensters dat betrekking heeft op economische geschiedenis is te verwaarlozen. Zijn alle provincies dan vertegenwoordigd in deze canon? Ook dat is niet het geval want Noord-Brabant en Limburg zijn praktisch onzichtbaar; hetzelfde geldt voor de katholieke cultuur die na de Opstand niet meer lijkt te bestaan. De lezers moeten het doen met een algemene verwijzing naar de kennis en schoonheid waarop de commissie zich beroept.

De inkt van het canonrapport was nauwelijks opgedroogd toen de eerste al dan niet vermeende omissies genoemd werden in de media. Zo werd Pim Fortuyn gemist door degenen die zijn politieke opvattingen aanhingen. Toen bleek de commissie in dit specifieke geval wel degelijk te beschikken over selectiecriteria: de moord op Fortuyn werd te recent geacht, terwijl bovendien – in verwijzing naar het tv-spektakel van de KRO – Willem van Oranje als de echte grootste vaderlander werd aangewezen.⁹

Het aantal items in een canon is om praktische redenen beperkt. Geen enkele canon kan natuurlijk een afspiegeling van de gemeenschap zijn. Dat blijkt ook uit deze canonvensters. Maar nogmaals, op grond van welke criteria heeft men geselecteerd? De keuze voor deze vensters lijkt tamelijk willekeurig. Enkele voorbeelden.

De eerste vrouw duikt pas op in de negentiende eeuw, de onvermijdelijke Aletta Jacobs. Als we dit venster openen dan stuiten we op een rijtje beroemde vrouwen, zoals de zeventiende-eeuwse Anna Maria van Schurman. De blik wordt zo gericht op een apart opgestelde groep vrouwen die kennelijk niet vanzelfsprekend in het Huis van Nederland vertoeft. Deze stereotype behandeling van 'De vrouw in' komt ook wel voor als 'verrijkingstof' in schoolboeken die de docent bij tijdgebrek snel kan overslaan. Het is een gemiste kans dat er geen venster is over begijnhoven, een karakteristiek samenlevingsverband van vrouwen in de vroegmoderne Nederlanden. Waarom geen venster over de anticonceptiepil? Deze stille revolutie heeft het leven van mensen ingrijpend veranderd.

Het venster Indonesië biedt interessante vergezichten op de koloniale geschiedenis. Helaas wordt de term 'koloniale oorlogen' vermeden. In plaats daarvan spreekt men van 'zogenoemde politionele acties', een term die vervolgens zonder enige terughoudendheid twee maal voorkomt in de vertakkingen naar basisonderwijs en voortgezet onderwijs, zodat daar een eenzijdig Nederlands perspectief domineert.

Minstens zo opmerkelijk is het venster 'Veelkleurig Nederland'. Het is belangrijk dat dit onderwerp is opgenomen in deze canon. Helaas is de uitwerking beperkt. Aardig is dat de levensbeschouwelijke verkaveling van het Nederlandse onderwijs die dateert van ver voor de naoorlogse tijd waaraan de canoncommissie de multiculturele maatschappij koppelt, een opstapje is voor de uitwerking van dit venster.¹⁰ Maar de kans om de multiculturele samenleving expliciet te plaatsen in de context van de verzuiling en de verder terug reikende Nederlandse geschie-

denis van diversiteit wordt helaas niet benut. Dat is temeer opmerkelijk omdat de commissie in de verantwoording (A, p. 54) terecht opmerkt dat er in vooroorlogse decennia 'minder oog [bestond] voor de immigratie en emigratie als krachtlijn in de Nederlandse geschiedenis'. Dat impliceert dat die eeuwenoude krachtlijn ook niet door de commissie zelf gereduceerd zou moeten worden tot een zeer recent verschijnsel. Bovendien wordt multiculturaliteit in de uitwerking van dit venster nagenoeg versmald tot religieuze veelvormigheid. Daarmee worden belangrijke fenomenen als etniciteit en identiteit ten oprechte (opnieuw) uit de weg gegaan.

In die zin is dus sprake van een onbeargumenteerde en onbevredigende selectie. Dat geldt niet alleen voor de keuze van de vensters maar ook voor de uitwerking in de vertakkingen en verwijzingen. Tot die vertakkingen behoort ook de rubriek 'heden en verleden', handreikingen 'bij ieder venster' om het historische perspectief te verrijken met een actuele 'doorkijk'. Merkw aardig genoeg ontbreekt bij het venster Beeldenstorm – met de veelzeggende ondertitel Godsdienststrijd – de belichting van die wisselwerking. Is het heden hier te gevoelig naar het oordeel van de commissie? De voorbeelden die elders wel genoemd worden zijn soms nogal beperkt. Bij de 'Statenbijbel' wordt bijvoorbeeld geen suggestie gedaan de toch actuele vraag over de conflictueuze rol van religieuze geschriften te beantwoorden. Bij hekkensluiter 'Europa' wordt wel gewezen op parallellen met het Europa van Karel V en Napoleon, maar niet op Hitlers Europese denkbeelden.

enhoe.verder ...

De productie van een canon bergt het risico in zich van een monopolisering van het verleden. We hoeven ons daar geen illusies over te maken want ook de commissie zelf stelt dat deze 'inclusieve canon vraagt om verankering in de leerplichtige jaren' (A, p. 27).

Gaat een dergelijke centrale aansturing niet ten koste van de vrijheid van onderwijs, zoals in Frankrijk? De minister van Onderwijs suggereert – in lijn met de Thorbecke-doctrine – dat dit in Nederland niet gebeurt. Maar de nota die VWS onlangs publiceerde over het herdenkingsbeleid rond de Tweede Wereldoorlog wijst wel in die richting.¹¹ Het risico van deze overheidsbemoeienis is dat de interpretatie van het verleden verengd wordt tot één perspectief. Dat is niet alleen onwenselijk vanuit democratisch oogpunt, het vermindert ook de betrouwbaarheid van geschiedbeoefening. Historische argumenten dreigen in dat geval ondergeschikt te raken aan een politiek-ideologische boodschap. Het resultaat is dan een gedetermineerde en versteende geschiedenis. Verschillende perspectieven daarentegen vergroten het inzicht in het verleden omdat zo discussie ontstaat over de interpretatie van contingente gebeurtenissen. De visies van katholieken, protestanten en liberalen tijdens de verzuiling op de Opstand tegen de Spanjaarden maakten dat gebeurtenissen als de moord op Willem van Oranje aan zeggingskracht konden winnen. Contrasterende perspectieven belichten het verleden op gevarieerde wijze. Eén gecanoniseerd perspectief daarentegen is als een sterke schijnwerper op een object: even onthullend als verblindend.

Welke weg dient het geschiedenisonderwijs en – meer algemeen – de historische cultuur in Nederland dan wel in te slaan? Laten we allereerst de hoge verwachtingen ten aanzien van de heilzame werking van de canon op de sociale cohesie temperen. Hoewel de commissie dit zelf ook stelt, kan het niet genoeg benadrukt worden. De instrumentalisering van het verleden voor politieke doeleinden ligt om de hoek. Het debat over een canon van Nederland is op zichzelf nuttig en prikkelend. Maar, schrijf geen canon voor. Laat het bij een advies blijven aan het onderwijs, de erfgoedsector en de museumwereld.

Ten tweede lijkt ons voor het geschiedenisonderwijs een internationaal en vergelijkend referentiekader bruikbaar. Daarin is de natie staat Nederland niet het allesoverheersende denkraam, en hebben Europa en de wereld een plaats. Van belang is dat scholen, docenten, individuen en groepen daarbij ook de vrijheid krijgen om zich over die geschiedenis te buigen die ze interessant en relevant vinden. Op deze manier wordt de eigen optiek in perspectief geplaatst en de blik verruimd. Een positief effect is dan dat leerlingen beter op de hoogte zullen zijn van wereldwijde ontwikkelingen en de rol die Nederland vooral na de Tweede Wereldoorlog speelt in internationale verbanden als de EU, de NAVO en de VN.

Kortom, het Huis van Nederland kan best Behouden blijven als ook buitenperspectieven en internationale vergelijkingen in een curriculum voor het geschiedenisonderwijs opgenomen worden. Daar is geen canon voor nodig. Maar dan zal de overheid wél prioriteit moeten geven aan het centraler stellen van de vakbekwaamheid in het onderwijs, inclusief PABO's en lerarenopleidingen. Dan zal de overheid docenten ook meer moeten faciliteren in uren en mogelijkheden voor bijscholing. Aan die discussie levert dit canonrapport een waardevolle bijdrage.

Noten

- 1 Rapport van de commissie ontwikkeling Nederlandse canon, *entoen.nu De Canon van Nederland* deel A en deel B (Den Haag 2006). Zie www.entoen.nu
- 2 Zie voor de afschaffing van de bevoegdheidsregeling het artikel van Maria Grever in deze bundel.
- 3 Arij Blonk en Jan Romein, *Leerboek der algemene en vaderlandse geschiedenis* 3 dl. (Groningen 1940). Herdrukt en herzien in 1946, 1947, 1949, 1950, 1952, 1953, 1954, 1955, 1956, 1960 en 1962.
- 4 Robert Fruin, 'De drie tijdvakken der Nederlandse geschiedenis', *De Gids* serie 3, 3 (1865) dl. IV, 245-271.
- 5 P.L. Muller, 'Nederland en Zwitserland: eene historische parallel', in Idem e.a., *Geschiedkundige opstellen, aangeboden aan Robert Fruin* (Den Haag 1894) 1-38.
- 6 Voor een wereldhistorisch perspectief zie het artikel van Siep Stuurman in deze bundel.
- 7 Philip Gleason, 'Identifying identity: A semantic history,' *Journal of American History* 69 (1983) 910-931.
- 8 Edward Said, *Culture and imperialism* (London 1994), XIII-XIV.
- 9 Bart Jungmann, 'Zondagskind met een lichte neiging tot tobberigheid; Fits van Oostrom', *de Volkskrant* 17 oktober 2006.
- 10 Zie voor deze kwestie het artikel van Kees Ribbens in deze bundel.
- 11 Zie Grever in deze bundel.

Literatuur

- Abu-Lughod, Janet *Before European hegemony. The world system, A.D. 1250-1350* (New York 1989).
- Anderson, Benedict *Imagined communities. Reflections on the origin and spread of nationalism* (1983; London/New York 2003).
- Angvik, Magne and Bodo von Borries ed. *Youth and History. A comparative European survey on historical consciousness and political attitudes among adolescents* vol. A and B (Hamburg 1997).
- Ankersmit, Frank *De historische ervaring* (Groningen 1993).
- Arendt, Hannah *Between past and future. Eight exercises in political thought* (New York 1977).
- Bailyn, Bernard *Atlantic history. Concepts and contours* (Cambridge Mass. 2005).
- Balkenende, Jan Peter 'Samenleving mag geen optelsom van culturen zijn', *NRC Handelsblad*, 25 januari 2002.
- Bank, Jan en Piet de Rooy 'Een canon van het Nederlandse verleden. Wat iedereen móet weten van de vaderlandse geschiedenis', *NRC Handelsblad*, 30 oktober 2004.
- Bank, Jan, Gijsbert van Es, Piet de Rooy *Kortweg Nederland. Wat iedereen wil weten over onze geschiedenis* (Wormer 2005).
- Blanken, Chris, Jan Durk Tuinier, Geu Visser *Antisemitisme op school? Verslag van een onderzoek naar leerlingen met een islamitische achtergrond in confrontatie met de geschiedenis van de jodenvervolgving* (Utrecht 2003).
- Beijering, Marjan ed. *Gedeeld verleden, gezamenlijke toekomst. Aspecten van Nederlandse koloniale geschiedenis: lezingen en discussies in Rotterdam* (Rotterdam 2004).
- Bentley, Jerry H. *Old world encounters. Cross-cultural contacts and exchanges in pre-modern times* (New York 1993).
- Bentley, Jerry H. *Shapes of world history in twentieth-century scholarship* (Washington 2003).
- Beyen, Marnix 'Canons in dialoog', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 121 (2006) 93-98.
- Blaas, Piet 'Vormgeven aan de tijd. Over periodiseren', in Grever en Jansen ed., *De ongrijpbare tijd*, 35-48.
- Blokker, Jan, Jan Blokker Jr., Bas Blokker *Het vooroudergevoel. De vaderlandse geschiedenis. Met schoolplaten van J.H. Isings* (Amsterdam 2005).
- Boer, Pim den en G.W. Muller ed. *Geschiedenis op school. Zes voordrachten over het geschiedenisonderwijs* (Amsterdam 1998).
- Boer, Pim den en Willem Frijhoff ed. *Lieux de mémoire et identités nationales* (Amsterdam 1993).
- Bose, Sugata *A hundred horizons. The India ocean in the age of global empire* (Cambridge Mass. 2006).
- Braembussche, Antoon van den en Maurice Weyembergh ed. *Hannah Arendt. Vita activa versus vita contemplativa* (Budel 2002).
- Brink, Gabriël van den ed. *Culturele contrasten. Het verhaal van de migranten in Rotterdam* (Amsterdam 2006).

- Bruner, J.S. *The process of education* (Cambridge Mass. 1960).
- Captain, Esther *Achter het kawat was Nederland. Indische oorlogservaringen en -herinneringen 1942-1995* (Kampen 2002).
- Clifford, James and George Marcus ed. *Writing culture. The poetics and politics of ethnography* (Berkeley 1986).
- Commissie examenprogramma's havo en vwo *Geschiedenis en staatsinrichting, Aardrijkskunde, Maatschappijleer* [Advies] (Enschede 1995).
- Commissie Geschiedenisonderwijs *Het verleden in de toekomst* [Advies] (Den Haag 1998).
- Commissie Historische en Maatschappelijke Vorming *Verleden, heden en toekomst* [Advies] (Enschede 2001).
- Commissie Ontwikkeling Nederlandse Canon *Entoen.nu. De canon van Nederland* [Advies] (Den Haag 2006).
- Cook, Michael *A brief history of the human race* (London 2004).
- Cooper, Joel and Kimberlee D. Weaver *Gender and computers: understanding the digital divide* (Mahwah 2003).
- Counsell, Christine 'Historical knowledge and historical skills: a distracting dichotomy', in J. Arthur and R. Phillips eds., *Issues in history teaching* (London 2000) 54-71.
- Davids, Karel *Global history en de 'canon' van de Nederlandse geschiedenis* (Amsterdam 2005).
- Dalhuisen, L.G., J.G. Toebes en D.H. Verhagen *Geschiedenis op school* deel I (Groningen 1982) en deel II (Groningen 1983).
- Dam, Geert ten e.a. *Sekseverschillen in het onderwijs: curriculum, didactiek en organisatie* (Groningen 1991).
- DeJean, Joan *Ancients against moderns. Culture wars and the making of a Fin de Siècle* (Chicago 1997).
- Diamond, Jared *Collapse. How societies choose to fail or survive* (London 2005).
- Divendal, Joost ed. *Klein woordenboek van de Nederlandse identiteit* (Amsterdam 1998)
- Doel, H.W. van den ed. *Plaatsen van herinnering. Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2005).
- Doorman, Maarten *Kiekertak en Klotterbrooke. Gedachten over de canon* (Amsterdam 2004).
- Drie, Jannet van *Learning about the past with new technologies. Fostering historical reasoning in computer-supported collaborative learning* (Utrecht 2005).
- Dunk, Thomas von der *Het Nederlands Museum. Een tweeduizendjarige wandeling door de vaderlandse geschiedenis* (Amsterdam 2005).
- Dunn, Ross E. 'Constructing world history in the classroom', in Stearns, Seixas and Wineburg ed., *Knowing, teaching and learning history*, 121-140.
- Embree, Ainslie T. and Carol Gluck ed. *Asia in western and world history. A guide to teaching* (New York 1997).
- Eaton, Richard M. *Islamic history as global history* (Washington 1990).
- Fisher, Peter and Ian Wilkinson *Thinking through history* (Cambridge 2002).
- Frijhoff, Willem 'Pruiken of slaven?', *Spiegel Historial* 37 (2002) nr. 9, 371.
- Frijhoff, Willem 'Identiteit en identiteitsbesef. De historicus en de spanning tussen verbeelding, benoeming en herkenning', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 107 (1992) 614-634.
- Garcia, Patrick *Le bicentenaire de la révolution française: pratiques sociales d'une commémoration* (Paris 2000).
- Gellner, Ernest *Naties en nationalisme* (1983; Amsterdam 1994).
- Gleason, Philip 'Identifying identity: A semantic history,' *Journal of American History* 69 (1983) 910-931.
- Glendon, Mary Ann *A world made new. Eleanor Roosevelt and the Universal Declaration of Human Rights* (New York 2001).
- Goodman, Robert F. and Walter Fisher ed. *Rethinking knowledge. Reflections across the disciplines* (Albany 1995).
- Grever, Maria "'Pivoting the Centre". Women's history: a compulsory examination subject in all Dutch secondary schools in 1990 and 1991', *Gender & History* 3 (1991) 65-80.

- Grever, Maria 'Opvattingen en misvattingen over het geschiedenisonderwijs', in Den Boer en Muller ed., *Geschiedenis op school*, 27-48.
- Grever, Maria *De encenering van de tijd* (Rotterdam 2001).
- Grever, Maria en Harry Jansen ed. *De ongrijpbare tijd. Temporaliteit en de constructie van het verleden* (Hilversum 2001).
- Grever, Maria 'Visualisering en collectieve herinneringen. "Volendams meisje" als icoon van de nationale identiteit', *Tijdschrift voor geschiedenis* 117 (2004) 207-229.
- Grever, Maria en Kees Ribbens 'De historische canon onder de loep', *Kleio* 45 (2004) nr. 7, 2-7.
- Grever, Maria en Kees Ribbens, 'Canon vraagt om evenwicht', *de Volkskrant*, 1 maart 2005.
- Grever, Maria 'Nationale identiteit en historisch besef. De risico's van een canon in de postmoderne samenleving', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 119 (2006) 160-177.
- Haitsma Mulier, E.O.G. en A.E.M. Janssen ed. *Willem van Oranje in de historie 1584-1984. Vier eeuwen beeldvorming en geschiedschrijving* (Utrecht 1984).
- Haraway, Donna *Primate visions: gender, race, and nature in the world of modern science* (New York 1989).
- Harvey, David *The condition of postmodernity. An enquiry into the origins of cultural change* (Oxford 1990).
- Havekes, Harry ed. *Geschiedenis doordacht* (Boxmeer 2005).
- Hobsbawm, Eric and Terence Ranger ed. *The invention of tradition* (Cambridge 1983).
- Jansen, Willy 'De vele gezichten van genus. Een agenda voor onderzoek naar de culturele constructies van vrouwelijkheid en mannelijkheid', in Margret Brügmann ed., *Vrouwen in opspraak. Vrouwenstudies als cultuurkritiek* (Nijmegen 1987) 46-62.
- Jong, Ad de *De dirigenten van de herinnering. Musealisering en nationalisering van de volkscultuur in Nederland 1815-1940* (Nijmegen 2001).
- Jonker, Ed 'Op eieren lopen. Canonvorming met een slecht geweten', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 121 (2006) 76-92.
- Jonker, Ed 'Sotto voce. Identiteit, burgerschap en de nationale canon', *Tijdschrift voor geschiedenis* 120 (2006) 178-195.
- Jonker, Ed *De geesteswetenschappelijke carrousel. Een nieuwe ronde over wetenschap, cultuur en politiek* (Amsterdam 2006).
- Jungbluth, Paul *De ongelijke basisschool: etniciteit, sociaal milieu, sekse, verborgen differentiatie, segregatie, onderwijskansen, en schooleffectiviteit* (Nijmegen 2003).
- Kennedy, James C. 'The Dutch canon debate. Reflections of an American', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 121 (2006) 99-105.
- Klein, Peter W. *1000 jaar vaderlandse geschiedenis* (Amsterdam 2004).
- Klep, Paul, Carla Hoetink en Tijs Emons ed. *Persoonlijk verleden. Over geschiedenis, individu en identiteit* (Amsterdam 2005).
- Kloek, Els ed. *Verloren Verleden. Gedenkwaardige momenten en figuren uit de vaderlandse geschiedenis* (Hilversum 1998-2004) (24 deeltjes).
- Kloek, Els ed. *Verzameld verleden. Veertig gedenkwaardige momenten en figuren uit de vaderlandse geschiedenis* (dl. 24 in de reeks *Verloren Verleden*) (Hilversum 2004).
- Knox, Bernard *The oldest dead white European males* (New York 1993).
- Koopmans, Ype 'Koloniale expansie en de Nederlandse monumentale sculptuur', *Tijdschrift voor geschiedenis* 105 (1992) 383-406.
- Koselleck, Reinhart *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten* (Frankfurt am Main 1979).
- Kymlicka, Will *Politics in the vernacular. Nationalism, multiculturalism and citizenship* (Oxford 2001).
- Legêne, Susan *Nu of nooit. Over de actualiteit van museale collecties* (Amsterdam 2004).
- Levine, Joseph M. *The battle of the books* (Ithaca 1991).
- Lieberman, Victor ed. *Beyond binary histories. Re-imagining Eurasia to c. 1830* (Ann Arbor 1999).

- Locher-Scholten, Elsbeth 'Van Indonesische urn tot Indisch monument. Vijftig jaar Nederlandse herinnering aan de Tweede Wereldoorlog', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 114 (1999) 192-222.
- Lorenz, Chris *De constructie van het verleden. Een inleiding in de theorie van de geschiedenis* (Amsterdam 1987).
- Lorenz, Chris 'Towards a theoretical framework for comparing historiographies: some preliminary considerations', in Seixas ed., *Theorizing historical consciousness*, 25-48, 31.
- Lucassen, Jan en Rinus Penninx *Nieuwkomers, nakomelingen, Nederlanders: immigranten in Nederland, 1550-1993* (Amsterdam 1994).
- Maarsen, Nico 'De verloren canon', *Kleio* 23 (1982) nr. 8, 7-10.
- Maczak, Antoni *De ontdekking van het reizen. Europa in de Vroegmoderne Tijd* (Utrecht 1998).
- Mak, Geert *Gedoemd tot kwetsbaarheid* (Amsterdam 2005).
- Manning, Patrick *Navigating world history. Historians create a global past* (New York 2003).
- Marijnissen, Jan en Maxime Verhagen 'Huis van de Geschiedenis. Red ons historisch besef', *Trouw* 13 mei 2006.
- Motte, Jan and Rainer Ohliger ed. *Geschichte und Gedächtnis in der Einwanderungsgesellschaft. Migration zwischen historischer Rekonstruktion und Erinnerungspolitik* (Essen 2004).
- McNeill, William H. *The rise of the West. A history of the human community* (Chicago 1991).
- McNeill, William H. *The global condition* (Princeton 1992).
- Mosse, George *Nationalism and sexuality: respectability and abnormal sexuality in modern Europe* (New York 1985).
- Nicolaas, Han 'Meer alloctonen en minder autoctonen in de vier grote steden', *Demos* 21 (2005) nr. 10, 82-83.
- Nijhuis, Ton *Structuur en contingentie. Over de grenzen van het sociaal-wetenschappelijk verklaaringsideaal in de Duitse geschiedschrijving* (Assen 1996).
- Nora, Pierre *Les lieux de mémoire* (Paris 1984).
- Oord, Ad van den *Alloctonen van nu en de oorlog van toen. Marokko, de Nederlandse Antillen, Suriname en Turkije in de Tweede Wereldoorlog* (Den Haag 2004).
- Oostindie, Gert ed. *Het verleden onder ogen. Herdenking van de slavernij* (Den Haag 1999).
- Osterhammel, Jürgen and Niels P. Petersson *Globalization. A short history*, transl. Dona Geyer (Princeton 2005).
- Palm, Jos *De vergeten geschiedenis van Nederland. Waarom Nederlanders hun verleden zouden moeten kennen* (Amsterdam 2005).
- Parekh, Bhikhu *Rethinking multiculturalism. Cultural diversity and political theory* (London 2000).
- Phalet, Karin ed. *Moslim in Nederland* (Den Haag 2004).
- Ploeg, Piet van der, Jan Dirk Imelman, Wilna Meijer en Henk Wagenaar *De overheid als bovenmeester* (Baarn 1999).
- Pomper, Philip, Richard H. Elphick and Richard T. Vann ed. *World history. Ideologies, structures, and identities* (Oxford 1998).
- Ponting, Clive *World history. A new perspective* (London 2001).
- Rémond, René *Quand l'État se mêle de l'histoire. Entretiens avec François Azouvi* (Paris 2006).
- Ribbens, Kees *Een eigentijds verleden. Alledaagse historische cultuur in Nederland 1945-2000* (Hilversum 2002).
- Ribbens, Kees 'De vaderlandse canon voorbij? Een multiculturele historische cultuur in wording', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 117 (2004) 500-521.
- Ribbens, Kees 'De grootste Nederlander M/V?', *Historica* 28 (2005) nr. 2, 21-23.
- Ribbens, Kees 'Het schijnbare houvast van een nationale historische canon', *Kleio* 47 (2006) nr. 5, 2-5.
- Ricoeur, Paul *Time and narrative I* (Chicago 1989).
- Rossem, Maarten van *Typisch Nederland* (Utrecht 2004).
- Rüsen, Jörn 'How to overcome ethnocentrism: approaches to a culture of recognition by history in the twenty-first century', *History and Theory*, Theme Issue 43 (2004) 118-129.
- Rüsen, Jörn 'Historical consciousness: narrative structure, moral function, and ontogenetic development', in Seixas ed., *Theorizing historical consciousness*, 63-85.

- Said, Edward *Culture and imperialism* (London 1994).
- Sas, N.C.F. van ed. *Waar de blanke top der duinen en andere vaderlandse herinneringen* (Amsterdam 1995).
- Scheffer, Paul 'Het multiculturele drama', *NRC Handelsblad*, 29 januari 2000.
- Seixas, Peter ed. *Theorizing historical consciousness* (Toronto 2004).
- Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) *De sociale staat van Nederland 2003* (Den Haag 2003).
- Spiegel, Gabrielle 'Memory and history: liturgical time and historical time', *History and Theory* 41 (2002) 149-162.
- Smith, Anthony D. *The antiquity of nations* (Cambridge 2004).
- Stavrianos, L.S. 'The teaching of world history', *Journal of Modern History* 31 (1959) 110-117.
- Stearns, Peter N., Peter Seixas and Sam Wineburg ed. *Knowing, teaching and learning history* (New York 2000).
- Stuurman, Siep 'The canon of the history of political thought: its critique and a proposed alternative', *History and Theory* 39 (2000) 147-166.
- Stuurman, Siep 'Citizenship and Cultural Difference in France and the Netherlands' in Richard Bellamy, Dario Castiglione and Emilio Santoro, ed., *Lineages of European citizenship. Rights, belonging and participation in eleven nation-states* (Basingstoke 2004) 167-185.
- Stuurman, Siep 'Een wereldhistorisch perspectief', *Kleio* 46 (2005) nr. 4, 36-40.
- Stuurman, Siep 'Laatste saluut aan de canon. Wat iedereen écht moet weten in de globaliserende wereld van vandaag', *NRC Handelsblad*, 17 maart 2006.
- Taylor, Charles *Sources of the self. The making of the modern identity* (Cambridge 1989).
- Taylor, Charles *Multiculturalism. Examining the politics of recognition* (Princeton 1994).
- Volksgezondheid, Welzijn en Sport, Ministerie van (VWS) 'Raak de juiste snaar'. *Voorlichtingsbeleid herdenking WO II in de periode 2006 tot en met 2010* (Den Haag 2005).
- Vijfinkel, Dorine 'Geschiedenis en geschiedenisonderwijs. Opvattingen van Rotterdamse jongeren', *Kleio* 47 (2006) nr. 5, 5-11.
- Vries, Jan de ed. *Actief historisch denken. Opdrachten voor activerend geschiedenisonderwijs* (Boxmeer 2004).
- Wertsch, James V. 'Specific narratives and schematic narrative templates', in Seixas ed., *Theorizing historical consciousness*, 49-63.
- Wesseling, H.L. 'Wat iedereen moet weten van de wereldgeschiedenis', *NRC Handelsblad*, 28 mei 2005.
- Wesseling, H.L. *Plaatsen van herinnering. Een historisch succesverhaal* (Amsterdam 2005).
- White, Hayden *The content of the form. Narrative discourse and historical representation* (Baltimore 1987).
- Wilschut, Arie, Dick van Straaten en Marcel van Riessen *Geschiedenisdidactiek. Handboek voor de vakdocent* (Bussum 2004).
- Wilschut, Arie ed. *Zinvol, leerbaar, haalbaar. Over geschiedenisonderwijs en de rol van de canon daarin* (Amsterdam 2005).
- Wilschut, Arie 'Canon of referentiekader? Wat iedereen zou moeten weten van onze geschiedenis', *Didactief* (2005) nr. 9, 2-4.
- Wineburg, Sam *Historical thinking and other unnatural acts* (Philadelphia 2001).
- Wonderen, Ron van *Agressie en geweld in het onderwijs. Eindrapport. Een onderzoek in opdracht van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap* (Leiden 2004).

Over de auteurs

Prof.dr. Maria Grever is hoogleraar Theorie en Methoden van de Maatschappij-geschiedenis aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Zij is onderzoeksleider van het NWO-project *Paradoxes of De-Canonization. New Forms of Cultural Transmission in History*. In opdracht van de WRR schrijft zij samen met Kees Ribbens een studie over nationale identiteit en historisch besef. Onlangs heeft zij het Center for Historical Culture (CHC) aan de EUR opgericht.

Dr. Ed Jonker is senior-docent/onderzoeker aan het Instituut Geschiedenis van de Universiteit Utrecht. Hij is gespecialiseerd in de historiografie en de theorie van de geschiedenis. In het kader van het NWO-project 'Re-vitalizing the humanities' is zijn boek *De geesteswetenschappelijke carrousel. Een nieuwe ronde in het debat over wetenschap, cultuur en politiek* in september 2006 verschenen.

Dr. Kees Ribbens is historicus. Van 2004 tot 2006 was hij samen met prof.dr. M. Grever en prof.dr. S. Stuurman werkzaam aan het NWO-project *Paradoxes of De-Canonization* aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Momenteel is hij als onderzoeker verbonden aan het NIOD te Amsterdam.

Prof.dr. Siep Stuurman is hoogleraar Europese Geschiedenis aan de Erasmus Universiteit Rotterdam waar hij onder meer werkzaam is aan het NWO-project *Paradoxes of De-Canonization*. Hij werkt momenteel aan een studie over de geschiedenis van de gelijkheid. Zijn laatste boek is *François Poulain de la Barre and the Invention of Modern Equality* (Harvard 2004).